

У ВРТЛОГУ ПОБУНЕ И КОНТРАРЕВОЛУЦИЈЕ

ФОРМИРАЊЕ УДАРНОГ БАТАЉОНА

Година 1945. била је четврта календарска година од почетка рата у нашој земљи. Ситуација на фронтима сваким даном се мењала у корист савезника. И на нашем ратишту непријатељ се повлачио, уз снажан отпор. Потпуно су биле ослобођене: Србија, Македонија, Црна Гора, Далмација и већи део Босне и Херцеговине. Јединице Народноослободилачке војске су образовале фронт са чврстом позадином, који се протезао од Дунава, преко Срема, Босне и западне Херцеговине до Јадранског мора. У Хрватској и Словенији и даље су постојале слободне територије, са којих су јединице нападале на непријатељеве комуникације и гарнизоне.

Сазрели су сви услови за коначно уништење немачких и издајничких снага, које су се налазиле на југословенском тлу, па Врховни штаб, у складу са замисли врховног команданта маршала Тита, разрађује план о разбијању Сремског фронта и о избијању јединица Народноослободилачке војске на северо-западне границе, где су имале да затворе обруч око непријатељских снага.

Било је наговештаја да ће и бригаде 46. дивизије - пошто су успешно извршиле своје основне задатке у борбама за затварање долине Јужне Мораве код Бујановца и Врања, као и у борбама за ослобођење Косова - кренути на Сремски фронт. До тога, међутим, није дошло, јер је, већ у децембру 1944. године, непун месец дана после протеривања Немаца са Косова и Метохије, у том крају, изненада, букнула побуна са свим одликама контрареволуције. У почетку су се јавиле мање групе одметника, посебно у центрима отпора које је одредила Призренска лига, односно њено војно руководство. Касније је то прерасло у снажан отпор новој народној власти и новој Југославији у целини. Највећа концентрација одметника била је

у Дреници, (више од 11.000) а нешто касније и у шаљској општини (коко 3.000).¹⁶⁶⁾ Немирне су биле и територије Приштине, Подујева, Липљана, Урошевца, Вучитрна и других места.

Двадесет пета српска бригада дочекала је Нову 1945. годину у Косовској Митровици. Аруги и 4. батаљон били су у граду, 3. батаљон у руднику Трепча (Стари Трг, Први и АРУ^ГII Тунел), а 1. батаљон је обезбеђивао флотацију и топионицу рудника у Звечану.

Нова година је обележена забавним приредбама по батаљонима. Било је песама, рецитација, скичева. Нарочито је била добро припремљена и посећена приредба 1. батаљона за борце и становништво у Звечану. Програм су пратили готово сви чланови штаба 46. дивизије и 25. бригаде. Командант Дивизије Томица Поповић касније је више пута истицао ту приредбу као пример како треба обележавати значајније датуме и догађаје. Понајбољи утисак оставила је драмска секција Батаљона, која је извела комад »Дугме« од Бранислава Нушића. Та секција прочула се и у Пироту, јер су многи родитељи бораца дошли за Нову годину својим синовима у посету, па је и њима пружена прилика да прате програм. У штабу Бригаде такође је обележена Нова година. У Операцијском дневнику Бригаде за 1. јануар 1945. године, поред осталог, записана је обавеза:

»Ми, из општег дела штаба Двадесет пете бригаде, дајемо реч да ћемо новом годином поћи новим снагама ка уништавању непријатеља, чишћењу земље од бандита и подизању наше младе јединице, како на војничком тако и на политичком пољу. Смрт фашизму - слобода народу«.

Ову свечану обавезу својеручно су потписали: командант капетан Миле Дробац, заменик команданта Радосав Јаковић, политички комесар мајор Милорад Мишчевић, начелник штаба Милош Илић и обавештајни официер Раде Николић.

Првих дана 1945. године, прешло се на свакодневни рад и обуку бораца (проучавање ратне службе, стројева и борбена обука, упознавање наоружања, стражарска служба итд.). Тих дана Бригада је бројала 2.258 бораца. Из Бригаде су, непрекидно, по наређењу Дивизије, одлазили многи војници на школовање, у друге бригаде, за формирање нових јединица и сл.

Јединице Бригаде, поред војне и политичке обуке, и даље су редовно крстариле теренима шаљске општине и око Косовске Митровице. Прикупљају наоружање (којег је на овој тери-

¹⁶⁶⁾ Б. Петрановић и М. Зечевић, *Контрареволуција у Југославији 1941-1945..*

торији било изузетно много), откривају и разбијају балистичке групе, трагају за остацима четничких јединица »корпуса« Жике Митровића, као и за агентима, које је непријатељ оставио иза себе, ради подземног деловања и подстицања одређених елемената за борбу против Народноослободилачке војске.

Тако је 5. јануара обавештајни официр 2. батаљона Момчило Денковић, са својим извиђачима, изненадио одметнике у некој усамљеној кући. Један одметник је успео да побегне док су двојица ухваћена. Један од њих био је шиптарски капетан Бевдет Бајрам. Сутрадан су извиђачки делови 1. батаљона успели да ухвате шест четника, који су имали три пушке, три аутомата и три пиштоља.

Припадници Бригаде су још интензивније и организованије деловали на стварање и јачање органа нове народне власти, настојећи да својим присуством и односом према народу сузбију непријатељску пропаганду.

Ради ефикаснијег дејства против одметника и сузбијања њиховог субверзивног деловања у Бригади је 7. јануара 1945. године по наређењу штаба 46. дивизије, формирана посебна јединица - Ударни батаљон. По формацији то је био 5. батаљон 25. бригаде, а сачињавали су га добровољци из 1, 2. и 3. батаљона, тако што је од добровољаца из сваког батаљона формирана по једна чета. Руководство 5. батаљона састављено је од најбољих старешина Бригаде. За команданта је постављен Божидар Искреновић Искрен (командант 2. батаљона), за политичког комесара Божидар Костић Бранко (комесар 4. батаљона), за заменика комесара Годор Најдановић, за обавештајног официра Милорад Маринковић а за санитарског референта Светозар Костић. Батаљон је бројао 200-250 бораца, распоређених у три чете. Његов задатак је био да чисти терен од заосталих одметника - балиста и четника. Формирањем ове јединице тежило се ангажовању мањих снага које би на терену испољиле већу ефикасност, а с друге стране, остали батаљони би, стационарани на својој територији, интензивније и мирније спроводили војну обуку, политички и културно-забавни рад.

Посебно би требало истаћи чињеницу да су борци 25. бригаде, нарочито у овом периоду, имали изразито слабу одећу и обућу. Стање се погоршавало и због недостатка материјала којим би се у бригадној радионици крпила одећа и обућа. С друге стране, у децембру 1944. и јануара 1945. године, долазили су нови мобилисани борци који су били исто тако слабо одевени, а многи и боси.

У том периоду (децембар-јануар 1945. године), за 25. бригаду је посебну опасност представљала појава пегавог тифуса у Косовској Митровици још од времена доласка Бригаде на овај терен. Постојали су сви услови да се тифус шири и претвори у епидемију већих размера. У Косовској Митровици је било доста порушених зграда од бомбардовања савезника (1944. године), тако да је смештај и материјална опскрба, и становништва и јединица био веома отежан поред хране и одеће недостајало је и рубља за пресвлачење, а није било довољно ни средстава за личну хигијену. Није било ни огрева, па су просторије недовољно загреване, или су биле без икаквог грејања.

У граду се број оболелих од тифуса постепено повећавао и 30. децембра 1944. године било је 70 оболелих. Међутим, током јануара њихов број се није повећавао. Али, како народ каже, зло не долази само. Престанком ширења пегавог тифуса у Косовској Митровици, јављају се случајеви трбушног тифуса, затим и менингитиса, забележено је и неколико случајева беснила код паса.

У таквим условима, Бригада је, још од доласка у Косовску Митровицу, предузела низ мера за спречавање појаве и ширења болести у својим јединицама. Здравствена служба и позадинске власти предузимали су све што је у тим условима било могуће да се заразе спрече, а оболели прихвате у болницу у Косовској Митровици. Њих је посебно погађао лош смештај, врло слаба исхрана и недостатак лекова, што је ометало успешно лечење и опоравак.

Санитет Бригаде је уложио све своје умеће па је, поред вакцинације бораца против трбушног тифуса (у Врању, је још октобра 1944. године вакцинисан 3. батаљон), инсистирао и на предузимању превентивних мера за спречавање заразе од пегавца и других болести - побољшање личне хигијене и хигијене просторија у којима бораве јединице, редовно парење и дезинфекција одеће и друге мере.

Организације КПЈ и СКОЈ-а у Бригади одиграле су значајну улогу у предузимању мера и спровођењу задатака за успешно спречавање заразе. Од краја 1944. године, на састанцима ових организација редовно је постављана тачка дневног реда »хигијена«. Истовремено, у оквиру политичке наставе, по батаљоним су се одржавали посебни часови о заразним болестима. Вредно је споменути део извештаја секретара Бри-

гадног комитета СКОЈ-а од 14. јануара 1945. године, у којем, поред осталог, о томе пише:

»... На сектору хигијене раде сви другови. Одржавају се часови о заразним болестима, о потреби чистоће сваког појединца и наших станова... «

Највећа заслуга за обуздавање епидемије у граду и очување здравља војника у јединицама, свакако припада санитетској служби Бригаде. На предлог ове службе, штаб 46. дивизије издао је наређење да се после сваког повратка јединица са терена, а пре размештаја у просторије касарне, сви борци окупају, а затим и одећа дезинфикује. То је била обавеза свих јединица као превентивна мера у борби против заразе.

Такође је наређено да се родитељима, родбини и пријатељима привремено забрани свака посета јединици, због епидемије пегавог тифуса која је владала на овој територији. Ова наредба је пригодно и уз образложење саопштена свим борцима, с упозорењем да се неће дозволити контакт посетилаца са борцима.¹⁶⁷⁾

САНИТЕТ

Санитетска служба је веома успешно деловала од самог формирања Бригаде. Ту службу је организовао и њоме руководио др Милован Антић, који је, наредбом штаба 22. дивизије НОВЈ, 30. августа 1944. године постављен за санитетског референта Пиротског партизанског одреда.

Рад на организацији санитетске службе у Одреду био је припрема за даљи развој те службе у Бригади, јер је већ после недељу дана Одред преформиран у 1. пиротску бригаду. За то кратко време постављене су основне контуре те службе. А почело се такорећи ни из чега. У Одреду није било ни кадровске ни материјалне основе за рад санитета. »Када сам дошао у Одред«, сећа се др Антић, »предата ми је само једна торбица хитне помоћи и то је било све«.

Доктор Анитћ је знао да Одред оскудева у санитетском материјалу, па је, приликом припреме за одлазак у Одред, добио од пиротског апотекара Живковића знатну количину најпотребнијих лекова и завојног материјала. Ускоро је, у Црној Трави, добио једну торбу драгоценог санитетског материјала, али је највећа количина овог материјала заплеена у борби против Бугара, код села Стола. Тако је створена могућност да

¹⁶⁷⁾ Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 13. јануара 1945.

се комплетира тзв. »санитетска торба« болничара: у њој је било више стерилних »правих завоја«, затим неколико врста осталих завоја, вате и стерилне газе. Уз сваку торбу нашло се и по пар шина за имобилизацију прелома руку и ногу.

У Одреду је постављена и кадровска основа санитета одређивањем болничара и санитетских референата по четата. Тако је, после формирања Бригаде, било могуће да за кратко време, нарочито после добијања »Статута санитетске службе НОВ и ПОЈ«, буде постављена, нова организација санитета. Најпре је формирана амбуланта Бригаде са најнужнијим особљем (2-4 болничара, апотекара и писар-евидентичар), којом је руководио др Антић. Амбуланта је била смештена у селу Камбелевцу и у њој је вршена прва обрада рањеника, а тежи случајеви су упућивани у село Студену, где се налазила болница.

У сваком батаљону постављени су санитетски референти: 1. батаљон - Божидар Борђевић Какаламба, 2. батаљон Божидар Спасић Барејац, 3. батаљон - Јелена Живковић и 4. батаљон - Сретен Мијалковић. Поред санитетских референата, у батаљонима је било 1-2 болничара и 2-4 носиоца рањеника. У свакој чети постављен је један болничар и по два носиоца рањеника, као и у самосталним јединицама (четата и водовима). На овај начин извршен је организациони део санитетске службе Бригаде. Други део, стручно оспособљавање овог особља, текао је по оригиналној замисли др Антића, јединој могућој у тим условима. Он је за све особље организовао кратке дводневне, па чак и једнодневне санитетске курсеве, на којима су се болничари и носиоци рањеника оспособљавали и упознавали са основним знањима за обављање својих дужности,¹⁶⁸⁾ са санитетским референтима батаљона је посебно радио.

Прикупљање санитетског материјала није био лак задатак, захтевао је одређено време, али је и то постепено успешно решавано бар у снабдевању најнужнијим санитетским материјалом. Сви болничари имали су комплетиране санитетске торбе, а свака чета по једна носила, док је бригада амбуланта снабдевена и са нешто резервног санитетског материјала.

Овако организационо постављена санитетска служба ускоро је доживела и прво ватрено крштење код села Брастишевца. Уследила је и прва похвала Штаба за држање сани-

¹⁶⁸⁾ На састанку санитетских референата са начелником санитета 13. корпуса, др Милутиновић је критиковао ове кратке курсеве. Касније, на основу рада ове службе у 25. бригади речено је да је др Антић поступио на најцелисходнији начин.

тетског особља у време када је непријатељ снажном минобачком ватром засуо положаје јединица. Доктор Антић је са болничарима, одмах на самом положају, пружао прву помоћ рањеницима. Теже рањени борац Антић, из Крупца, после извлачења са положаја и превијања, превезен је у болницу у Студени, а одатле у Пирот, док су остали рањеници детаљније обрађени у бригадној амбуланти. Слично се поновило и у борби код Белог Поља. Приликом повлачења у току ноћи, на самој жици испред бункера остао је рањени борац Никола Нерић из Великог Јовановца. Када су га приметили, болничари су, и поред снажне непријатељске ватре, пришли и извукли рањеног друга. Рана на трбуху била је веома тешка па је после прве обраде пренет до пруге и железницом пребачен до Врањске Бање у дивизијску болницу. Касније је од тешке ране умро.

Када је Бригада прешла на терен Врања, амбуланта је најпре смештена у село Давидовац, али је ускоро, с обзиром на ситуацију, мењала место смештаја. Доласком у Давидовац амбуланта је организовала купање свих бораца, а ту је, први пут, извршено и парење одела у партизанским бурадима. Већ 7. октобра 1944. јача немачка моторизована патрола извршила је насилно извиђање из Бујановца и дошла скоро до Давидовца. Сутрадан су немачке јединице, ојачане тенковима, поново заузела Врање.¹⁶⁹ У овој а и у каснијим борбама бригадна амбуланта је успешно извршавала задатке пружајући рањеницима прву помоћ и обезбеђујући транспорт тежих рањеника до дивизијске болнице, где су их прихватили др Љуба Петровић (начелник болнице) и хирург др Д. Тимотијевић. У бригадној амбуланти су остајали лакши рањеници, као и оболели борци који су, зависно од услова, смештани одвојено од рањеника. Превоз рањеника у овом периоду вршен је најчешће запрежним колима, а лакши рањеници су ишли пешице. Обично су, на захтев бригадног санитета, задуживани одборници из околних села да обезбеде запрежна кола којима су превозили рањенике у Врањску Бању. За време изузетно тешких борби, када је било по десетак, а неких дана и по 60-100 рањеника, санитарско особље из амбуланта је одлазило директно на положаје јединица, да би помогло санитету батаљона у збрињавању рањеника.

Дана 8. новембра 1944. године, Бригада је вршила напад на непријатеља још од раног јутра, са циљем да га протера и

¹⁶⁹> Операцијски дневник штаба 25. бригаде за 7. и 8. октобар 1944.

одржи положаје на Ушима (кота 925 - висови изнад Врања).¹⁷⁰⁾ У току целог дана Бригада је имала само једног рањеника - Вујица Васића, политичког комесара 1. батаљона. Рањен је тешко у трбух, и зато је после превијање одмах пребачен у дивизијску болницу.

У то време амбуланта је била смештена у селу Катуну где је од дивизијске болнице добила неколико стотина вакцина против трбушног тифуса и паратифуса. Како та количина није била довољна за целу Бригаду, одлучено је да вакцину приме само борци 3. батаљона, што је и учињено 23. октобра 1944. године.

У овом периоду врло упорних и тешких борби, била су и два случаја саморањавања. »Чим сам видео ране и код једног и код другог борца, одмах сам приметрио да су се сами намерно ранили«, сећа се др Антић. »Радило се о два млада борца који су то учинили на положају из страха да не погину у тим жестоким борбама у којима је било доста и рањених и погинулих. Поред оваквих, било је и случајева ненамерног рањавања, услед непажње или незнања приликом чишћења или остављања оружја у просторијама где су смештени.¹⁷¹⁾

У току бављења на терену Врања, санитет је попуњен новим особљем, које је одмах оспособљавано за обављање задатака. То је омогућило да у неким батаљонима буде одређен и заменик санитетског референта.

За време напредовања Бригаде на Косову, новембра 1944. године, амбуланта се кретала на крају колоне тако да је у ослобођену Приштину ушла тек предвече 19. новембра и била смештена у згради преко пута хотела »Југославија«. У Приштини је амбуланта снабдевена знатном количином санитетског материјала, заплењеног од непријатеља у току повлачења или при ослобођењу града.

Дана 9. децембра 1944. године Бригада је усиљеним маршем дугим 40 км дошла у Косовску Митровицу. По доласку у град према плану и уз помоћ санитетске службе батаљони су се средили и очистили просторије за смештај. Тих дана је, поред купања бораца, систематски је и по редоследу парена одећа и део опреме бораца. Такође је сигнализирано јединицама да у Косовској Митровици влада пегави тифус и да је број оболелих у благом порасту.

¹⁷⁰⁾ Истој § фебруара 1945.

¹⁷¹⁾ Изјава др Милована Антића, начелника санитета 25. бригаде.

У Операцијском дневнику штаба 25. бригаде 30. децембра 1944. је забележено: »Све су мере предузете, да се зараза не пренесе и на јединицу«. У предузимању тих мера учествовали су штабови и команде, организације КПЈ и СКОЈ-а, старешине и борци.

Доктор Антић је не само био главни организатор санитетске службе у 25. бригади, већ је створио и основе за њен даљи развој и успео да одабере и добро припреми кадрове за ту службу како при амбуланти тако и по батаљонима и четама. Његов рад и способности запажени су и код више команде, па је 15. децембра 1944. године постављен на дужност начелника санитета 46. дивизије, а већ 19. фебруара 1945. године постао је начелник санитета Оперативног штаба за Косово и Метохију. На тим дужностима и даље је посвећивао велику пажњу обуци кадрова, па је из тих разлога фебруара 1945. године организовао санитетски курс при штабу 46. дивизије.¹⁷²⁾ На овај курс из 25. бригаде упућено је пет другарица. Највећи број курсиста је, после успешне обуке, распоређен у косовско-метохијске јединица НОВЈ, које нису имале довољно обученог санитетског особља.

БОРБЕНА ДЕЈСТВА НА ПОЧЕТКУ 1945. ГОДИНЕ

Према заповести штаба 46. дивизије бр. 1. од 8. јануара 1945. године, 3. и 4. батаљон су тога дана чистили од одметника територију између села Решана, Трепче, Ковачице, Канин Дола, Бајгоре и Бара. Било је података да се на том терену налазе одметници, а истовремено се настојало да се прикупи оружје и војна опрема.

Од 9. до 13. јануара, 3. и 4. батаљон поново су били у акцији чишћења терена између Подујева и јужних падина Копаоника. На том терену су, према извештају извиђачких делова, биле примећене непријатељске групе чија јачина није била позната као ни места боравка и правци њиховог кретања. Поред 3. и 4. батаљона 25. српска бригада, у тој акцији ширих размера учествовала су и два батаљона 26. српске бригаде као и цела 27. српска бригада. Два батаљона 25. бригаде су, у склопу те акције, добила задатак да претресу и очисте терен и прикупе наоружање у селима Трсији, Гувништу, Ковачици, Канин Долу, Бајгари и Барама.

¹⁷²⁾ Др Милован Антић је по завршетку рата био је у КНОЈ-у, а од 1947. године на ВМА где је редовни професор и начелник Института за нуклеарну медицину.

Касно увече 11. јануара, негде између 22. и 23 часа, један вод 4. батаљона наишао је на групу одметника. После позива да се предају одметници су отворили ватру од које су том приликом погинули Саво Нирић и Јова Миловановић, а у руку је лакше рањен још један борац. Користећи мрак и маглу, одметници су успели да побегну. Сутрадан, 12 јануара, на месту ове акције, пронађен је убијен један од одметника из села Гувниште.

И овом приликом, батаљони су, чистећи терен од одметника, кад год је то било могуће, по селима одржавали конференције и водили разговоре са одборницима народне власти и сељацима. Настојали су да их придобију за ослободилачку борбу и одврате од позива одметничких главешина да им се придруже у отпору народној војсци и народној власти. Такве конференције одржане су у селима Барама, Машићу и Маренди, затим у Гувништу и Ковачици. У том периоду, 3. и 4. батаљон су прикупили: 18 пушака, 1 митраљез, 2 минобацача, 7 ручних бомби, 1500 метака и другу војну опрему.

Приликом задње акције, у којој су учествовале јединице 3. и 4. батаљона, уочено је да је у рејону Бригаде непријатељска пропаганда осетно појачана. Одметници-балисти су, између осталог, говорили народу да ће им »партизани рушити цамије и да ће убијати све Шиптаре«. Циљ те лажне пропаганде био је да народ што више одвоји од НОВЈ и нове народне власти која се тек стварала. Долазак наших јеиница у села, а посебно она удаљена, контакт са одборницима и сељацима, одржавање масовних политичких конференција - било је најефикасније средство у борби против фашистичке пропаганде балиста и њихових »воћа«, који су по традицији имали велики утицај на своје сељане.

На појачану војно-политичку активност непријатеља указивали су и подаци батаљонских и бригадних извиђача, који су се непрекидно налазили на терену. Они су свакодневно прелазили на десетине километара, обилазили сва села и, поред прикупљања наоружања, настојали да сазнају што више о намерама непријатеља, о њиховој појави, јачини и правцима кретања. Тако су, на пример, 14. јануара у селу Зубче, поред пронађених шест пушака и нешто опреме, дошли и до података о појединим мањим или већим групама одметника-балиста у поткопаоничком рејону, који су контролисале јединице 25. бригаде. Из тих разлога, штаб Бригаде је 15. јануара 1945. године, извршио нов распоред јединица. Тако су за обезбеђење

рудника Трпча и флотације у Звечану одређени 2. и 3. батаљон, а за одбрану од одметника из Косовске Митровице, у случају њиховог напада, одређени су 1. и 4. батаљон.

Већ 15. јануара Ударни батаљон је упућен на терен и у наредна три дана обишао је села Беалце, Гувниште, Рашане и Трстеху. Поред прикупљања података о балистима, у селу Рашинама омогућено је припадницима ОЗН-е из Косовске Митровице да ухапсе један број одметника о којима је већ било података да су се прикључили балистима.

У међувремену су и четници постали активнији. Они су се кретали по терену око села Требиња, Штава, Лукова и Луковске Бање, где су, забог удаљености ових села од Косовске Митровице, били неузнемиравани.

ПРОМЕНА ЧЕАНИХ РУКОВОДИЛАЦА

Почетком 1945. дошло је и до смене неких руководилаца у Бригади. Командант бригаде капетан Миле Дробац и командант 1. батаљона Бора Павловић, по наређењу штаба 46. дивизије, 18. јануара одлазе у Београд у Војну школу, а политички комесар 2. батаљона Влада Вујовић 20. јануара одлази за комесара 2. батаљона 26. српске бригаде. Пошто није постављен нови командант Бригаде, његову дужност је привремено преузео Радосав Јанковић, дотадашњи заменик команданта Бригаде. Из 26. бригаде дошао је поручник Божидар Стошић Бошкан (начелник штаба Бригаде) за заменика команданта Ударног батаљона 25. бригаде.

Догађаји који ће се ускоро одиграти указују да је то био најнеповољнији тренутак за такву смену, поготово за смену неких челних руководилаца који су добро познавали Бригаду и све њене руководиоце и уживали поверење и углед бораца и руководилаца целе јединице.

Командант Миле Дробац дао је значајан допринос развоју и јачању 25. бригаде. Борци и руководиоци су посебно ценили бригу коју је Дробац показивао за сваког борца и развој руководилаца. У НОБ-у је ступио 29. јула 1941. године у 1. крајишки НОП одред, а затим је био у 6. крајишкој бригади. Године 1944. био је заменик команданта 12. српске бригаде 22. српске дивизије. По наређењу штаба 13. корпуса НОВЈ одлази из села Барје Чифик (у близини Пирота) на распоред у штаб 46. дивизије. Саопштено му је да је постављен за команданта 25. бригаде, чему се Дробац супротставио уз образложење да

није довољно искусан да би се прихватио те дужности. Политички комесар потпуковник Милија Станишић прекорио га је због одбијања да прими дужност команданта Бригаде и нагласио да Дробац иде у најбољу бригаду 46. дивизије и да му је то партијска дужност. Након тога капетан Аробац је прихватио одлуку и 9. октобра 1944. дошао у 25. бригаду. Био је веома задовољан саставом штабу Бригаде и батаљона. Бринуло га је што су борци били не само млади већ је међу њима било много нових и што је још теже, ненаоружаних. Настојао је да свакодневно поправља стање и учвршћује Бригаду.

Капетан Аробац је 18. јануара 1945. године кренуо из Ковске Митровице за Београд, на курс команданта бригаде.

Он је био трећи по реду командант 25. бригаде. Из Бригаде, су одлазили по потреби службе, и заменици команданта и политичког комесара, и све друге старешине из штаба, осим политичког комесара Милорада Мишчевића, који је остао непрекидно на тој дужности од оснивања до расформирања 25. бригаде.

Аробац је у свом првом наступу, у говору постројеним батаљонима, 1. септембра 1944. године у Стрелцу, и својом појавом и оним што је и како је говорио, стекао поверење читавог борачког састава. Већ тада, у првим контактима с борцима пиротског краја, видело се да је добро и брзо схватио да има посла с претежно млаћим људима, неискусним и тек стасалим, али полетним и спремним да у борби за слободу учине све што могу. Веровао је у њих, а и они су веровали у њега. Поприлична је његова заслуга што је Бригада брзо израсла у снажну борбену целину и што се добро снашла и поanela у сложеној ситуацији на Косову и Метохији, у јесен 1944. године и у пролеће 1945. године. Он је открио и уздигао читаву плејаду партијских руководилаца, који на својим функцијама, ни током рата ни после њега, нису затајили, ни у најтежим приликама. То је могао постићи зато што је био добар кадровик и умео не само да обадере људе, већ и да, с много смисла, воље и систематичности, с њима ради. Био је непосредни организатор целог низа партијско-политичких курсева за партијске и политичке руководиоце разних профила; оне који су се истицали способностима за даљи развој слао је на више партијске курсеве и школе. А^обрo знајући да ни једна организациона јединица није подложна тако брзим променама као војна у рату, у којој се напрегнуто живи не само из дана у дан, већ и из сата у сат, Милорад Мишчевић се залагао за

веома интензиван партијско-иолитички и културно-росветни рад, не само у својим јединицама, већ и у народу. Мада је био политички комесар, Мишчевић се живо интересовао и бавио партијским и скојевским радом у свим јединицама, не запоста-вљајући ни војничко интересовање. Кад год би долазио у батаљоне или чете, на партијске, политичке и војне скупове, тражио је да чланови КПЈ и СКОЈ-а буду пример храбрости, пожртвовања, другарства, дисциплине, скромности и оптимизма. То што је тражио и сам је потврђивао својом личношћу: висок и наочит, оштрих црта лица, био је прави представник народа у војсци, како се за политичког комесара истицало у партијским документима.

СУДАР С КОНТРАРЕВОАУЦИЈОМ

У међувремену су све извиђачке јединице 25. бригаде извиђале терен Подујево-Копаоник. Према многим подацима до којих су дошли, било је почело окупљање балиста, а ближе Копаонику уочене су и неке четничке групе. Пошто је детаљније испитао све извештајне податке, Ударни батаљон је предложио штабу Бригаде да крене у акцију ради ликвидације упоришта одметника у селу Сељанцу, као и четника на терену од села Требиња до Луковске Бање. Такође је обавештајни официр 3. батаљона сазнао да се одметнички вођа Мехмед Градица са већом групом балиста налази у поткопаоничком селу Сељанцу и да се и друге мање групе одметника крећу у том правцу. Штаб Бригаде је, међутим, донео одлуку и наредио Ударном батаљону да се 17. јануара врати у Косовску Митровицу. Та одлука је била исправна, јер је већ сутрадан, 18. јануара, из штаба 46. дивизије стигла заповест којом су све јединице Бригаде стављене у строгу приправност јер је тих дана (од 20. до 24. јануара 1945) Оперативни штаб за Косово и Метохију вршио мобилизацију мештана за јединице НОВЈ. Поред 25. бригаде, у строгу приправност су стављене и 26. и 27. српска бригада, са којима је постојала телефонска и курирска веза.¹⁷³⁾

Оперативни штаб за Космет прикупљао је мобилисане борце, формирао привремене јединице и упућивао их у ирвцу Куршумлије. Требало је да дивизија 46. обезбеђује мобилизацију, а сви остали послови били су у надлежности Оперативног штаба. Већина мобилисаних су доскоро били одметни-

Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 21. јануар 1945.

ци и припадници квислиншких јединица на Косову и Метохији. Посебно је било осетљиво питање што је омогућено мобилисаним војницима да са собом носе оружје које су поседовали још из рата. Непроверена поузданост овако мобилисаних обвезника налагала је опрезност због опасности од побуне, на коју су све више упућивали обавештајни подаци са терена.

Многи подаци обавештајних органа указивали су на кретање мањих група балиста којих раније није било на овом терену. Када је почела мобилизација мештана за НОВЈ, те сумње су се још више испољиле, а посебно код обавештајних официра 1. и 3. батаљона, који су непосредно контролисали терен од Косовске Митровице према Копаонику. Тако је обавештајни официр 1. батаљона Божа Поповић запазио да се по селима у његовом рејону појављују неки непознати људи са сумњивим намерама, а најмање с намером да врше мобилизацију за НОВЈ.

Вреди споменути да је Поповић успео да на терену организује добру обавештајну мрежу, у чему му је помогло и то што је у свом извиђачком воду имао борца-извиђача Стеву Костића (из села Матичане са Косова), који је ступио у 25. бригаду после ослобођења Приштине. Он је веома добро знао албански па му је Поповић на самом почетку наложио да не показује то своје знање како би га користио за прислушкивање разговора прикривених балиста и њихових сарадника (ови су се често договарали на албанском, јер су били сигурни да их нико у војним јединицама не разуме). Тако је Костић у два маха открио намере балиста да Поповићевим извиђачима поставе заседе, али су их они избегли.

На основу појединих података из многих разговора и других појединости, Поповић је закључио да људи који су били задужени да врше мобилизацију, у исто време спремају побуну и изненадни напад на јединице 46. дивизије НОВЈ. Одмах је о томе обавестио штаб 25. батаљона. Први пут је то било на десетак дана пре побуне, негде око 15. јануара. Касније је Поповић још два пута обавештавао о припремама балиста за побуну.¹⁷⁴⁾ Међутим, његова упозорења нису узета у обзир.

Слична упозорења долазила су -и од Милорада Маринковића, који је с Извиђачком четом бригаде, такође на одређен начин пратио кретање мобилисаних. Тако је и Србислав Јонић, обавештајни официр 3. батаљона, који је био у Старом Тргу (Трепча), запазио да се и у његовом рејону појављују не-

¹⁷⁴⁾ Писмена изјава обавештајног официра 1. батаљона Боже Поповића.

познати, сумњиви људи. Штаб 3. батаљона је о упозорењу обавештајаца известио штаб 25. бригаде, а они су одговорили: »Не наседајте провокацијама, то су наши људи«.

Чак и онда када је штаб Бригаде обавештен (телефоном) да су одметници-балисти кренули у напад на положаје 3. батаљона, одговорено је: »Не пуцајте и не наседајте провокацијама, све док они не почну да пуцају«.

Међутим, из Операцијског дневника штаба 25. бригаде може се закључити да је штаб Бригаде поред обавештења Оперативног штаба - да се на том терену врши мобилизација Албанаца за јединице НОВЈ са њиховим знањем и одобрењем - ипак био опрезан, јер је према прикупљеним подацима закључио да балисти припремају напад на Косовску Митровицу, Звечан и Стари Трг.

Ударни батаљон је 21. јануара кренуо у правцу Копаоника, ради хватања зликоваца, припадника квислиншких јединица, који су у току рата чинили злочине над локалним становништвом. У тој акцији, са Ударним батаљоном су деловали и припадници ОЗН-е из Косовске Митровице, који су добро познавали терен и имали податке о сваком од ових издајника појединачно. Сутрадан, 22. јануара, батаљон је изводио акцију чишћења на простору села: Зијаче, Маџира и Гумништа. Извиђачки делови су посебно осматрали простор Подујево-село Палатна. То је чињено из предострожности да не би дезертирали мобилисаним обвезници, који су били кренули преко Подујева за Куршумлију.

Тога дана 3. чета Ударног батаљона наишла је на групу одметника у селу Маџирима. За време постављања заседе дошло је до пушкарања, а одметници су, захваљујући мраку, успели да избегну заседу и побегну. За то време, 1. чета је у селу Зијачама, успела да ухвати озлоглашеног кољача Садира Зумера и његовог сина и да их преда припадницима ОЗН-е. У селу Ковачицу стигла је 2. чета овог батаљона, где су, према извештају Оперативног штаба за Косово и Метохију,¹⁷⁵⁾ одметници намеравали да одрже збор са мештанима.

Остали батаљони, иако у строгој приправности, обављају редовне дужности у Косовској Митровици, руднику Тречка и на обезбеђењу флотације у Звечану.

Двадесет другог јануара Бригаду су посетили командант 46. дивизије потпуковник Томица Поповић и обавештајни официр Дивизије. Том приликом они су, поред упознавања са

¹⁷⁵⁾ Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 22. јануара 1945.

результатима активности извиђача на терену Бригаде и разматрању опште ситуације, прегледали смештај батаљона и рад на обуци бораца.

Из вести са радија сазнало се да је тога дана 22. јануара Црвена Армија заузела Познањ и да се налази на око 280 километара испред Берлина. Исто тако, радио је објавио вест да је југословенска емигрантска краљевска влада дала оставку, а да је др Иван Шубашић добио мандант за састав нове владе. Поред билтена, који је Бригада добијала преко Пропагандног одсека 46. дивизије, овакве вести су одмах коришћене да се пригодно, пре политичког часа, са њима упозна целокупни састав Бригаде.

И 23. јануара Бригада је остала на истим просторима и са истим задацима. Ударни батаљон се вратио са терена у Косовску Митровицу где је стављен у резерву штаба Бригаде. Једна извиђачка десетина овог батаљона је остала на терену. Око 12 часова она се сукобила са групом одметника код села Влахише и том приликом ранила двојицу а заробила четворицу балиста и запленила две пушке. Извиђачка десетина 3. батаљона је у исто време водила борбу са групом одметника испред села Сељанце. Група је била јачине око 20 одметника, од којих је један погинуо, а један рањен. И у једном и другом сукобу, одметници су употребљавали само пушке. Потврђена су ранија сазнања да се у Сељанцу налазио штаб одметника Мехмеда Градице. Ускоро је потврђено да се у том селу налазио штаб свих одметничких снага а не само Мехмеда Градице, које су се припремале за напад на Стари Трг, Звечан и Косовску Митровицу.¹⁷⁶¹

Наредног дана, извиђачки делови Бригаде су поново крстарили по терену. Истог дана јединице 26. и 27. српске бригаде контролисале су обе стране пута Приштина-Подујево, којим се кретала колона мобилисаних војника са овог терена, од Подујева према Куршумлији и даље ка Нишу.

Већ 24. јануара ова колона прошла је кроз Подујево. Њено кретање обезбеђивао је 1. батаљон 1. косметске бригаде 52. дивизије. Међутим, командант колоне Шабан Полуџа (одређен од Оперативног штаба), отказао је послушност и уместо

176) о тим снагама Синан Хасани у књизи »Истине и заблуде о Косову« каже: »Ахмед Сељанци из села Сељанце код Бајгорске Баре од 1933. до 1941. г. био је председник општине и за време фашистичке окупације био је председник општине. Он је заједно са Адемом Воцом и Меметом Градицом, са око 3000 људи, извршио напад на Стари Трг и Косовску Митровицу. Образовао је тзв. Ибарску дивизију која је 1946. уједињавала све групе северног дела Косова.

према Куршумлији, он се са једном групом од 2.500 мобилисаних бораца вратио према Приштини. Представници Оперативног штаба одмах су отпочели преговоре настојећи да приволе Шабана Полужу на послушност; он међутим, одуговлачи са преговорима и настоји да добије у времену.

У таквој ситуацији, истога дана у 14 часова, 25. бригада добила је телефонско наређење да хитно упути два батаљона у Приштину, који би спречили даље надирање ове колоне. Већ у 15,50 часова 2. и 4. батаљон су кренули жељезницом ка Приштини. Борцима је подељена храна за два дана, јер се предвиђало да се храна неће моћи обезбедити на лицу места. Када су батаљони стигли до близу Вучитрна, ту су сазнали да су одметници успели да се пробију и пређу пут и реку Ситницу код села Пестова.

Због такве нове ситуације, 4. батаљон је добио наређење да напусти железницу и одмах крене западном обалом Ситница, а 2. батаљон да иде путем ка селу Бабин Маст.¹⁷⁷⁾ У току марша 4. батаљон је наишао на већу групу одметника изнад села Новљана, а 2. батаљон је брзо стигао до села Бабин Мост, где су добијени подаци да су се одметници већ пребацили на простор западно од пута Вучитрн-Приштина. Том батаљону је наређено да заузме положај између села Самодрежа и Пестова и да одмах успостави везу са 4. батаљоном.

Јединице 4. батаљона провеле су ноћ у близини села Србице. Већина бораца и руководилаца била је у згради бивше жандармеријске станице, у којој није било довољно места за све, па је највећи део целу ноћ провео у дежурству око зграде. Пре сванућа 25. јануара, командант 4. батаљона Виден Ваџић наредио је да јединице заузму положај према одметницима тако да река Ситница остане на неколико метара иза положаја.

Време је одмицало, а одметници нити су отварали ватру, нити су показивали знаке припрема за покрет. У једном тренутку, у току преподнева, затражили су да преговарају. У току бављења на Косову и Метохији Бригади је указивано да, кад год је могуће, треба избегавати сукобе и настојати да се преговорима избегне крвопролиће. Тако се поступило и у овом случају - на преговоре је отишао Вукадин Минчић, омладински руководилац Батаљона, у пратњи бораца Ненада Нешића, Боривоја Младеновића и Јована Манчића. Интересантно је казивање о тим преговорима: преговарачима, без инцидента, 25. јануара прешли положаје и ускоро су нашли

¹⁷⁷⁾ Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 24. јануар 1945.

испред зграде у којој је био смештен штаб одметника. На своје запрепашћење, испред зграде су наишли на групу четника (било их је десетак) који су одмах салетали молбом »браћо, настојте да се договорите«.¹⁷⁸⁾

После уласка преговарача у зграду штаба одметника партиоци су остали у ходнику, а Минчића је сачекао прописно обучен официр и представио се као Шабан Полужа. После уобичајених поздрава понудио је Минчића цигаретом, односно пружио му фино изрезбарену кутију са жутим дуваном и папиром. Минчић му је рекао да пуши, али да не зна како се савија цигарета. Полужа је то сам учинио и пружио му је да је он сам овлажи и прилепи.

У току преговора Полужа је испричао да је, када му је Оперативни штаб наредио да мобилише људство, он то савесно учинио и мобилисао 5-6 хиљада бораца. Међутим, неколико дана раније испред Куршумлије, срео се са Адемом Воцом, који је, такође, у договору са Оперативним штабом водио мобилисане обвезнике у Куршумлију. Тада му је Воца запретио и од њега изричито захтевао да врати мобилисане и да ће га, ако то не учини, убити. Зато је наводно Полужа био присиљен да враћа мобилисано људство. Полужа је сматрао да је једини излаз из настале ситуације да јединице НОВЈ оставе на миру његову групу и да усредсреде свој напад на Адема Воцу. Минчић га је упозорио да је група у окружењу јединица 46. дивизије и делова других јединица те да ће упознати свој штаб са Полужиним захтевом.

На повратку у Батаљон, чим су прешли линију непријатељских положаја, неко од наших пушкомитраљезаца је отворио снажну ватру. Минчић каже да је то учинила чета командира Петра Маринковића, зато што су борци постали нестрпљиви и желели да што пре ликвидирају одметнике. Ускоро, негде око 8,30 часова, 4. батаљон је ступио у дејство са свим расположивим наоружањем. Шабанова група је почела да одступа бојећи се окружења. Дејствовала је и Пратећа чета Батаљона која је у наоружању имала минобацаче. Комесар Пратеће чете Тихомир Потих пресећа се једног детаља из те борбе. У својој ратној забелешци он је то овако записао:

»Да би ефекат изненађења био потпун, наређена је брза паљба минобацачима. Непажњом и у брзини догодило се да је командир одељења Вукашин (из села Чиниглавци) приликом постављања мине исту окренуо наопачке, те је због тога

¹⁷⁸⁾ Изјава омладинског руководиоца 4. батал>она Вукадина Минчића.

дошло до експлозије и пуцања цеви минобацача. Том приликом Вукашин Д. Костић је погинуо, а два члана посаде минобацача су лакше рањена».¹⁷⁹⁾

На положају према одметницима, лево од 4. батаљона, налазила се једна косовско-метохијска јединица, док је десно био распоређен Ударни батаљон Бригаде, који је у међувремену стигао из Косовске Митровице. На Чичавици се налазила 1. косметска бригада која је била кренула из села Сучице, ради опкољавања одметника. Међутим, Бригада није успела да задржи одметнике, јер кад су батаљони појачали напад, баллисти су успели да се пробију преко Чичавице и да се пребаце у Дреницу. Наши батаљони остали су на положајима до 20 часова (25. јануара), када су телефонском везом добили наређење из штаба Бригаде да хитно крену ка Косовској Митровици.

У овој борби са одметницима погинула су два борца (један од њих је из 4. батаљона, Стојановић Новак из Великог Села), а три су рањена. Непријатељу су нанесени знатно већи губици (преко 27 мртвих, док број рањених није установљен).¹⁸⁰⁾

НАПАД ОДМЕТНИКА НА ТРЕПЧУ

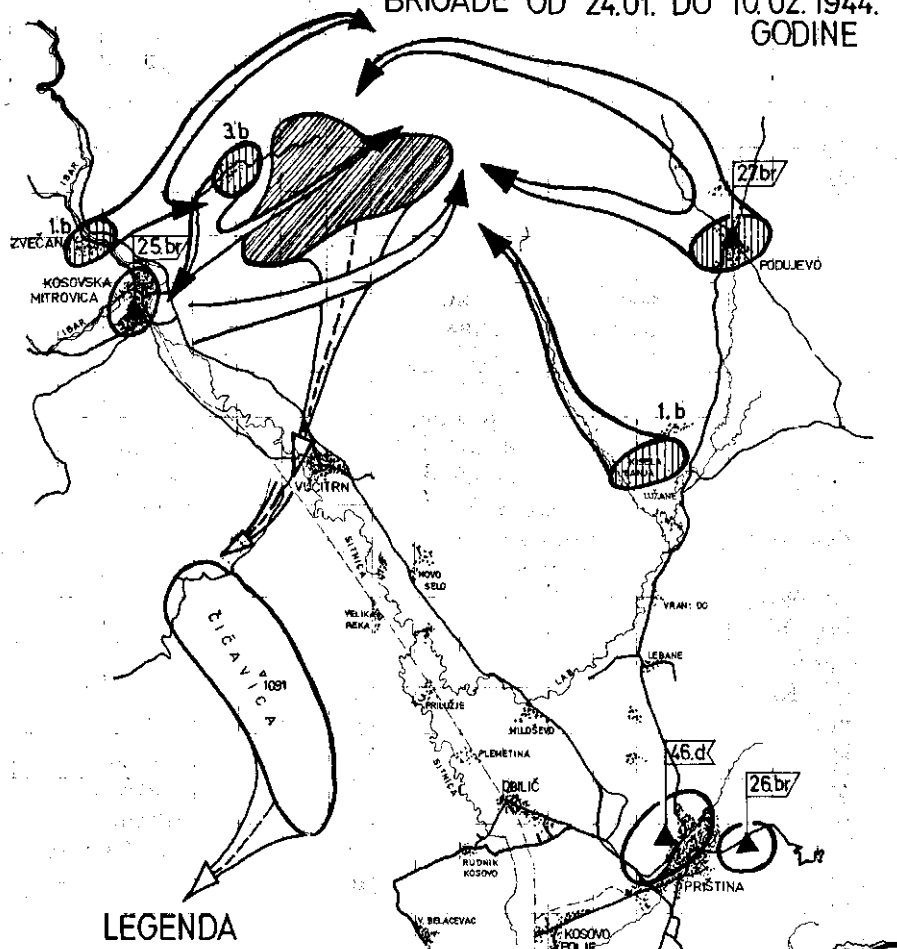
У току мобилизације Албанаца за јединице НОВЈ, Адем Воца је на терену Митровачке Шаље успео да мобилише и прикупи око 3.000 бораца које је распоредио у селима Мељеници, Видушићу, Бајгори и Ковачици. По осталим оближњим селима биле су мање групе мобилисаних. Оперативни штаб за Косово и Метохију му је наредио да формира колону и да је из Подујева поведе за Куршумлију и даље до Ниша. Међутим, у последњем тренутку, Адем Воца отказује послушност и уместо према Подујеву, ове снаге, 26. јануара, усмерава ка руднику Тречча (Стари Трг) и Звечану. Главни циљ напада био је Стари Трг, док су слабије снаге нападе Звечан. Први батаљон 25. бригаде је, захваљујући слабијим снагама непријатеља и свом погодном положају, успешно одбио напад непријатеља на Звечан и одбацио га према планини.

Главне снаге одметника биле су усмерене на рудник Треччу. Чим су стигли први извештаји о томе, штаб 3. батаљона

179) Ратна забелешка комесара Пратеће чете Тихомира Потића и Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 25. јануара 1945.

180) Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 25. јануар 1945.

BORBENA DEJSTVA 25. SRPSKE BRIGADE OD 24.01. DO 10.02.1944. GODINE

LEGENDA

- GRUPACIJA OKO 800 BALISTA
- PRAVAC NAPADA BALISTA:
TREPČA - KOSOVSKA MITROVICA I PRAVAC
NJIHOVOG IZVIACENJA
- RASPORED 25. I 27. SRPSKE BRIGADE
- PRAVCI NAPADA 25. I 27. SRPSKE BRIGADE
I RAZBIJANJE BALISTA

је распоредио своје чете по већ утврђеном плану на положаје који су се протезали на североисточним и јужним висовима изнад Старог Трга, одакле се очекивао напад. Знано се да су одметници бројно јачи, али се није знало колика је њихова стварна снага.

До првог сукоба долази 26. јануара око 9 часова. То је била само спорадична пушчана ватра, која је повремено јачала. За то време одметници су наступали напред и заузимали ближе и повољније положаје. Штаб 3. батаљона је покушао да минобацачком ватром спречи наступање непријатеља. Међутим, већ после првих испалених мина ватра је прекинута, јер је уочено да мине не експлодирају у дубоком снегу (који је амортизовао активирање упалача). Тих дана време је било хладно и ведро.

Чете 3. батаљона су на истуреним положајима код Старог Трга пружале снажан отпор. Како је време пролазило, од непријатељске пушчане ватре пале су и прве жртве, а било је и рањених. Захваљујући распореду села око рудника и Старог Трга, у која се непријатељ још у току дана неприметно инфилтрирао, 3. батаљон се нашао у окружењу. А баш тих дана, у 3. батаљон су дошли новомобилисани ненаоружани борци из околине Лесковца. Тако је, према извештају команданта поручника Ратка Костића, Батаљон у то време имао свега 250 наоружаних бораца не рачунајући Пратећу чету.

Када је почео да пада мрак, негде око 17 часова, непријатељска ватра је још више појачана. Истовремено, непријатељ је кренуо у напад са свих страна па и са лећа. Батаљон је имао доста губитака, с обзиром на знатно јаче непријатељеве снаге и погодније положаје са којих је надирао. Још од подне биле су прекинуте све везе Батаљона са штабом Бригаде. Курири које је командант Батаљона покушао да упути у Косовску Митровицу нису успевали да се пробију.¹⁸¹⁾

У таквој ситуацији, касно увече, штаб 3. батаљона доноси одлуку да повуче своје јединице из Старог Трга јер је бројно јачи непријатељ потиснуо чете са околних брда, па су у колонима кренуле за командантом Ратком Костићем, чијем је коњу, пред сам полазак, рафал сасекао сапи. Јахача, међутим, ниједно зрно није окрзнуло и он је пешице повео главнину Батаљона изнад радничког насеља Стари Трг ка селу Кутловцу* ради пробоја из окружења.

¹⁸¹⁾ По казивању Ратка Костића, команданта 3. батаљона.

Правац пробоја је одређен на основу искуства водича Батаљона (иначе Шиптара), одличног познаваоца терена и прилика у томе крају; он је уверавао да су на правцу Кутловца снаге одметника најслабије, што је било сасвим тачно. Главнина Батаљона је у ноћном јуришу изашла из обруча без икаквих губитака. Успешно се пробила и група која је, идући према Доњем Селу, трпела и снажну ватру с лећа. Ноћ је била хладна и ведра што је омогућавало непријатељу да, са раније поседнутих положаја, успешно туче ту групу. Па ипак, нико у пробоју није погинуо, а рањен је једино помоћник политичког комесара Батаљона Милорад Пејчић. Страдали су само они који су пред сам пробој самовољно напустили строј и кренули ка Косовској Митровици, најкраћим путем, низ долину. Та долина је већ била пресечена снагама балиста, који су сачекали те појединце и из заседе их побили.

Оставши без веза са 3. батаљоном, командант Бригаде Радосав Јанковић упутио је групу везиста (коју је водио референт за везу Јован Бошњаковић) са задатком да установи узрок прекида и поново успостави везу с Батаљоном. Група је, вођена телефонским каблом, кренула у правцу Трепче. Негде из Другог Тунела наишла је на пресечену бандеру и покидане линије. Кабловима је премошћено место прекида и приручним телефоном успостављена веза између штаба Бригаде и 3. батаљона. Међутим, негде око подне веза је поново била прекинута.

Штаб Бригаде није имао никакве податке о стању код 3. батаљона. Само се на основу снажне ватре могло закључити да се води борба са одметницима. Ради тога је Штаб из Косовске Митровице око 14.30 часова упутио прво једну чету 4. батаљона, а нешто касније (око 17 часова) још две чете 1. и 4. батаљона.

После пробоја из Старог Трга је стигао 3. батаљон до села Шутковца и ту средио своје редове. За то време три чете 25. бригаде, којима се касније придружио и један батаљон КНОЈ-а, прихватили су борбу са балистима на линији између села Шутковац-Врнуша-Рашан. Ускоро им се придружио и 3. батаљон, који је већ био средио своје редове. Двадесет седмог јануара на положај је стигао и један батаљон 4. косовско-метохијске бригаде.¹⁸²¹

Дан пре напада на рудник Трепчу, штаб 25. бригаде упутио је у 3. батаљон официра ОЗН-е Николу Антића и омладин-

¹⁸²¹ Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 26. јануара 1945.

ског руководиоца Бригаде Душаиа Јончића. Наређено им је да иренесу штабу Батаљона упозорење да прикупљање већег броја мобилисаних Албанаца не значи и напад на Трепчу, јер је добијено уверење из Приштине да ће већ сутрадан мобилисани борци кренути преко Вучитрна за Куршумлију.

Командант је уз то наложио да ипак буду опрезни и ако буде потребно да приступе поседању положаја за одбрану рудника.

Скоро читаве ноћи штаб Бригаде и команде чета припремали су се за одбрану од евентуалног изненадног напада, јер су то наговештавали подаци обавештајних официра.

У рано јутро 26. јануара, у Батаљон је стигао обавештајни официр Бригаде Раде Николић. Он је са два извиђача и малим појачањем из Батаљона одмах пожурио на терен да осматра кретање мобилисаних бораца. Обавештајни официр Батаљона је то исто учинио, с тим што је његов рејон извиђања био ближи руднику.

Када је 3. батаљон изашао из обруча и заузео положај код села Кукловца, огласила се са десне стране пушчана ватра и из аутомата. На ту страну кренули су Антић, Јончић и један пратилац. Од наоружања су имали аутомат и бомбе. Опрезно су се спуштали косином према путу који води из Косовске Митровице према руднику. Хитро су прешли пут и сишли у поток, који је текао упоредо с путем. Кренули су у правцу одакле се повремено чула паљба, према положају 3. батаљона. Када су дошли на педесетак метара од Првог Тунела, установили су да су балисти и у том насељу. Опрезно су кренули на траг према Косовској Митровици.

Код 3. батаљона остао је Душан Јончић, а Никола Антић је пожурио у Штаб Бригаде да поднесе детаљнији извештај о стању на положају.

После 2-3 сата дошао је курир из штаба Бригаде и предао политичком комесару 3. батаљона М1^Т ораду Мадићу цедуљу на којој је Никола Антић кратко написао да се Батаљон што пре среди и са осталим јединицама пређе у противнапад, ради поновног ослобођења Старог Трга.

У борби против одметника 26. јануара Бригада је имала велике губитке: 23 мртва, 50 рањених и пет заробљених, док је непријатељ по оцени штаба Бригаде имао преко 40 мртвих, а по изјави одборника на терену, преко 200 мртвих и рањених. У борби су заплењена два пушкомитраљеза, више пушака и преко 1.000 метака.¹⁸³⁾ . . . • • . ; ;

183) Исто. ; ; .

Међу погинулим у тој борби био је и заменик политичког комесара 4. батаљона Србислав Танчић Барејац, храбар младић који је као ученик пиротске гимназије уочи рата припадао покрету напредне ћачке омладине. Тај покрет је деловао и ширио прогресивне идеје преко литерарне секције и гимназијске књижнице »Искра«. Бунтовни средњошколац, касније студент, никако се није мирио са бугарском окупацијом Пирота и околине, па је често долазио у сукоб с представницима полиције и кметским намесником у Пољској Ржани. Због тога је више пута хапшен и упућиван на присилни рад.

Крајем јуна 1944. године, непосредно по изласку из затвора, Танчић је ступио у Пиротски партизански одред. Једно време је био борац у 1. чети, а после месец дана постао члан КПЈ и заменик политичког комесара 1. чете 2. батаљона. На новој дужности се релативно брзо и добро снашао, залажући се, пре свега, свим силама за то да чланови Партије буди први у борби, последњи из борбе, узор другима у сваком погледу. Све његове поруке комунистима биле су кратке и језгровите а потврђивао их је делом-личним примером у борби и свакодневном животу. Примеран је био и његов изузетно пажљив однос према албанском живљу, јер је Танчић био дубоко уверен да се једино тако могу искоренити неверица и подозрење према борцима Народноослободилачке војске на Косову и Метохији.

У борби за Трепчу погинуо је и Александар Ршрић, политички комесар чете у 3. батаљону,¹⁸⁴⁾ а рањена су и два члана штаба овог батаљона: поручник Сава Игњатовић и заменик политичког комесара Милорад Пејчић.

У 16 часова 26. јануара, примљена је заповест штаба 46. дивизије, којом је наређен општи противнапад свих јединица Дивизије у ноћи 27/28. јануара, који је имао за циљ да се разбије непријатељ и ослободи рудник Трепча.

Већ у току ноћи 26/27. јануара, батаљони 25. бригаде су ступили у борбу против одметника на линији Шуковац-Ражане. Две чете 1. батаљона кренуле су из северног дела села Орахова; 4. батаљон је наступао простором источно од ових чета, а 3. батаљон са положаја испред виса Мајдан. Непријатељ је у почетку пружао снажан отпор али је убрзо почео да се повлачи. Дејство наших јединица потпомогла је батерија »флакова« из састава Дивизије. Како напад пешадије, тако и

¹⁸⁴⁾ Његово име уклесао је на спомен-плочи палима у НОБ на Техничком факултету у Београду.

деЈство артиљерије, изазивали су панику код одметника и они су по групицама почели да се одвајају и да беже у правцу својих села. Са издајником Адемом Воцом, од целе његове групе (њих око 3.000) остало је свега око 500 најокорелијих и њему још увек верних балиста. Уз незнатан отпор, они су одступили у правцу села Сељанци.

Дана 27. јануара ослобођен је рудник Трепча (Први и Други Тунел и Стари Трг) а вођене су и борбе протрив мањих група балиста које су узалудно пружале отпор. До краја дана 1. батаљон је продро у село Мацаре, 2. батаљон је ослободио село Дедиње, 3. батаљон село Мељеницу, а 4. батаљон стигао у село Мацаре и Мељеницу. У тим селима батаљони су зановили.

У време борби на том терену (подножје Копаника) владала је велика хладноћа а дубоки снег је отежавао и успоравао кретање и борбу јединица. Заједно са одметницима, из села су бежали и многи мештани који нису учествовали у борби, али су се бојали одмазде којом су их балисти плашили. Међутим, због великог мраза (посебно ноћу) мештани нису могли да издрже, па су почели да напуштају балисте и да се враћају својим кућама, поготову када су се уверили да их јединице НОВЈ ничим не угрожавају.

Двадесет осмог јануара, штаб 25. бригаде се преместио из Косовске Митровице у Стари Трг, а с њим и три чете 3. батаљона. На место рађеног помоћника политичког комесара 3. батаљона, постављен је сутрадан, 29. јануара, Сениша Кирић Мирко.

Истог дана извиђачки делови Бригаде су извештавали да непријатељ није примећен на ширем терену осим у селу Сељанци. Када је 2. батаљон кренуо у напад на то село, одметници су, без борбе, побегли ка Ражанима и Борчанима. Батаљон је у одступању тукао колону одметника минобацачима и тешким митраљезом. Док је по осталим селима већина мештана одмах увидела своју заблуду, па се враћала кућама, дотле је највећи број мештана из Сељанаца, способних за борбу, остао уз балисте и с њима бежао.

Дана 31. јануара, на основу телефонског наређења из штаба 46. дивизије, упућена је једна чета у рејон села Горња Клиња, према Пећи, ради обезбеђења пута од напада одметника, против којих је вођена борба код села Србице.¹⁸⁵⁾

185) Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 31. јануара 1945.

Почетком фебруара 1945. године, сви подаци извиђачких делова Бригаде потврђивали су да на терену није било концентрације одметника, сем мањих група које су примећене код виси Оштро копље. Раније откривене групе изнад села Сељанца, које су одступиле преко села Ражане, Борчана, Бељанице и Модре Стене, веровало се да су прихватили четници Жике Марковића.

Извиђачи су свакодневно били на терену, извиђајући села према Копаонику, а посебно околину села Ражане и Борчана. Они су 2. фебруара приметили око села Качан Дола групу од око 200 балиста. Десно од тог села, ка Бајгори и Ковачици налазиле се 28. српска бригада, па се рачунало да ће се ова група балиста предати или распасти у мање делове.

Трећег фебруара извиђачима се предало шест балиста из групе Адема Воце. То је био најбољи показатељ да се и тај последњи остатак побуњеника на овом терену осипа. Четвртог фебруара добијени су подаци да се група од 100 одметника налази испод Оштрог копља, али када је на тај терен дошао 2. батаљон, одметника није било. Нађено је само пет пушача бачених у снег.¹⁸⁶⁾

Све то време поред свакодневних борбених акција против мањих група побуњених балиста, претресања терена и прикупљања оружја од становништва, у јединицама 25. бригаде се интензивно одвијао војни и политички рад и културно-забавни живот. И у тим условима, одабирани су најбољи борци и упућивани на школовање, или на војне курсеве при штабу 46. дивизије, као и за попуну, односно формирање нових јединица НОВЈ. Тако је 1. фебруара из Бригаде упућено 12 руководилаца на официрски и 16 на подофицирски курс при Дивизији.

То је била трећа по реду група полазника војних курсева које је штаб Дивизије формирао 15. октобра 1944. године у Врањској Бањи. У том месту је завршено обучавање прве групе полазника, затим у Приштини друге и треће, а у Призрену четврте и пете групе. Командант војних курсева (нижи официрски, подофицирски, минобацачки и телефонски) био је Миле Јелесан, а политички комесар Петар Милићевић, дотадашњи заменик политичког комесара 3. батаљона 25. бригаде. Фебруара 1945. године за руководиоца подофицирског курса

186) ИСТО.

одређен је поручник Ратко Костић, дотадашњи командант 3. батаљона.

Курсеви су трајали од 20 до 60 дана, зависно од врсте курса. На њима су полазници показали изванредне резултате, а завршило их је преко 150 припадника 25. бригаде. Последња група слушалаца заршила је курс крајем маја 1945. године.

По селима се интензивно политички радило са мештанима: одржаване су политичке конференције и народу објашњавани циљеви народноослободилачке борбе. У то време, сељаци су и сами предавали оружје, па је тако, до 7. фебруара, прикупљено преко 156 пушака.¹⁸⁷⁾

У међувремену, током јануара 1945. године, у Обласном комитету КПЈ за Косово и Метохију водила се расправа о методу даље борбе против снага контрареволуције. При том је долазило до оштрих размимоилажења, јер је секретар Обласног комитета Миладин Поповић, са једним делом чланова тог комитета, био за одлучну акцију и сламање балистичких и других непријатељских снага, док је Фадиљ Хоџа, као командант Оперативног штаба сматрао да би преговорима требало умирити снаге отпора. У том циљу Хоџа је преговарао са Шабаном Полужом и Адемом Воцом и предложио им да они врше мобилизацију Албанаца за попуну јединица НОВЈ. Шабан Полужа, који је за време рата био блиски сарадник окупатора, и са својим квислиншким снагама извршио многе злочине над српским и црногорским живљем, радо је прихватио предлог Фадиља Хоџе. То исто учинио је и Адем Воца, балиста-сепаратиста и сарадник окупатора.

У то време, када су се водиле жестоке борбе на Сремском фронту, затим за ослобођење Босне и Херцеговине, у Хрватској, Словенији и другим деловима земље, став да се преговара са окорелим фашистичким вођама контрареволуције био је, најблаже речено, погрешан. Преговори и давање оружја Полужиним и Воциним балистима и мештанима које су они мобилисали, дали су им могућност да добију у времену, да среде своје редове и да прећу у противофанзиву. »Обојица су« - пише у оцени штаба 25. бригаде из јуна 1945. године - »у потпуности искористили широкогрудост Оперативног штаба за Косово и Метохију и његову намеру да се избегне оружани сукоб, како се не би, без потребе, проливала народна крв. Да је Оперативни штаб Косова и Метохије ишао енергичније и безобзирније према овим бандитима, да им није поклањао голико поверења, колико они нису ни заслужили, свакако би

187) ИСТО.

сукоб био избегнут или пак угушен у самом зачетку, док су њихове снаге још биле мале. Требало им је стати на пут одлучно, још у првом моменту, чим се наслутило да ће ови одметници повести борбу против нас.

Није требало уопште преговарати са њима, јер су они те преговоре искористили за своју припрему и сматрали је као слабост Оперативног штаба за Косово и Метохију.¹⁸⁸⁾

Побуне Шабана Полуже (24. јануара) и Адема Воце (26. јануара) као и остале оружане акције непријатеља, имале су сва обележја контрареволуције

Највише руководство земље разматрало је насталу ситуацију на Косову и Метохији. Врховни командант НОВ и ПОЈ маршал Тито је том приликом констатовао да су »другови из Обласног комитета испустили из руку ситуацију«. Да би се то исправило Тито је наредио да се одмах предузму енергичне мере и ликвидира непријатељ и тиме омогући несметана обнова и изградња Косова и Метохије. У својству врховног команданта НОВЈ и ПОЈ, Тито је сменио Фадила Хоџу са дужности команданта Оперативног штаба за Косово и Метохију и издао наредбу која гласи:

»1. Да се на Косову и Метохији заведе и успостави Војна управа, која ће бити орган војне државне власти у поменутој области.

2. За команданта Војне управе Косова и Метохије постављам пуковника Саву Дрљевића, команданта Оперативног штаба за Косово и Метохију, а за комесара постављам пуковника Буру Меденицу, политичког комесара Оперативног штаба за Косово и Метохију.

3. Они ће вршити ову дужност уз своју редовну дужност у Оперативном штабу. За команданта Војне области постављам пуковника Николу Божанића.

Команда Војне области је непосредно потчињени орган Војној управи, односно Оперативном штабу за Косово и Метохију.

Смрт фашизму - Слобода народу!

8. фебруара 1945. године Врховни командант НОВ и ПОЈ
Тито¹⁸⁹⁾

¹⁸⁸⁾ Архив ВИИ к. 1341, док рег. бр. 2^1/5. Оцеиу су потписали командант бригаде Вукадин Јовановић, подитички комесар Милорад Мишчевић и начелник штаба Виден Андрејевић.

¹⁸⁹⁾ Живорад Михајловић, *Завера у Ваковици*, »Дуга«, Београд, 19. април 1986.

У складу са добијеним задацима Војна управа је одмах ангажовала јединице Народноослободилачке војске и Корпуса народне одбране за сламање контрареволуције. У овој опсежној операцији, имала је под својом командом нешто више од 30.000 војника.

Осмог фебруара 1945. године и 46. дивизија је стављена под непосредну команду Оперативног штаба (односно Војне управе), у чијем је саставу остала до краја рата.

ОРГАНИЗАЦИЈА КПЈ И ПОЛИТИЧКА АКТИВНОСТ

Од првог дана постојања Бригаде у њој делује партијска организација, јер су све чете и батаљони Пиротског партизанског одреда, који је прерастао у Бригаду, већ имале организоване партијске ћелије и батаљонске бирое. У новоформираним батаљонима, самосталним четата и водовима, такође су одмах створене партијске организације. Бригада је на дан формирања имала 24 партијске ћелије, четири батаљонска биреоа и Бригадни комитет КПЈ. Тада је у Бригади било 86 чланова КПЈ.¹⁹⁰⁾

Већ у јануару 1945. године Бригада је имала 249, а последњег дана рата 277 чланова КПЈ, што је било готово једна педина Бригаде. Дакле, за непуних девет месеци број чланова КПЈ се повећао за нешто више од три пута, што је био плод изванредних напора, пре свега заменика политичких комесара батаљона и Бригаде, уз непосредну помоћ Политичког одељења 46. дивизије.¹⁹¹⁾ Ваљало би узети у обзир и чињеницу да су из Бригаде редовно одлазили најбољи борци (па и руководиоци) ради школовања, за попуну нових јединица, јединица КНОЈ-а, нових родова и служби, за рад на терену и др. У већини случајева то су били чланови КПЈ или СКОЈ-а, па се слободно може рећи да је у Бригади партијски васпитано и много више чланова КПЈ и СКОЈ-а.

Тачан број није познат, мада су политички комесари и њихови заменици имали спискове чланова и кандидата КПЈ и чланова СКОЈ-а. Међутим највећи број тих драгоцених докумената је неповратно изгубљен. Један од ретких, Павле Голу-

¹⁹⁰⁾ Тих дана почеле су припреме и за формирање 2. пиротске бригаде. За њено новоформиране јединице издвојен је већи број руководиоца из састава 1. пиротске бригаде, махом чланови КПЈ и СКОЈ-а. Тиме је знатно смањен број чланова КПЈ и СКОЈ-а 1. пиротске бригаде.

¹⁹¹⁾ Начелник Полит. одела био је Радоје Љубичић, а чланови Велко Ражњатовић, Станојка Крушић и Маца Јагодић.

бовић, заменик комесара 2. чете 4. батаљона сачувао је ратне прибелешке. У њима су имена чланова команде 2. чете, чланова и кандидата КПЈ и чланова СКОЈ-а (са свим потребним подацима). Пред нама је јасна слика 2. чете у којој је у једном тренутку било: 21 члан КПЈ, три кандидата КПЈ и 28 чланова СКОЈ-а; секретар ћелије КПЈ је Павле Голубовић, а секретар актива СКОЈ-а Милутин Маринковић, примљен у КПЈ 20. априла 1945. године. Да су пронађене и сачуване белешке осталих заменика политичких комесара могао би се утврдити тачан број чланова КПЈ који су прошли кроз 25. бригаду.

Основни задатак партијских организација био је организационо јачање ћелија и руководства, као и њихово лично међусобно упознавање. Организације КПЈ јачале су борбени дух појединаца и јединица и оспособљавале своје чланство за деловање личним примером, како у борби тако и у мобилизацији целокупног састава јединица за што успешније извршавање и свих других задатака. То се најчешће постизало критичком анализом личног доприноса сваког члана КПЈ и његовог утицаја на остале припаднике јединица који нису чланови КПЈ и СКОЈ-а. Стога су после сваке значајније борбе или акције одржавани састанци ћелија КПЈ и актива СКОЈ-а, на којима су анализирани резултати и држање сваког појединца у борби, као и то да ли је и у којој мери свако извршио задатке које је добио на састанку пре борбе или акције.

Одласком Бригаде са територије Пирота у долину Јужне Мораве, пред организацијом КПЈ постављају се нови задаци: припрема чланова КПЈ за успешно извршење задатака у току маршевања и вођења борби против Немаца код Белог Поља, и са балистима у долини Јужне Мораве. У ноћном нападу на јако немачко истурено упориште у Белом Пољу 27. септембра 1944. године, Бригада је због снажног отпора из бункера и са утврђених немачких положаја морала да се, у току ноћи, повуче на полазне положаје. На кратким састанцима ћелија КПЈ критички се дискутовало о борби. Било је и дивних примера држања чланова КПЈ и СКОЈ-а. Два борца су под снажном непријатељском ватром скинули са жице рањеног друга и однели га у заклон, а посебно се причало о изузетном држању Божидара Марковића Милеве, који је из прве линије извлачио младе борце у време када је наређено повлачење и склањао их од убитачне ватре из бункера. Сутрадан се видело да је Божидар Марковић срећно прошао, јер му је шињел био сав изрешетан мецима из аутомата. Он се насмејао и лаконски изјавио: »Метак ме ноћас није хтео«.

О тим и таквим примерима било је речи на састанцима партијских ћелија, а под тачком »критика и самокритика« говорило се колико је ко и како извршио своје задатке.

Једанаестог октобра 1944. Бригада је запосела висове изнад села Вртогоша, у близини Врања. Цео наредни месец представљао је један од најтежих борбених испита и искушења у животу Бригаде. Водиле су се непрекидне, даноноћне борбе против Немаца и балиста који су се упорно бранили на унапред утврђеним линијама.¹⁹² У таквим условима састанци ћелија КПЈ били су оперативни, врло кратки, са још краћим задацима: упорно и пожртвовано издржати на освојеним положајима. Захваљујући изузетном држању и упорности чланова КПЈ и СКОЈ-а, и осталих бораца, непријатељ није успео да се са висова изнад Врања спусти у долину Јужне Мораве. У тим данима оштрих борби и тешког живота Бригаде одржавани су кратки састанци ћелија КПЈ. То су били састанци »с ногу«, »у покрету«, али њихов резултат је био врло добар, јер су чланови КПЈ и СКОЈ-а били пример у чети по борбености, упорности и дисциплини. У Бригади је било много младих и неискусних бораца којима је и те како била потребна подршка, а налазили су је у својим друговима, члановима КПЈ и СКОЈ-а.

У време тешких борби на овом терену политичко руководство 46. дивизије организовало је у Врањској Бањи први а у Врању други партијско-политички курс,¹⁹³ у трајању од око 20 дана. Слушаоци су били политички комесари и заменици комесара батаљона и чета, омладински руководиоци Бригаде и батаљона. То је била прва изванредна прилика да партијско-политички руководиоци стекну најнеопходнија знања из основа марксизма, као путоказ за практичан рад у јединицама. Предавачи на курсевима су били: политички комесар Дивизије, његов заменик и чланови политичког одељења. Све теме и пригодни материјал штампала је Пропагандна техника Дивизије. По завршетку курса, полазници су добијали потврде о завршетку обуке и поносни, са много елана и пуним торбама материјала, одлазили у своје јединице. Завршетак другог курса пао је у време када је, код Бујановца, пробијен фронт и почело гоњење непријатеља у правцу Приштине. Курсисти су стизали своје јединице и одмах се укључили у рад. У овом пе-

¹⁹²⁾ у то време на положајима је стално падала киша или снег. Посебно је било тешко борцима који нису имали добру одећу и обућу; понеки су били потпуно боси.

¹⁹³⁾ Трећи курс организован је у Приштини.

риоду пред организацијом КПЈ и пред војним и политичким органима постављало се питање односно према Бугарима, као новим савезницима у борби против непријатеља на Косову и Метохији. То је изазвало многе моралне и политичке проблеме који су се јавили још приликом борби код Врања и Бујановца. Јединице отечествено-фронтовске Бугарске су често избегавале директне борбе против Немаца. То су чиниле и касније када су садејствовале са јединицама 24. српске дивизије.¹⁹⁴ Слично се догодило и када су покушали да успоставе везу са балистима код Гњилана. Штаб 46. дивизије овако је формулисао њихов поступак: »Из читавог овог случаја може се закључити ово: Бугари су видели да могу без борбе ићи кроз Шиптарску територију, ако пођу без нас и то су и чинили«.¹⁹⁵

Штаб 46. дивизије у извештају Главном штабу НОВ и ПО Србије од 22. новембра 1944. године пише: »Имамо великих тешкоћа у успостављању реда у освојеним местима, јер поједине бугарске јединице, кад остану без контроле виших официра, врше насилне провале у приватне станове«.¹⁹⁶

После оваквих сазнања из извештаја јединица, командант Главног штаба за Србију, генерал Коча Поповић, тражио је од Врховног команданта да се онемогући даљи боравак Бугара на територији Србије и да се бугарске јединице повуку у своју земљу.¹⁹⁷

Такви поступци бугарских јединица довели су до отвореног негодовања и бораца и руководиоца 25. бригаде. Треба имати у виду да су Бугари дуго били окупатори за већину припадника Бригаде, да су чак те исте (бугарске) јединице сада само промениле ознаку на својим капама. Стога није било лако убедити Пироћанце у искреност бугарских јединица, тим пре што су се оне бахато понашале, па је сваки њихов поступак изазивао негодовање и претио да прерасте у случај са тежим последицама.

У том циљу одржавани су састанци КПЈ и политичке конференције по четатама и батаљонима, на којима је наглашавана потреба да Бугаре и у будућности морамо имати за савезнике, да би им требало помоћи да се ослободе старих схватања и појединаца из своје војске, као и окупаторских навика војника при уласку у ослобођена места. Ускоро је и то питање ски-

¹⁹⁴ Једанаеста бригада, Народни музеј Лесковац, 1957, стр. 87-89.

¹⁹⁵ Зборник докумената НОР-а, том I, 15, стр. 89.

¹⁹⁶ Исто, стр. 152.

¹⁹⁷ исто.

.....

нуто с дневног реда, јер су после 20. новембра 1944. године бугарске јединице повучене са Косова и Метохије.

У извештају штаба 46. дивизије од новембра 1944. године о партијском раду стоји: »Чланови партије се упознају са Програмом и Статутом Партије, са дужностима комуниста, говори се о дисциплини, раду ћелија, дужностима секретара о раду са масама, о линији борбе«. ¹⁹⁸⁾ У критичком делу истог извештаја пише да у раду партијске организације дивизије има још увек«... доста недостатака, фамилијарности, иедовољног осећаја одговорности, особито недисциплине и небудности... ¹⁹⁹⁾ Оваква оцена партијско-политичког орагна 46. дивизије односи се на целу партијску организацију, односно на све њене бригаде.

Доласком на Косово и Метохију и одлуком Главног штаба НОВ и ПО Србије, а касније и Оперативног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију да 46. дивизија остане на овој територији, посебан значај добила је парола »Братство и јединство«. Партијско-политички органи и руководиоци настојали су да се та парола у потпуности оствари и практично заживи у свакодневним међусобним сусретима и односима јединице и свих бораца са народом. У односу на Албанце са Косова и Метохије, борци 25. бригаде нису имали никакве предрасуде, већ су дисциплиновано настојали да свакодневно коректно извршавају све своје обавезе. На Косову је дошло до сусрета 25. бригаде са косметским јединицама, а често и са јединицама албанске НО војске. То је увек био срдачан сусрет јединица које се боре за исту ствар и против истог непријатеља. Када је пошла из Косовске Митровице, Бригаду је сменила албанска јединица, а то се догодило и у Милошеву, крај Приштине, где је бригаду НОВ Албаније сменио 1. батаљон 25. српске бригаде.

Неговање и развијање братства и јединства у том периоду карактерисало је рад организације КПЈ. Користио се сваки састанак ћелија КПЈ, сваки политички час и војничка настава да се говори о братству и јединству као темељу на којем почива југословенска заједница, на којем ће се она изграђивати и јачати. Највећи успех таквог рада јесте прихватање овакве линије од стране бораца и њиховог свакодневног понашања према шиптарском становништву. Код њих је развијена свест о одговорности да се својим поступцима учвршћује братство

198) ПУ 1/4-6. кут. 6, стр. 52.

199) Исто.

и јединство и тиме превазилази национализам и шовинизам, које су окупатори и домаћи издајници у току рата распиривали до неслућених размера.

Пошто је територија Косова и Метохије била изузетно национално разједињено подручје, то је тим више улога Бригаде била деликатна. Стање се још више погоршавало када је, крајем 1944. и почетком 1945. године, контрареволуција још више распламсала националну нетрпељивост и мржњу.

Било је потребно много стрпљења, па и храбрости да би се превазишла та изузетно кризна ситуација. Свакодневно су се одржавали састанци, часови политичке наставе, разговори, а примењивани су и други облици политичког рада, да би се правилно тумачила и спроводила линија КПЈ, развијала политичка свест и изграђивао лик народног борца за праведну ствар и бољи живот.

Најчешће су увече одржаване конференције по селима са народом на којима се разговарало о циљевима народноослободилачке борбе и о жељи да сви народи и народности Југославије живе у слободи. У удаљеним селима до којих се тешко долазило, посебно због деловања појединих група одметника, конференције су претваране у зборове на којима су бирани народноослободилачки одбори као органи нове народне власти. Још конкретнији су били појединачни разговори.

»У другој половини јануара 1945. године, у околини Вучитрна, често сам«, каже Станко Младеновић, »увече одлазио у поједина села и обично у кући неког од сељака разговарао са њима, тумачио им линију наше борбе и одговарао на многа њихова питања. Ти разговори су обично трајали до пола ноћи. Они су нам говорили да смо ми поштени и храбри борци, када сам или само са по једним војником долазим на разговор и у току ноћи се враћам у своју јединицу. Ценећи то гарантовали су нашу безбедност, говорећи нам да се не бојимо било каквих напада балиста у повратку, те да ћемо бити безбедни све док не доћемо до своје јединице. У повратку до јединице срели бисмо по неколико група Шиптара и чули њихов разговор. Мој пратилац је био Србин са Косова, који је добро знао шиптарски језик. Он ми је преводио њихов разговор, како један од њих каже: - Хоћемо ли да пуцамо? - Не, никако, за њих смо дали бесу, они су под заштитом и морају да стигну живи и здрави у своју јединицу«.

То је само један детаљ из примера рада партијско-политичких радника, а таквих је било доста. Свако од њих може

да наведе по неколико takвих или сличних примера рада са становницима села у којима су се налазиле или пролазиле јединице НОВЈ. Они су имали квалитативно нову улогу као представници КПЈ и чувари народних интереса.

У току јануара 1945. године у Бригади је било организовано прикупљање прилога за помоћ Албанији, која је била опљачкана у току рата, а коју је погодила и елементарна непогода. На политичким часовима и конференцијама говорило се о томе, па је закључено да Бригада, са своје стране, није у могућности да ишта одвоји, сем да се одрекне једног дневног obroка. То значи да би борци помогли Албанији »одвајањем од својих уста«. Тако је договорено и учињено. Штабови и партијско-политички органи организовали су прикупљање помоћи Албанији и из села у којима су боравиле јединице. По сећању једног од учесника ове акције, сви становници једног села у близини Вучитрна, искључиво турске националности, дали су прилог за помоћ Албанији.

Ради побољшавања партијске и политичке делатности у 25. бригади, јануара 1945. године, одржано је дводневно саветовање свих партијско-политичких радника Бригаде. Овим саветовањем су руководили политички комесар Бригаде Милорад Мишчевић и његов заменик Димитрије Петровић Митке.

У првом делу саветовања извршена је критичка анализа тога рада, а у другом делу су предложене нове форме рада у спровођењу свакодневне политичке наставе, са плановима и програмима тема које ће се проучавати са читавим саставом Бригаде. При томе је посебно указано на велики број одсутних другова са политичке, па и са часова војне наставе. Предложено је да политички комесари редовном контролом смање број одсутних на нужну меру и да за то буду одговорне и команде јединица. Указано је и на потребу да се више користе војничке конференције чета и батаљона, као форме снажнијег утицаја на читаву јединицу. У том смислу, поред излагања старешина, на тим конференцијама требало би омогућити да и обични борци излажу своје ставове и постављају питања која их интересују.

На састанцима ћелија КПЈ под тачком »критика и самокритика« комунисти су често подвргавани критици не само због својих пропуста и слабости већ и због грешака својих другова из јединице који нису били чланови КПЈ, јер нису (барем не довољно), утицали на њих да не греше. Тако, на пример, када је 3. батаљон био у изузетно тешкој ситуацији при-

ликом изиенадног напада балиста на рудник Тречу, комунисту су се, сваки појединачно, изванредно држали. Па ипак им је оштро замерено што нису спречили један број млађих и неискуснијих бораца, који нису били чланови КПЈ, да самоиницијативно врше пробој из окружења и у том покушају су сви изгинули. Комунисти су у овом случају критиковани не само за небудност, већ и за недовољан утицај на борце.

Састанак Комитета КПЈ Бригаде одржан је једанпут у месец и по дана, обично у месту где се налази штаб Бригаде. Скоро увек, Комитет је био у пуном саставу. Изузетно су одсутовали појединци било због службене заузетости, или због велике удаљености јединице од штаба Бригаде. Састанцима Комитета руководио је његов секретар Димитрије Петровић Митке. Чланови Комитета били су сви заменици комесара батаљона, комесар и командант Бригаде, омладински руководиолац Бригаде и још 5-7 најбољих комуниста из јединица. Такав је састав Комитета био од формирања Бригаде до краја рата. Одласком на друге дужности, или прекомандом чланова Комитета, на уважњена места кооптирани су нови чланови.

Редовни састанци Комитета обично су имали обиман дневни ред, који је обухватао целокупни живот и рад Бригаде: организационо питање, проблеме из војничког, или политичког сектора, рад СКОЈ-а, критика и самокритика, културно-забавни рад, рад у позадини, хигијена, спортска активност и сл.²⁰⁰⁾ По многим од ових питања организована су такмичења између јединица, па је Комитет анализирао и резултате тих такмичења.²⁰¹⁾

Посебна пажња посвећена је проблемима везаним за »рад на терену«, како је обично дефинисана та тачка дневног реда. Припрема партијско-политичких радника за рад на терену била је стална обавеза. Одмах по доласку у било које насељено место, успостављана је веза са партијским комитетом, или ћелијама на терену, и зависно од дужине задржавања у том месту, сачињавани су заједнички планови рада и одређивани појединци за извршавање конкретних задатака. У општинама Ораховац, Сува Река, Драгаш, а нарочито у Косовској Митровици и Призрену, редовно су одржавани састанци са одборницима тих места ради договора о начину решавања актуелних проблема. Кад год би политички радници батаљона и

200) види ИРПЈ док 2/263.

201) у ХОКУ 1945. такмичење између јединица одвијало се у организацији СКОЈ-а Бригаде, који је планирао, организовао и пратио ток такмичења и утврђивао редослед победника.

чета сазнали да у неком од удаљених села и заселака не постоји НОО, о томе су извештавали штаб Бригаде. Штаб је с тим стањем упознавао среске комитете КПЈ, а они су затим слали своје инструкторе у та села и заједно с нашим органима формирали НОО-е, друштвено-политичке организације, па и ћелије КПЈ.

Пре поласка било које јединице на терен, партијско-политички органи вршили су припрему бораца за политичко деловање у народу. Припрема се састојала углавном у упознавању бораца са приликама на том терену, располагањем становништва и у томе како да се сваки борац односи према народу, уз посебно указивање да се ништа самовољно не сме узимати од народа, односно да се то чини преко одборника НОО. Борцима је скретања пажња и на потребу ширења идеја братства и јединства као и тумачења циљева НОР-а и револуције.

Запажен допринос партијско-политичком раду у јединицама, као и на терену, дала је добро организована »техника« Дивизије, која је многе писане материјале умножавала и у довољном броју примерака достављала јединицама. То се нарочито односи на радио-вести које су борци радо очекивали, а које су, врло често, давале и одборницима на терену или препричаване у разговорима са становништвом.

И политичка настава у јединицама имала је значајно место у садржају рада организације КПЈ. На састанцима су оцењивани резултати наставе, њена редовност и давани предлози за њено унапређење. У прво време настава се одвијала на основу процене политичког стања у јединици и на терену. Она је носила и обележје припреме бораца за извршење, пре свега, борбених задатака, односно подизању свести о нужности оружане борбе као и објашњење циљева НОР-а и револуције. О томе се говорило на часовима политичке наставе, зборовима и конференцијама, а писало у џепним и зидним новинама, бригадном и батаљонским листовима.

У периоду јачања Бригаде, сталних покрета, акција и борби, политичка настава је била значајна и због подизања борбеног духа пре свега младих мобилисаних бораца којима је Бригада попуњавана, па су зато често истицани позитивни примери храбрости и пожртвовања, а настава се одвијала у предању, за време одмора на маршу и између две акције. Како због кратког трајања, тако и због садржаја, који је увек био актуелан, борци су пажљиво и радо слушали предавања.

У време борби у долини Јужне Мораве и на положајима око Врања, било је изузетно кризних ситуација. Тај период био је веома тежак за Бригаду и зато што су вођене упорне борбе, а време је било хладно са кишом и снегом. Борци су били недовољно одевени и скоро боси, а и исхрана је била оскудна. У таквим условима партијска организација борила се за то да се побољша брига за борце, да се чешће врше смене јединица на положајима, редовно доставља храна и предузму све мере за ублажавање тешког положаја бораца.

У том периоду су састанци, и партијски и политички, били изузетно кратки и готово увек везани за извршење конкретних борбених и других задатака.

После доласка Бригаде на Косово, политичка настава се свакодневно изводила и добила је у квалитету. Сачињавани су месечни планови рада са тачно одеђеним темама и временом за одржавање наставе и дневних информација. Политички комесари батаљона вршили су припрему и помагали и контролисали рад комесара чете или одређених предавача. Настава се понекад одвијала скупо и у оквиру батаљона. У време бављења на терену Косовске Митровице (децембра 1944-јануар 1945), партијске и скојевске организације одиграле су веома значајну улогу у спречавању ширења епидемије трбушног и пегавог тифуса. Оне су биле снажна полуга за подизање свести бораца у борби против заразе и спречавања епидемије.

Преласком у Метохију, настали су знатно повољнији услови за извођење политичке наставе и, уопште, политичког деловања у јединицама, јер су основне снаге контрареволуције биле разбијене. У борби против мањих група и појединачних одметника сада су дејствовали водови и чете, а само изузетно батаљони. То је омогућило да јединице (у Ораховцу, Драгашу, Сувој Реци и Призрену) развију интензивнију и садржајнију политичку активност усмерену на јачање и учвршћивање јединице као колектива. Међутим, и у тим околностима одсутност са наставе није била осетније смањена. Због тога је Комитет донео одлуку да се организује и допунска настава за оне који нису били присутни на редовној настави. На квалитет и редовност наставе утицало је и повећање количине штампаног материјала за сваку тему посебно. Поред материјала о непријатељским офанзивама, одлукама Другог заседања АВНОЈ-а, штампани су и »Пут нове Југославије«, »Национално питање Југославије у свестлости НОБ-е«, »КП Југославије« и низ других. Једном месечно штампан је лист 46. дивизије у којем је

поред прилога из бригада било и политичких коментара, актуелних парола и слично.²⁰²⁾

Уз овакво обиље политичког материјала, осим наставе примењивани су и нови облици рада. Поједини политички уздигнутији борци добијали су материјал да га сами, или групно, проучавају, а затим се организовала дискусија која им је помагала да боље схвате садржину. Штампани материјал је веома много користио и политичким радницима на терену, у раду са становништвом.

Кроз партијско-политички курс у Врању прошли су скоро сви политички комесари и омладински руководиоци. Међутим, временом се доста изменио састав руководства јединице, па се указала потреба да се и новопостављеним кадровима пружи бар минимум знања из основа марксизма и лењинизма, као и из рада КПЈ и СКОЈ-а. У том циљу организовани су кратки курсеви при штабу Бригаде, на којима се изучавао пригодан материјал. Овим курсевима је руководио политички комесар Бригаде Милорад Мишчевић.

СКОЈ И ОМЛАДИНА

У току припрема за формирање Бригаде, поред војно-политичког руководства, а на бази већ постојеће скојевске организације у Пиротском одреду, одређени су и руководиоци организације СКОЈ-а у Бригади, њеним батаљонима и четама. Тако је за руководиоца СКОЈ-а Бригаде био одређен Душан Јончић, а за руководиоце СКОЈ-а у 1, 2, 3. и 4. батаљону Петар Панчић, Сава Пенчић, Бошко Дојчиновић и Јован Ваџић.²⁰³⁾

Почетком септембра 1944. године, на слободној територији у Црној Трави, формиран је Окружни одбор УСАОС-а (Уједињени савез антифашистичке омладине Србије), у који је, поред 26 другарица и другова са терена, ушао и омладински руководиоца Пиротског НОП одреда Душан Јончић. Истовремено Окружни комитет СКОЈ-а организовао је и окружно саветовање СКОЈ-а у Црној Трави које је одржано од 7. до 9. септембра. На то саветовање, из 1. пиротске бригаде упућени су следећи делегати: Душан Јончић, Петар Панчић, Сава Пенчић, Бошко Дојчиновић, Јован Ваџић, Сретен Најдановић, Милу-

²⁰²⁾ у броју дивизијског диста од фебруара 1945. штампан је текст: »Ка победи октобарске револуције«. Архив ВИИ, рег. бр. 1/1 СШК-81.

²⁰³⁾ После неколико дана Јован Ваџић, на тражење Градског комитета СКОЈ-а Пирот, остаје на раду у позадини, а на његово место одређен је Сретен Најдановић.

тин Николић, Драган Манић, Бора Манић и Милорад Матејић. Делегати су у Црну Траву стигли 6. септембра, истог дана када је стигла наредба штаба 22. дивизије о формирању 25. српске бригаде, тако да су на саветовање наступили као делегати те Бригаде.

Саветовање је одржано у центру варошице Црна Трава, у згради која вероватно једина није паљена од стране бугарских окупатора. Делегати су представљали омладину Пиротског округа, као и омладину из јединица, које су тада биле на овом терену. То је била изузетна прилика да се омладина дружи, договара и размени искуства из рада омладинских организација у јединицама НОВЈ, као и оних са слободне и окупиране територије. Користећи ово саветовање за боље упознавање организације СКОЈ-а и њеног деловања, Бригада је упутила десет делегата и то углавном руководилаца СКОЈ-а Бригаде и батаљона и пет секретара актива СКОЈ-а.

На саветовању су обрађене три основне теме: 1. Разрада закључака Другог конгреса УСАОЈ-а, 2. Задаци СКОЈ-а и УСАОЈ-а у борби против окупатора и њихових слугу, за изградњу Демократске федеративне Југославије и 3. Припрема за први конгрес УСАОС-а. Говорило се о досадашњем раду СКОЈ-а, о успесима и његовој улози у припремању омладинаца-добровољаца за НОВЈ, посебно за што шире окупљање омладине у организацију УСАОЈ-а као масовној организацији омладине Југославије.

Последњег дана саветовања, поред упућивања прогласа омладини на окупираној територији, највише је било речи о задацима омладине на слободној територији. Наглашено је да се што пре формирају одбори УСАОС-а, затим да се стварају радне бригаде за обнову попаљених кућа, да се пружа помоћ народу, нарочито породицама бораца, у обради земље и при убирању летине, као и прикупљању свега што је нужно НОВ за успешно вођење рата.

За омладину у јединицама НОВЈ основни задатак је био јачање борбеног духа и другарства, као и то да јединице и омладина у њима морају бити пример у пружању помоћи народу.

После одржаног саветовања, делегати из 25. бригаде, заједно са делегатима из Пирота, кренули су из Црне Траве у своје јединице 11. септембра 1944. године. Приликом одмора на превоју Таламбас, срели су курира Команде места у Студени, који их је обавестио да је Пирот слободан и да је у

њему један батаљон 25. бригаде. То је прва вест коју су делегати сазнали о ослобођењу Пирота. Одмах затим делегати су се после краћег веселја растали. Делегати из Пирота кренули су према Падежу, а делегати из јединице према селу Камбеловцима где је био штаб Бригаде.

Сутрадан, 12. септембра одржан је састанак на коме је коначно формирана организација СКОЈ-а Бригаде (формирана су и два актива СКОЈ-а при штабу Бригаде). Том састанку присуствовао је и члан ОК СКОЈ-а Јован Деспотовић Перица.²⁰⁴

Половином септембра 1944. године у Бригади је изабрано пет делегата за први конгрес УСАОС-а (Душан Јончић, Вујица Живковић и још три члана СКОЈ-а из Бригаде) који је требало да се одржи у селу Бојнику, код Лесковца. Омладинци-делегати окупили су се у Камбеловцима и кренули у село Студену. Одавде је кренула група делегата из јединица, Пирота и околине. Уз пут се број делегата стално повећавао са омладинцима из Сурдулице, Власотинаца, Лесковца и других места, као и јединица, које су се налазиле на овом терену. Пут делегата водио је преко Студене, Власотинаца, Грделичке клисуре и Вучја у Бојник. Омладински делегати из јединица били су истовремено наоружана заштита ове групе. Приликом преласка пута и железничке пруге у близини села Копашнице, заштиту је обезбеђивао 3. омладински батаљон 13. српске бригаде 24. дивизије. Њен командант био је Предраг Игић Томица из Пирота. Како је била мрачна ноћ он је на путу стално питао »да ли има делегата из Пирота«. Када се са њима сусрео, срдечно су се поздрављали, али су морали да се журно расту, јер је бављење на путу било ризично због могућности наилаaska јачих непријатељских снага, које су се често кретале по путу и прузи.

Исхрана и смештај делегата били су добро организовани од стране омладинских организација и НОО, на терену, а посебно су били срдачни сусрети са омладином у селима где се одмарало и ноћивало. Када је група у току ноћи прошла најопаснији део пута, прешла пругу и Јужну Мораву, у рано јутро била је већ при крају Лесковачког поља. У даљини, кроз измаглицу, назирао се Лесковац. Како је освајао дан Лесковац се све боље видео, али је колона већ била далеко и приближавала се Вучју.

²⁰⁴> Деспотовић је као члан ОК СКОЈ-а био задужен за везу и рад у јединицама НОВ и ПОЈ.

У индустријском Вучју омладинци-делегати су се добро одморили, а у току вечери са месном омладином организовали врло усиелу заједничку приредбу, уз присуство целокупне омладине и становника овог радничког насеља.

Од Вучја до Бојника пут је врло брзо прошао. Са нестрпљењем се очекивао долазак у место одређено за одржавање Првог конгреса УСАОС-а. Када се пред делегатима указао Бојник, пред њима се пружала слика попаљеног и порушеног села, које су бугарски фашистички окупатори опустошили у току своје најезде. Док су се делегати одмарали, руководству групе је саопштено да се одлаже одржавање Конгреса и да исти неће бити у Бојнику, јер наше јединице брзо напредују према Београду, па ће Конгрес да се одржи највероватније у ослобођеном Београду. Тога дана делегати су се одмарали, а затим обишли привремени аеродром у близини Бојника, на који су слетали савезнички авиони. Сутрадан, омладинци су напустили Бојник и један део пута прошли заједно, а затим се одвојили према својим местима и јединицама.

У време док су делегати ишли до Бојника и назад, 25. бригада је напустила територију Пирота и Лужнице, водила кратко време борбу код Белог Поља, а затим дошла у долину Лужне Мораве. У тим првим данима живота и борбе Бригаде, организација СКОЈ-а прилагођавала се условима рада и борбеног пута. Њени први задаци били су да се у СКОЈ учлане најбољи омладинци. Првих дана, они се између себе нису добро познавали, међутим, заједничко маршовање, рад и борбе, врло брзо су их зближили, па су и активни почели постепено бројчано да нарастају и све више испољавају своју прогресивну улогу.

У сваком активу СКОЈ-а учвршћивало се уверење да је основно мерило доброг члана СКОЈ-а и омладинца не само познавање свих врста наоружања у чети, већ првенствено борбеност, храброст и другарство. Од формирања јединице, чланови СКОЈ-а су били организатори такмичења ко ће брже да растави и састави затварач пушке, затим да расклопи и склопи пушкомитраљез, аутомат и др. То је било време када нису могли да се држе састанци, или не бар дуги, већ кратки договори о томе шта би требало радити до наредног договора.

Када су делегати стигли из Бојника у Бригаду, она је била распоређена у селима испред Врања (према Бујановцу) и бранила Врање од упада непријатеља.

Први конгрес УСАОС-а одржан је у Београду 16. и 17. новембра 1944. године. Њему су из 25. бригаде присуствовали

два делегата - Властимир Раичић и још један секретар актива СКОЈ-а из 1. батаљона. Утиске са Конгреса УСАОС-а делегати су пренели преко батаљонских омладинских конференција, са посебним освртом на говор друга Тита на Конгресу и на посмртно одликовање Лоле Рибара Одредном народног хероја. Орден је примио његов отац Иван Рибар, а предао га је друг Тито.

На Конгресу је Пирот и срез представљала делегација од преко 40 делегата.

У том периоду организација СКОЈ-а није имала неке своје посебне задатке, већ је тако усмеравана, да задаци Бригаде буду и њени основни задаци. Наиме, она се својим садржајима рада уклапала у ове задатке.

Поред састанка актива СКОЈ-а постепено се уводила и пракса одржавања четних омладинских састанака, којима су присуствовали сви омладинци чета. То је била најприкладнија форма да се сваки омладинац исказаже, да стави примедбу, да критикује, предложи и пита. На оваквим састанцима највише су запажани они омладинци који су били и најбољи борци. Пошто су истовремено показивали и многе друге врсте интересовања, неки од њих су од својих другова предлагани за пријем у СКОЈ.

Пријем младих бораца у СКОЈ вршен је на организационим састанцима, од стране свих чланова. Тада се говорило о добрим особинама предложеног омладинца, али су упућиване и критике за пропусте и недостатке, са намером да их буде што мање.

Одлазак најбољих бораца и младих старешина из Бригаде почиње још од првих дана формирања јединице. То касније постаје процес који стално траје. Одлазили су борци на школовање, у поуну нових јединица, на рад на терену итд. Обично су то били млади чланови КПЈ, а већи број и чланови СКОЈ-а. Врло ретко су се ови борци по завршеном школовању или курса, поново враћали у јединицу. То је једино био случај са оним младим стрешинама или борцима који су одлазили на курсеве организоване у оквиру Дивизије. На пример, 17. октобра 1944. године у Врањској Бањи организовани су први војни курсеви. Само за те прве курсеве, из 25. бригаде отишло је преко 60 бораца и старешина и то у време када је Бригада водила, у изванредно неповољним условима, тешке борбе против непријатеља, који се упорно бранио на висовима изнад Врања. Било је случајева да у једном дану буде преко-

мандовано и преко 120 бораца.²⁰⁵⁾ Честе измене и одлазак секретара доносили су највише невоља омладинским руководиоцима батаљона, који су морали да траже замену за отишле, да их оспособљавају да успешно воде актив, да више присуствују њиховим састанцима итд.

Секретар актива СКОЈ-а 1. чете 1. батаљона Милош Милошевић забележио је дневне редове актива СКОЈ-а. Ево неких:

Октобар 1944. године. 1. Извештај секретара о стању и раду
5. X 2. Прочитати писмо о раду СКОЈ-а
3. План рада актива за 15 дана
4. Разно

Други састанак 1. Војнички сектор
у октобру 2. Политички сектор ••,•••
3. Културнопросветни сектор
4. Хигијена „..... „ , •
5. Разно

Новембар 1944. Године 1. Извештај секретара
23. XI 1944. 2. Стање организације СКОЈ-а
3. Пријем нових чланова
4. Рад актива

Други састанак 1. Шта је СКОЈ
у новембру 2. Дужност члана СКОЈ-а
3. Дисциплина
4. Разно

Секретар актива Милошевић оставио нам је не само дневне редове, већ је у свом нотесу дао и опис неких тачака дневних редова. На пример, под тачком »војнички сектор« дискутовало се о познавању наоружања, па су постављени задаци: обучити све омладинце да добро и умешно рукују наоружањем чете, одржати предавање о значају чистоће оружја и муниције, као и задацима помоћника пушкомитраљесца, направити смотру оружја свих омладинаца и др.

Под тачком »политички сектор« чланови СКОЈ-а тражили су да им се на часовима политичке наставе више говори о капитулацији Краљевине Југославије, о развоју оружаног устанка и стварању НОВ и ПОЈ, и о одлукама АВНОЈ-а.

²⁰⁵⁾ Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 1. новембра 1944. J

Што се тиче културно-просветног сектора дискусија се односила на то да чланови СКОЈ-а помогну тај рад, да поједини чланови СКОЈ-а учествују у раду дилетантске групе, ако за то имају услове, да сваки члан напише један до два чланка за џепне новине.

У оквиру сектора »хигијена« постављени су задаци: пазити и одржавати чистоћу просторија за смештај бораца, затим одржавати редовну хигијену тела, одеће итд.

Под тачком о организацији СКОЈ-а предлагано је да се одржи предавање на тему »јединство омладине у борби против окупатора«. Затим су чланови СКОЈ-а упознати које су правне мере и казне у СКОЈ-у (опомена, укор, строги укор, укор са последњом опоменом и искључење из организације).

Поред осталих других записа у овом малом нотесу остале су записане и пароле (њих 12) поводом потписивања споразума Југославије и СССР-а.

У време када је Бригада бранила своје положаје изнад Врања и трпела губитке, појава четних џепних новина представљала је својеврсно охрабрење борцима на положају. Наиме, на иницијативу ћелија КПЈ и актива СКОЈ-а, тада су први пут почеле да се издају џепне новине, које су борци читали на одмору или у предању између борбених акција.

Такмичење омладине у бригади постало је једна од сталних форми оживљавања рада и постизање бољих резултата. У прво време то су била такмичења о познавању наоружања, а затим су захватила и друге области живота и активности јединица. Јануара 1945. године, секретар СКОЈ-а у свом извештају Дивизији пише: »Да би оживели рад спровели смо једномесечно такмичење од 7. јануара 1945. године у 11 тачака. Тачке такмичења су у вези са задацима, који се постављају пред нашу бригаду«.²⁰⁶⁾

Како се у овом извештају наводи, такмичење је трајало месец дана и обухватало најважније задатке јединице. По батаљонима такмичење је пратила комисија, која је на крају дала завршне резултате и доставила их штабу Бригаде, а бригадна комисија је на основу ових резултата одредила редослед јединица у такмичењу за целу Бригаду. Обично су се ти крајњи резултати објављивали у бригадном листу »Реч 25. бригаде«.

Било је уобичајено да такмичење организује СКОЈ уз помоћ и у договору са штабовима Бригаде и батаљона.

206) ВИИ - ИРПЈ док. 2/263.

У периоду октобра{>-новембар 1944. године организација СКОЈ-а имала је 23 актива са преко 200 чланова. Тада је међу члановима СКОЈ-а било мало оних који су то били и приликом формирања Бригаде. Највећи број њих већ је био примљен у КПЈ или је био отишао из Бригаде. Највећим делом то је сада била нова генерација чланова СКОЈ-а, стасала у Бригади. То је, истовремено, био и период када је све мање било кандидата КПЈ, јер су се чланови КПЈ све више примали директно из СКОЈ-а.

Због рањавања, омладински руководиоца Сретен Најдановић, после лечења у болници, остао је на раду у Пироту, а на његово место одређен је Вукадин Минчић, који је на тој дужности остао све до расформирања Бригаде. Ускоро, извршена је измена и у 2. батаљону у коме, уместо Саве Пенчића, за омладинског руководиоца долази Каменко Борђевић. У остала два батаљона, омладински руководиоци су и даље: у 1. батаљону Перица Панчић, а у 3. батаљону Бошко Дојчиновић.

У току децембра 1944. па до краја јануара 1945. године, организација СКОЈ-а, поред војних, све чешће је на својим састанцима постављала политичка питања са нагласком на реализацији политике братства и јединства. Све су чешће биле омладинске конференције по четама, а у повољним условима и по батаљонима. У том периоду мењао се и однос командовања према СКОЈ-у. Док су раније активи сами одржавали своје састанке и били скоро анонимни, сада су и војни и политички руководиоци све чешће присуствовали састанцима актива СКОЈ-а, чиме се не само побољшавао садржај рада актива, већ и подизала важност и улога скојевске организације у борбеном јачању јединице. Раније се догађало да су у прекоманду упућивани и секретари актива СКОЈ-а, због чега се догађало да, краће или дуже време, актив престане да ради. Сада таквих случајева скоро да није било, или ако је било онда се већ на наредном састанку актива бирао нови секретар.

Децембра 1944. године у Приштини је одржано саветовање свих руководстава СКОЈ-а са територије Обласног комитета СКОЈ-а Косова и Метохије, на коме су учествовали и сви бригадни и батаљонски руководиоци СКОЈ-а из јединица које су у том тренутку биле на Косову и Метохији.

На овом дводневном саветовању, поред разматрања политичке и војне ситуације, разговарало се и о потреби стварања и јачања омладинских организација на терену. Такође је веома

важно било што су се међусобно упознавали омладинци-руководиоци СКОЈ-а из јединица и са терена што је касније знатно олакшавало заједнички рад приликом доласка јединица на њихову територију. Овом саветовању из Бригаде су присуствовали: Душан Јончић, Перица Панчић, Каменко Борђевић, Бошко Дојчиновић и Вукадин Минчић.

За време боравка Бригаде на Косову, а од марта 1945. године у Метохији, пред организацију СКОЈ-а је посебно истицан значај оживотворења и ширења политике братства и јединства. Тај задатак је решаван кроз конкретан свакодневни рад. Приликом одласка јединица на терен у акцију, редовно је вршена припрема бораца преко политичке наставе, омладинске конференције или на састанку организација КПЈ и СКОЈ-а. Том приликом је борцима објашњавана ситуација на терену и саветовани су како да се понашају према народу. Кроз разговор са појединцем или групом увек је требало имати на уму политику братства и јединства. На састанцима комитета СКОЈ-а указивано је на потребу обавезног повезивања са омладинским руководством на терену, а ако јединица дуже остане у једном месту тражено је и да се праве заједнички планови, који ће се остваривати кроз међусобну сарадњу. Ти планови нису садржали само политичке и културно-просветне активности, већ и веома корисне активности помоћи становништву, у сетви или обради земље, а нарочито оним породицама чији су чланови домаћинства били у НОВЈ. Исто тако кроз ту сарадњу гајили су се другарски односи и стварала нова пријатељства. Уколико није било организације СКОЈ-а на терену, посебно у забаченим селима, извештавана су среска руководства, која су затим упућивала своје инструкторе и у сарадњи са омладинским руководиоцима јединице стварали активе СКОЈ-а или организације УСАОС-а. Изузетан пример такве сарадње остварен је у Косовској Митровици, Ораховцу и Призрену, затим у селима Велика Хоча и Драгашу, као и у другим местима где је Бригада (или њени батаљони) боравила дуже време. То се нарочито односи на Косовску Митровицу, где је сарадња са омладинским руководством била изузетно добра. У Старом Тргу (рудник Трепча) постојала је доста јака организација СКОЈ-а. У том радничком насељу било је досељених радника из свих крајева Југославије. Руководилац СКОЈ-а био је врло активан младић, чији су родитељи дошли из Словеније. Ова организација имала је врло добру сарадњу с 3. батаљоном 25. бригаде. На жалост, када

су балисти 26. јануара 1945. године продрли у Трепчу, руководилац те организације није успео да се склони или повуче са батаљоном, па су га балисти ухватили, мучили и убили.

Баш тада, када се 1. батаљон вратио из Скадра, 30. априла, после напорног и веома Деликатног задатка на спровођењу мобилисаног људства из Призрена у Скадар, из НО одбора Пирота стигла је молба да се хитно у Пирот упути двадесетак омладинаца, који би својим присуством и кроз разговор на зборовима грађана, нарочито по околним селима, спречили разне гласине и бригу родитеља за своје синове. Како је у Призрену био само 1. батаљон то је, иако је људство још увек било уморно, одлучено да делегација буде из овог батаљона и да 1. маја крене из Призрена. Групу је водио Перица Панчић, омладински руководилац 1. батаљона. Камионом су, у току дана, стигли до Ниша, тамо преноћили, а већ сутрадан возом дошли у Пирот. После кратке припреме у Среском комитету КПЈ, ови омладинци су успешно обавили своју мисију и већ 6. маја 1945. године вратили се у Призрен.

Организација СКОЈ-а Бригаде израсла је у снажну и масовну организацију омладине. На дан расформирања Бригаде имала је 332 члана. Рачунајући и оне који су до тада постали чланови КПЈ, или прекомандовани, кроз ову организацију прошло је још неколико стотина чланова.

У ЗАРОБЉЕНИШТВУ ОДМЕТНИКА

Извиђачка група коју је, 26. јануара 1945, повео из Трепче Раде Николић, обавештајни официр Бригаде, имала је намеру да зађе дубље у територију на којој је било мобилисано људство Адема Воце. Зато је група журила да се што више удаљи од рудника Трепче и нађе погодан положај са којег би могла да осматра прикупљање мобилисаних бораца, њихово кретање и намере.

Из заклона на крају једне шумице посматрали су терен. Негде после 9 часова истога дана чуо се одјек пушчане ватре. Извиђачи су закључили да се нешто дешава код Старог Трга. У послеподневним часовима, опрезно су кренули ка Старом Тргу где су стигли у сумрак. На улазу у Стари Трг срели су наоружаног мештана који им се представио као партизан и понудио да их проведе до Косовске Митровице. Извиђачи су били неповерљиви, па нису прихватили његову помоћ. Незнанац им је тада рекао да су одметници заузели један део Ста-

рог Трга, али да би извиђачи могли да се крећу лево од тог места како би дошли до јединице. Чим су преко брда кренули за Косовску Митровицу, наишли су на групу одметника-балиста, који су их изненадно опколили, те како је био бесмислен сваки отпор, балисти су их разоружали и везали.

Под стражом, одмах су их повели у правцу планине. Пешачили су скоро читаву ноћ и у свануће стигли у једно село. Сместили су их у некакву шупу и поставили стражу. У саму зору, дошао је на коњу један балиста и позвао их да пођу с њим. Извиђачи су одбили да пођу и, зачудо, балиста није инсистирао већ је отишао даље. Ускоро су се врата шупе отворила, ушао је опет један наоружан балиста и питао да ли је неко од њих лекар. Одговорили су да имају болничаре и балиста их је повео да пруже помоћ једном њиховом рањенику.

»Са болничарком Росом ушла сам« - сећа се Јела Јончић - Плавшић - »у једну кућу«. У соби, на кревету, лежао је врло млад балиста са тешким повредама главе. По богатој ношњи закључила сам да је то неки од блиских сродника (брат или син) неког од вођа балиста. Повреда је стварно била изузетно тешка и рана је још увек крварила. Одмах смо очистиле главу од крви, поставиле стерилну газу и завој.

Тражила сам старешину ове групе балиста, па сам са њим отишла у другу просторију и рекла да смо учиниле све што смо могле у тим условима, али да рањеник мора што пре да буде пребачен до прве болнице, ради операције, и ако се то не уради одмах да ће рањеник сигурно умрети.

Осетиле смо да је веома забринут, захвалио нам се и ускоро су рањеника одвезли колимак.²⁰⁷⁾

После овог случаја, болничарке су вратили у шупу, али су се одметници понашали знатно боље него пре и чак су им дали дуван и папир.

Нешто касније извиђачи су чули најпре слабију, а затим све јачу и јачу ватру. Знали су да то наше јединице воде борбу, а приметили су и да је стражар, који их је чувао, побегао. Ускоро је наишао један Шиптар са петокраком и одвео их у оближње село. Увео их је у неку кућу, дао им хране и оставио их да се одморе. Онда су дошли неки мештани с молбом да извиђачи што пре нађу своју јединицу и да своје старешине обавесте о томе како су њих сачували и нису дозволили да их балисти стрељају, те да према мештанима њиховог села наше јединице добро поступе.

²⁰⁷⁾ Изјава Јеле Јончић-Плавшић.

Снажна ватра се чула све ближе, па их је домаћин повео у правцу наших јединица. Наишли су на једну од чета. Радости није било краја. Поново су са четом ушли у село, а на касније одржаној конференцији домаћин наших заробљеника изабран је за председника НО одбора.

ЛИКВИДАЦИЈА АДЕМА ВОЦЕ

Шестог фебруара од штаба 46. дивизије Бригада је примила наредбу Об. бр. 6, којом се наређује да се на простору западно од линије село Баре-кота 1012-село Рашане-Смрековница, разоружају сви људи који поседују оружје, а способни за борбу да се мобилишу за НОВЈ. На основу тог наређења, штаб Бригаде је издао заповест и одредио рејон дејства сваког батаљона. Већ 8. фебруара било је мобилисано 700 обвезника, а до 10. фебруара Бригада је мобилисала више од 900 обвезника, који су предати органима Команде места у Косовској Митровици.

Из ових података се јасно види да су јединице које су биле на Косову и Метохији могле успешно да изврше мобилизацију, а не да се за то ангажују издајници Шабан Полуџа, Адем Воца и други. При том је важно напоменути да су мобилисани обвезници упућени на сабирна места без оружја и без »воћа«, познатих сарадника окупатора и злочинаца из четворогодишњег рата. У току мобилизације није било никаквих инцидената, а истовремено прикупљено је и заостало оружје.

На дан 9. фебруара извиђачи су поново открили покрете нешто већих група балиста код села Ражане. Одмах ујутро, према тој групи упућен је 3. батаљон, а нешто касније и остали батаљони. У близини су били и батаљони 27. српске бригаде. Вероватно заплашени кретањем наших јединица из страха да не буду опкољени, балисти су бацали оружје, па разбијени у мање групе настојали да што пре стигну до својих села.

Истога дана већу групу балиста, коју је предводио Шабан Полуџа, разбиле су јединице 1. бокелске бригаде и 1. и 4. косовско-метохијске бригаде. Ти разбијени делови чинили су напоре да ее пребаце преко реке Ситнице у правцу планине Чичавице. Подаци о том покушају добијени су од заробљених балиста, а према њиховом исказу, прелаз преко Ситнице ради одласка на Чичавицу требало је да се изведе у ноћи између 9. и 10. фебруара. Међутим, нису били упознати са местом преласка преко реке и даљим правцем кретања ових група.

На дан 10. фебруара, 3. батаљон је вршио мобилизацију становништва у свом рејону, а две чете 4. батаљона у рејону Шипковац-Кичићи, а затим су кренуле ка селу Пасами и даље ка селима Мажићима и Црном Врху. У току покрета, чете су наишле на мању групу балиста која није хтела да се преда. Извршен је напад и после краће борбе група је ликвидирана.

У селу Пасами делови 27. бригаде су опколили кућу Адема Воце, злогласног вође балиста. С њим је било још 17 балиста. Кућа Адема Воце била је усамљена и нешто издвојена од села. Сазидана од камена и опасана високим каменим зидом деловала је као тврђава. Адем Воце је рачунао да ће моћи да се одбрани од сваког напада, па и од опсаде. Међутим, 11. фебруара, после силовитог напада ручним бомбама и аутоматима, кућа је заузета. Тако је са својом браћом и највернијим следбеницима завршио Адем Воца, поуздани сарадник окупатора, организатор побуне мобилисаних бораца и напада на рудник Трепчу.²⁰⁸⁾

СУКОБ СА БАНДОМ ШАБАНА ПОЛУЖЕ

На дан 11. фебруара 25. бригада је добила детаљан преглед формације стрелачке бригаде. На основу те формације извршене су одређене измене у саставу Заштитне чете, која је добила Вод за заштиту штаба Бригаде и Пратећи вод (четири топа 37 мм) и Санитетску чету.

У међувремену јединице су, од почетка борбе против одметника-балиста (26. јануара), стално биле на терену, у непрекидном судару са већим или мањим групама одметника.

Штаб Бригаде је у то време био у Старом Тргу (Трепча), а интендантура у Косовској Митровици. Са Штабом се налазила Заштитна чета. У Првом Тунелу су се налазиле две чете - једна у селу Кутловцу, а друга у селу Ораховцу, обе из 3. батаљона. Са батаљонима се свакодневно одржавала курирска веза, а са штабом 46. дивизије, 26. и 27. српском бригадом телефонска и курирска веза. Вреди забележити пример како је 25. бригада стриктно спроводила директиву о правилном односу према становништву. Наиме, 28. јакуара 1945. године, два борца 4. батаљона су у акцији блокаде и претреса једног села неодмерно грубо поступали према женама из једне породице. Чим се то сазнало, а на основу жалбе домаћина куће, оба борца су ухапшена, саслушана, а након тога преки војни

208) Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 10. фебруара 1945.

суд је донео пресуду којом су оба бораца осуђена на смрт. Пресуда је извршена 13. фебруара у присуству председника суда мајора Вељка Ражњатовића, бораца 3. и 4. батаљона, као и сељака околних села.

У току боравка 25. бригаде на Косову и Метохији ово је био један једини случај неправилног односа према народу. Борци су у свим случајевима, иако су били у врло деликатном положају, посебно због немогућности споразумевања, чак и онда када је требало бранити голи живот, показивали изузетну толеранцију и уздржаност. Овај усамљени случај био је изузетак, па је тим више оставио тежак утисак на сваког припадника Бригаде. Посебно су били погођени борци 4. батаљона, који је важио за изузетно добру јединицу, са dobrим руководиоцима.

После ликвидације банде Адема Воце, на сектор Бригаде повремено су прелазиле мање или веће групе балистичког вође Шабана Полује. Тринаестог фебруара 1. и 2. батаљон су гонили ове банде и то: 1. батаљон преко села Гојбуље ка Вучитрну, а 2. батаљон из околине села Витушић. У то време 3. батаљон је у селу Рашанима вршио мобилизацију за НОВЈ, а 4. батаљон се и даље налазио у Старом Тргу. Померање батаљона извршено је после извештаја да се одметници крију у селима Мргуљи и Трстеници. Они су се обично преко дана сакривали по околним колибама ових села, а у току ноћи силазили у села да би се снабдели храном. У 5 часова 15. фебруара по наређењу Штаба дивизије батаљони су предузели акцију против разбијених делова банде Шабана Полује, који су се у току 15. и 16. фебруара, под притиском јединица 25. бригаде, повукли ка северу. Након акције 1. батаљон се задржао у селима Скочини и Мирачи, 2. батаљон у селу Весковцу, 3. батаљон у селима Цецилији и Слаковцу, а 4. батаљон и даље у Старом Тргу. Шеснаестог фебруара око 6.30 часова, 2. батаљон се код села Васковца сукобио са колоном од око 800 одметника. У борби која је трајала до 22 часа, балистичка група је разбијена и одбачена делом ка селу Бајгори, а делом према реци Ситници, уз губитке од око 30 мртвих и 90 рањених. Заплењено је и више пушака. Из 2. батаљона је погинуло шест бораца, а рањено је 11. Мањих борби је било и 17. и 18. фебруара. Док су батаљони били у рејону села Лешнице, Кордолије, Велике Реке и Брадаша, Извиђачки вод је 17. фебруара водио борбу против групе балиста која је кренула ка планини Кићавици и успео да зароби девет балиста; један балиста је у борби погинуо.

Сутрадан, 18. фебруара, 1, 2. и 3. батаљон су чистили око-
лину Вучитрна на потезу од села Лешнице до села Метохије.
По наређењу Дивизије, испред ових села избачени су извиђач-
ки водови, који су у току дана продирали и до 15 километара
испред положаја. Десно од батаљона 25. бригаде налазила се
27. бригада, а лево Бригада Народне одбране. Извиђачи су из-
вештавали да су балисти, у покрету од села Гувништа ка Мир-
чу, прешли реку Ситницу и преко Чичавице успели да се до-
чепају терена Дренице.

Дан касније, ова три батаљона су чистила простор на по-
тезу села Доње Псидује и села Милошева. Истог дана, на реци
Лабу су постављене осматрачнице и заседе код свих мостова
и газова. Међутим, балиста више није било. Извиђачи су из-
вестили да је непријатељ напустио територију на којој је била
25. бригада.²⁰⁹

ИЗВИБАЧИ 25. БРИГАДЕ

Обавештења извиђача старешине јединица су прихватале са
пуно поверења, јер је Извиђачка чета већ била израсла у је-
диницу изванредних могућности и професионалне оспособље-
ности.

Извиђачи су у почетку припадали комбинованој чети при
штабу Бригаде, која је називана »Омладинска чета«. Тада није
имала командира, па је њоме руководио потпоручник Виден
Андрејевић, обавештајни официр. Из те чете је одабрао борце
за извиђаче. Убрзо је формиран Извиђачки вод из кога је,
нешто касније, настала Извиђачка чета, састава два вода.

Андрејевић је у почетку у извиђање водио читаву чету и
на терену обучавао борце за извршавање деликатних и одго-
ворних задатака. Учио их је скривеном кретању, подилажењу
и осматрању непријатеља. Посебну пажњу је поклањао обуци
у вештини прикупљања података који ће дати што вернију
слику о непријатељу и његовим намерама. »За кратко време
извиђачка чета је оспособљена за квалификовано и високо
професионално обављање својих послова«, каже Милорад Ма-
ринковић, припадник Чете од првог дана њеног постојања.
Таква су запажања и осталих извиђача Бригаде, која ће се по-
тврдити приликом извршавања задатака од октобра 1944. до
јула 1945. године.

209) Исто | 19 фебруара 1945.

У време стварања извиђачке јединице њени руководиоци су били Виден Андрејевић, Милорад Маринковић и Раде Николић. Андрејевић и Николић су били професионални војници, потпоручници бивше југословенске војске, који су уложили много труда и умећа да што боље и брже оспособе јединице за ефикасно обављање свих задатака из домена извиђачке службе.

Доста се брзо и успешно развијала обавештајно-извиђачка служба у оквиру 25. бригаде. Први обавештајни официр Бригаде био је Виден Андрејевић, затим Љубомир Трајковић, који је до тада водио обавештајно-извиђачки центар, па раде Николић и Милорад Маринковић.

Истовремено, та служба је стварана и у батаљонима. У прво време то су биле извиђачке десетине, а касније водови. Обавештајни официри батаљона били су Божидар Поповић, Момчило Денковић, Вукашин Пејић, Милорад Маринковић, Александар Манић Манча, Божидар Марковић Милева, Србислав Јонић и Александар Нирић.²¹⁰ Извиђачи су прва искуства стицали у обављању задатака у Лужници и око насеља у подножју Суве планине.

За време марша Бригаде из Лужнице у долини Јужне Мораве, извиђачи су били на челу колоне, а после марша, у сарадњи са 3. батаљоном, утврђивали су број и распоред њемачких бункера, положаје артиљеријских оруђа и свих тачака одбране око Белог Поља, код Сурдулице. На основу тих података сачињена је шема одбране,²¹¹ што је било од великог значаја при нападу на ово немачко упориште.

На положајима у рејону Бујановца, извиђачке јединице су свакодневно извиђале и осматрале кретање Немаца и балиста, прикупљале податке о њиховој јачини и намерама. Оне су будно пратиле сваки покрет непријатеља тако да се ниједном није догодило да било која јединица 25. бригаде буде изненађена нападом Немаца и балиста.

Поред задатака извиђања, извиђачи су вршили препаде на непријатеља. Такву изненадну акцију први пут су извели код насеља Краљева Кућа, недалеко од Бујановца. Пошто су прикупили прецизне податке о немачкој артиљеријској осматрачници и режиму кретања око ње, одлучили су да изврше препад. Групу је водио Виден Андрејевић. Неопажено су се

²¹⁰) То су имена свих другова који су били обавештајни официри батаљона и одлазили са тих дужности.

²¹¹) Архив ВИИ, к. 1341. Шема одбране Белог Поља.

привукли осматрачиници и брзим, изненадним јуришем, заробили два немачка војника и запленили телефон. У тој акцији изузетну храброст и сналажљивост су показали: Велимир Тошић Долфус, Михајло Филиповић Кале, Илија Борђевић Краљ и Милутин Панић Лута.

И у борбама против балиста на висовима изнад Врања, извиђачи су постигли изванредне резултате у прикупљању обавештајних података о јачини, саставу и намерама непријатеља, иако су услови за деловање извиђача били изузетно неповољни, јер је месно становништво свесрдно помагало балисте.

Драгоцени су били подаци извиђача о припремама Немаца за повлачење из Бујановца, према Гњилану и Приштини. Ти подаци омогућили су Бригади да се благовремено припреми за гоњење противника. Испред јединица Бригаде био је Извиђачки вод који је у стопу пратио непријатељске снаге у одступању. На путу за Приштину, извиђачима се придружио и један хоџа. Он је испред вода јахао на коњу и кадгод би приметио непознате људе, махао је пушком изнад главе, дајући им знак да је ова колона под његовом заштитом. Недалеко од Приштине наишли су на хоџино село. Позвао је извиђаче у своју кућу, угостио их на брзину, па су они наставили пут, а хоџа је остао.²¹²

У ноћи између 18. и 19. новембра 1944. године, извиђачи су стигли испред саме Приштине. Распоредили су се дуж жичане ограде логора испред града и чекали да сване. Према ономе што су могли да чују и виде, немачке јединице су напуштале Приштину. У свануће, извиђачи су опрезно кренули у град. Истовремено су се, десно од њих, првим кућама приближавале четне патроле које су биле истурене испред снага 4. батаљона. То је извиђаче охрабрило па су убрзали ход и први ушли у град.

Следио је краћи одмор у Приштини, а онда покрет и прикупљање података о Косовској Митровици, Звечану и руднику Трепча - о местима које је Бригада требало да поседне. Посебну пажњу усмерили су на извиђање села Сељанца и Забрња, а прикупљали су и прве податке о балистима и четницима Жике Митровића, који су били у расулу, и у паници се повлачили према Црној Гори.

Двадесет седмог децембра 1944. године одржана је конференција обавештајних официра батаљона и бригада на којој је

²¹² Сећање Милорада Маринковића, обавештајног официра.

»претресан њихов досадашњи рад, критиковане грешке које су учињене, са напоменом да се у будуће не понове«. ²¹³,

Од доласка на терен Митровачке Шаље, извиђачи су непрекидно крстарили овим тереном. Одлазили су и према Вучитрну и планини Чичавици, као и према Ибарском Колашину, где су се извиђачи 1. батаљона, са обавештајним официром Момчилом Денковићем, посебно истакли приликом заробљавања једног балисте, жандармеријског капетана.

Ретки су били дани одмора и предаха за Извиђачку чету. Само што су Адем Воца и Шабан Полуџа по налогу Оперативног штаба за Косово и Метохију почели да мобилишу албанско становништво за НОВЈ, од извиђача су почела да стижу упозорења да то у ствари није мобилизација за НОВЈ, већ срачуната припрема за изненадни напад на наше јединице. О томе су благовремено обавештени штабови батаљона и штаб Бригаде.

После угушивања побуне и разбијања одметничке балистичке групације, настао је период свакодневног праћења мањих остатака и група балиста које су лутале тереном, њиховог откривања и уништавања. Припадници Извиђачке чете успели су да придобију два млада Албанца, који су им били водичи и истовремено нружали обавештења о приликама у својим и околним селима. Давали су податке и о томе ко и где сакрива оружје, и друга обавештења која су могла да послуже у борби за коначно угушивање контрареволуције.

Изложене сталним прогонима, балистичке групе су биле принуђене да се повуку са територије Митровачке Шаље и пређу у Дреницу. За њима је одмах кренула и Извиђачка чета заједно са батаљоном 25. бригаде. Тамо су се са балистима носили све до половине фебруара 1945. године.

Преласком Бригаде на простор Ораховца, Извиђачка чета је добила задатак да трага за мањим групама балиста и појединцима, открива места њиховог боравка и намере, и о свему благовремено обавештава штаб Бригаде.

У Призрену је Чета своју активност усмерила првенствено према горањском и ополском крају, односно према врлетним пределима између реке Бистрице и границе према Албанији. И на том терену извиђачи су стекли доста младих пријатеља и сарадника који су им помагали као водичи и пружали драгоцене податке. Ти младићи били су верни другови извиђача, посебно обавештајног официра Маринковића.

²¹³> Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 27. децембра 1944.

Обавештајно-извиђачка служба Бригаде постигла је изванредне резултате, а за сво време дејства погинуо је само један извиђач, Милутин Панић Лута, и то не на извиђачком задатку, већ када је као курир носио пошту команданту 3. батаљона са обавештењем да балисти припремају напад на Трепчу. То најбоље потврђује колико су извиђачи били оспособљени за извршење својих задатака.

ОБЕЗБЕБЕЊЕ ОДЛАСКА МОБИЛИСАНИХ БОРАЦА

Четврти батаљон је добио задатак да обезбеди одлазак мобилисаних бораца НОВЈ преко Подујева и Куршумлије до Ниша, где је требало да их преузму друге јединице и одведу ка Београду, ради попуне јединица на Сремском фронту. Деветнаестог фебруара батаљон је повео око 2000 мобилисаних Албанаца из Косовске Митровице. За један дан стигли су до Подујева. Ту је колона провела ноћ, а сутрадан је продужила према Куршумлији. У Вучитрну је колони придодато још 1.000 људи, тако да је Батаљон водио укупно око 3.000 мобилисаних.

За извршење тог задатка 4. батаљон се посебно припремио. Одмах по добијању наређења (17. фебруара у 7 часова) штаб Батаљона је на састанку са командама чета израдио детаљан план марша колоне од Косовске Митровице, преко Куршумлије до Ниша. Командант Батаљона Виден Ваџић одредио је за команданта колоне Светозара Томановића, командира 1. чете, која се налазила на челу колоне. На зачелју је био Вод за везу 4. батаљона. Остале чете налазиле су се на обезбеђењу, лево и десно од колоне.

Обезбеђење кретања ових 3.000 мобилисаних људи захтевало је у оно време посебну опрезност из више разлога. Од побуне балиста под вођством Адема Воце и Шабана Полуже било је протекло само месец дана. У овој колони мобилисаних било је и оних који су учествовали у тој побуни и у нападу на рудник Трепчу. Све је то наводило штаб Батаљона на опрезност и будност у току извршења задатка.

Добронамерни мештани су већ у Вучитрну скретали пажњу нашим руководиоцима да је мало војске за обезбеђење, јер је на једног војника долазило 10 мобилисаних. С обзиром да је на територији преко које се кретала колона било још јединица НОВЈ, то није било разлога за бригу.

Касније је политички комесар Батаљона Момир Рејић причао како је један борац (једини Шиптар у батаљону) обавес-

тио да је чуо разговор мобилисаних Албанаца како се договарају да нападну обезбеђење које их је пратило и да покушавају да побегну из колоне. Сазнавши за ово, Штаб багаљона је наредио команданту колоне Томановићу да застане како би се колона згуснула и сви командири упозорили на опасност.

Бекство из колоне је покушавано на разне начине: неки су негодовали, други глумили изнемоглост и падали. За трен би им пришло пет до шест мобилисаних да их изнесу из колоне. У таквим случајевима колона би одмах застала, и тек када се све доведе у ред настављала покрет.

После анализе тих случајева, у Подујеву је извршен претрес и код неких су пронађене ручне бомбе.

Четврти батаљон је са колоном стигао у Куршумлију 20. фебруара, касно у ноћ. Сви мобилисани смештени су у вагоне припремљене композиције воза који је кренуо у рано јутро 21. фебруара за Ниш.²¹⁴⁾

Ако се има у виду да је то било време још увек снажног утицаја балистичких воћа, честих побуна мобилисаних и сталних сукоба са одметницима-балистима, може се рећи да је 4. батаљон врло успешно извршио задатак.

СМЕНА НА ЧЕАУ 25. БРИГАДЕ

Дана 21. фебруара поново је дошло до кадровске смене у штабу Бригаде. Дотадашњи вршилац дужности команданта Бригаде Радосав Јанковић премештен је за официра за везу при штабу 46. дивизије, а за новог вршиоца дужности команданта постављен је капетан Драгојло Стојић.

Исто тако, начелник штаба Бригаде Милош Милић премештен је и постављен у 4. косметску бригаду, а на његово место постављен је потпоручник Виден Андрејевић, до тада руководилац Обавештајног центра Бригаде.

Капетан Драгојло Стојић дошао је из 2. пролетерске бригаде 2. пролетерске дивизије. О себи је мало говорио, али тек када је објављен *Дневник* Владимира Дедијера, о Драгојлу смо нешто више сазнали. На 485. страници *Дневника*, Дедијер износи један детаљ из пете непријатељске офанзиве, односно битке на Сутјесци, јуна 1943:

»На друму немачки тенк од 22 тоне, разбијен. Гадни црни крст се сија. Није ово једини успех бораца Друге пролетерске. Још је један овакав тенк уништен њиховим противколцем. У

^{2,4} Исто, 21. фебруара 1945.

= . <

њиховој бригади била је издата заповест да се све тешко оружје закопа, али артиљерац Драгојло Стојић никако није хтео да се растане од свог противколца. Носио га је преко свих врлети кришом. Кад смо избили на друм Калиновик-Фоча, дочекали су нас два немачка тенка. Драгојло Стојић је привукао свој топ у шипражје крај друма и чекао непријатеља. Имао је свега три гранате. Немца је пустио да приђе на петнаестак метара и тек онда опалио да не би трошио узалуд муницију. Тако је уништио један, а затим и други тенк. То нам је омогућило да се пребацимо преко овог моста. Иначе би прелаз био знатно отежан. Морали бисмо да тражимо друге пролазе.

Пролази енглески капетан Дикин поред уништеног тенка и вели: - Добро сте гаћали!

Захваљујући дејству противколца Драгојла Стојића, Друга пролетерска и остале јединице прошле су главну препреку код пута Калиновик-Фоча, где су Немци могли да доведу појачање, али уништењем два немачка тенка и прелазом јединица код овог места, даље препреке су се знатно лакше савладале.

Такав изванредан борац 2. пролетерске бригаде, Драгојло Стојић постао је вршилац дужности команданта 25. бригаде, у време када је контрареволуција на Косову и Метохији војнички била сломљена, тј. разбијене њене основне снаге, а на терену задржале само мање групе које су јединице гониле и присиљавале на предају.

Из Бригаде је топло испраћен вршилац дужности команданта Радосав Јанковић, кога су познавали скоро сви борци у Бригади, јер је он био заменик команданта од њеног формирања. Управо је он са дужности команданта Пиротског НОП одреда, када је исти прерастао у бригаду, дошао на ту дужност. Велики је био његов допринос у стварању Бригаде и њеном јачању.

Рођен је 20. августа 1913. године у Црној Трави. Као и већина Црнотраваца, рано је напустио родитељски дом. Најпре је био грађевински радник, а затим завршио нижу грађевинску школу у Београду. Када је стасао за војску, за кратко време постао је подофицир бивше југословенске војске. У НОР-у је био од почетка 1942. године. Прошао је постепено више војничких дужности, калећи се кроз борбу, па га његови саборци памте као веома храброг и сналажљивог руководиоца. Био је десетар, водник, командир чете, командант батаљона, а за-

тим командант војног подручја у Добром Пољу (Црна Трава). Са те дужности, 24. јула 1944. године долази за команданта Пиротског партизанског одреда. Већ у свом првом обраћању постројеним борцима и руководиоцима Одреда, Радосав најављује да ће Одред постати борбена и снажна целина и да ће покренути све родољубе на снажнији отпор бугарској фашистичкој окупацији. Одмах затим, те исте ноћи, Одред врши успешан напад на полицијску станицу у селу Крупца и на војну посаду у Великојовановачкој караули 52, надомак Пироту.

Када је Одред прерастао у бригаду, Јанковић је постављен за заменика команданта 25. бригаде. Са те дужности је премештен за официра за везу при штабу 46. дивизије.²¹⁵⁾

V МИТРОВАЧКОЈ ШАЉИ

Дана 21. фебруара 1945. године, у селу Сибовцу политички комесар и начелник штаба 46. дивизије одржали су конференцију са штабовима 25. и 27. српске бригаде и штабовима њихових батаљона. Том приликом размотрене су дотадашње акције против непријатеља и утврђени задаци у будућим дејствима.

На овој конференцији, према усменом наређењу политичког комесара и начелника штаба Дивизије, 25. бригада је добила задатак да се поново врати на терен Косовске Митровице, ради чишћења терена између Косовске Митровице и Вучитрна од заосталих групица и појединаца који су били са одметницима Шабана Полуже и Адема Воце. Посебан задатак Бригаде био је да учвршћује народну власт. Писмена заповест штаба Бригаде јединицама издата је око 20 часова истог дана, с тим да крену у своја нова одредишта 22. фебруара у 6 часова.²¹⁶⁾

По тој заповести 1. батаљон је из села Луга кренуо у Вучитрн, 2. батаљон је из села Враног Дола (преко Вучитрна и Косовске Митровице) стигао у Стари Трг, а 3. батаљон је из

²¹⁵⁾ Радосав Јанковић је после рата кратко време провео у Крушевцу, а почетком 1946. године је постављен за команданта одсека у Пироту. Негде почетком августа 1946, по казивању подофицира Новице Костића, из куће у којој је становао Радосав и која је била удалена око 200 метара од касарне, чуо се пуцањ. Неколико официра је одмах појурило до куће свога команданта. У једној соби нашли су га где лежи са тешком раном на трбуху. Одмах је пребачен у болницу, где је извршена хируршка интервенција. Трећег дана од операције, у току ноћи, зграбио је чашу, попио воду и ускоро умро.

²¹⁶⁾ Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 22. фебруар 1945.

села Бакшија, преко Милешева и Вучитрна, стигао у село Рашане. Четврти батаљон је са две чете био на путу Куршумлија-Подујево, а две чете су се још увек налазиле у пратњи колоне мобилисаних, од Куршумлије ка Нишу. Штаб Бригаде са приштапским јединицама и интендантуром пребацио се из села Киселе Бање, преко Вучитрна и Косовске Митровице у Стари Трг.

Померање је извршено без инцидената, сем што се у 2. батаљону догодио један немио случај, али срећом без тежих повреда. Наиме, приликом одмора колоне код Вучитрна, група бораца је, због хладноће, прикупила нешто дрва и наложила ватру. Међутим, баш на том месту где су наложили ватру у земљи се задесио један метак противавионског митраљеза 20 мм. Када се ватра добро распламсала, метак се испод огњишта загрејао и експлодирао. Лакше је рањено само пет бораца који су били најближе ватри.

Штаб Бригаде са приштапским јединицама и сви батаљони стигли су у своја одредишта истога дана до 20 часова.

Сутрадан, 23. фебруара, батаљонима се, после дужег времена, пружила прилика за купање бораца, парење одеће, чишћење просторија и преглед и чишћење наоружања. По батаљонима су организоване и приредбе за борце и месно становништво поводом прославе 27. годишњице стварања Црвене армије.

Нови начелник штаба Бригаде уписао је тога дана у дневник бројно стање јединице. По списку је било 2.116. бораца, од чега одсутних 445.

До 27. фебруара, батаљони су мировали у својим сталним боравиштима и користили предах за војни, политички и културно-забавни рад и одмор бораца, али и за критички осврт на дотадашњи рад и борбена дејства, нарочито за период од 24. јануара до 19. фебруара. У Старом Тргу, штаб Бригаде је са руководиоцима 2. батаљона извршио детаљну критичку анализу дејстава батаљона у том периоду, с посебним освртом на борбена дејства и дисциплину.²¹⁷⁾ Та два питања била су сдржај рада и на састанцима организације КПЈ и СКОЈ-а.

Двадесет петог фебруара у Стари Трг су, после дужег и напорног марша, стигле јединице 4. батаљона, које су обезбевиле колону мобилисаних од Ниша, па је и са руководиоцима 3. и 4. батаљона одржан састанак, 26. фебруара, И са њима је извршена анализа дотадашњег рада. Закључци са тих

²¹⁷⁾ Исто, 26. јануара 1945.

састанака су преточени у посебно наређење штаба 25. бригаде бр. 21, у коме је указано на дотадашње грешке и пропусте и одређене мере за њихово отклањање.

Командант 2. батаљона је 27. фебруара са једном четом отишао у село Сељанце. Са њим је био и председник Општинског НО одбора шаљске општине. Са мештанима тог села одржана је конференција, на којој је било речи о томе да се одметници из тог села врате својим кућама и предају оружје, Истог дана, после конференције, предало се 18 одметника који су донели 12 пушака и 600 метака. Било је процењено (а и уговорено) да се из шуме врате још 43 одметника, колико их је остало у шуми. Рачунало се да ће се и они наредних дана предати.

У време чишћења терена између Косовске Митровице и Вучитрна од преосталих одметника, једна група од око 40 баллиста прешла је, крајем фебруара, из околине Србице на Копаоник. Први батаљон је у то време био у Вучитрну. По наређењу штаба Бригаде, Батаљон је кренуо у потеру за том групом преко Самодрезе ка насељима на југоисточним падинама Копаоника.

У исто време остале јединице 25. бригаде кренуле су од рудника Трепча, преко Сељанца ка Подујеву и десној обали реке Лаба. Пошто су блокирана сва насеља југоисточног дела Копаоника од Трепче до Подујева, одметници су били принуђени да се предају, односно да се прикључе сабирном центру у Подујеву, одакле су спроведени преко Куршумлије у Ниш.

После ове акције батаљони су се вратили у своја боравишта. Први батаљон је остао у Вучитрну до 12. марта. За то време, у сарадњи са НОО, Среским и Градским комитетом КПЈ, дао је значајан допринос друштвено-политичкој активности у граду и околним местима. Сем тога, политички комесар Батаљона и његов заменик учествовали су у расправи о решавању актуелних питања и нагомиланих политичких проблема на седници Среског комитета КПЈ, којој је присуствовао и секретар Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију друг Миладин Поповић.

Тако је, уосталом, било свуда где су батаљони боравили, поготову дуже, као што је случај са 1. батаљоном у Звечану, где је са радницима флотације и њиховим директором Миладином Радуловићем Крцуном остварена тако блиска сарадња да су готово сва питања решавана заједнички. А за Дан жена, 8. марта 1945, Батаљон је у сарадњи са одбором Антифашис-

тичког фронта жена организовао митинг испред гимназијске спортске дворане, а увече је дао приредбу са културно-забавним програмом и игранком за борце и омладину града.

Други батаљон се вратио у Сељанце, 3. батаљон у село Бајгору и 4. батаљон у Први Тунел рудника Трепче. Одметници су се предавали, појединачно или групно, или су хватани без отпора. Одузимано им је оружје и пуштани су кућама, а у изузетним случајевима спровођени су до органа ОЗН-е у Косовској Митровици, ради провере. Највише одметника било је са пушкама, покојим пушкомитраљезом или аутоматом немачке производње и са доста муниције.

СУСРЕТИ У СЕЉАНЦУ

Највише одметника било је из поткопаоничког села Сељанца. Било је врло тешко у прво време успоставити било какав контакт са мештанима овог села. Може се слободно рећи да је на читавом овом простору, село Сељанце било последње где су се сељаци после напуштања села, вратили у своје домове, а они који су се били одметнули, последњи су се вратили у своје село и предали оружје.

Када се узме у обзир да су из овог села били родом многе »вође« и руководиоци албанских квислиншких јединица и жандармерије у току рата, затим у побунама после ослобођења, онда можемо наћи и одговор на питање зашто је Сељанце било међу последњим које је прихватило народну власт. Сељаци су у овом крају били веома зависни и традиционално привржени својим сеоским првацима и вођама. Утолико је била значајнија чињеница да су јединице НОВЈ својим исправним поступком умногоме допринеле да дође до смиривања и у овом селу и његовом даљем нормалном животу и раду. Тако, када су борци 2. батаљона први пут ушли у Сељанце, у њему није било живе душе. У отвореним домовима било је хране у изобиљу, понегде су биле постављене богате трпезе. Гладним борцима је све то било доступно, али они ништа нису такли. Јер, тако је било наређење, требало је да домаћини затекну све нетакнуто, онако како су оставили.

Предвече се у селу појавио старији човек са дететом Адемом. Како је знао српскохрватски, одмах је с борцима заподенуо разговор. Понајвише се говорило о томе зашто су мештани оставили своје домове и побегли. »Нисмо ми криви«, казивао је старац, »већ они који су нас заваравали и пристра-

шили. Када комшијама будем рекао како лепо поступате, сви ће се одмах вратити«. Тако је и било.

Док је текао разговор дете је радознано разгледало оружје и шаролике униформе. Бистро и умиљато, оно је брзо освојило симпатије свих чланова штаба Батаљона и бораца и постало њихов стални гост. Сваког јутра би се мали Адем појављивао са уздигнутом песницом и поздрављао: Вдекја фашизмит! (Смрт фашизму). А када је Батаљон почео да се спрема за одлазак из Сељанца, дете је плачним гласом тражило од родитеља да му дозволе да пође са борцима. Дозволили су му, и Адем је добио талијанску пушку, која је била већа од њега, али он ју је накако приметно и поносно носио. Ишао је са Батаљоном до Забрња. Али пошто је био јако преморен другови из Штаба су одлучили да га врате родитељима.

Првог марта 1945. године преко радија, а нешто касније и кроз наредбу штаба 46. дивизије, примљена је вест да је Народноослободилачка војска Југославије преименована у Југословенску армију. У то време Југословенска армија је представљала значајну снагу од преко 800.000 војника. У свом саставу имала је четири армије, Ратну морнарицу, Ратно ваздухопловство и све друге родове и службе војске. По бројчаној снази, у то време била је четврта у Европи. Истовремено, Врховни штаб НОВЈ је прерастао у Генералштаб Југословенске армије.

До 5. марта 1945. јединице су биле на својим одредиштим а и користиле предах за одвијање редовне наставе и одмор. Повремено, су упућивани извиђачки водови или мање јединице ради контроле неких терена, а посебно према Копаонику. Једна чета је на терену села Жансе тражила групу одметника Бислима Бајгоре. Другом батаљону су се предавали појединци-одметници, а приликом претреса колиба између села Сељанца и Качиндола, у једној од њих су пронађене две пушке, један аутомат америчке производње, шест бомби и један пиштољ марке »штајер«.

Тога дана (5. марта), одржан је састанак обавештајних официра Бригаде у присуству заменика начелника Обавештајног одсека 46. дивизије. Том приликом детаљно је анализиран дотадашњи рад и метод извиђања. Предложени су и задаци за даљи успешнији рад на овом сектору.

По наређењу штаба Дивизије Пов. бр. 130 од 5. марта 1945. у састав 25. бригаде ушла је Противавионска батерија са четири противавионска топа од 37 мм. Батерију су опслуживала 52 борца и руководиоца, а вукло ју је 10 теглећих коња.

Распоређена је 6. марта у Првом Тунелу, у близини штаба Бригаде, који је био у Старом Тргу.²¹⁸⁾

Тих дана Војна управа за Косово и Метохију упутила је одметницима проглас за предају са роком до 10. марта. До тога дана предало се више њих, међу којима и неколико из села Ковачице, који су после провере пуштени својим кућама. Прва чета 2. батаљона, у заједници са активистима из Вучитрна, била је у атару општине Прилужје и том приликом ухватила 23 одметника који су се скривали по селима Бечика, Жели Води, Стреоцу и Бивољу. Поступак према одметницима био је исти као и у ранијим случајевима: одузимање оружја, провера исказа и пуштање кућама.

УБИСТВО МИЛАДИНА ПОПОВИНА, СЕКРЕТАРА ОБААСНОГ КОМИТЕТА

Дана 11. марта у 25. бригаду је дошао командант Дивизије потпуковник Томица Поповић, ради обиласка јединице. Том приликом командант је издао усмено наређење да се јединице 25. бригаде припреме за прелаз из Косова у Метохију. Истога дана, издато је наређење 1. батаљону да из Вучитрна крене за село Милешево, где је у пуном саставу стигао 13. марта око 3 сата.²¹⁹⁾ Наместо 1. батаљона, у Вучитрну је остала једна бригада НОВ Албаније, која је стигла дан раније.

Међутим, 1. батаљон се у селу Милешеву задржао само неколико часова, јер је, по наређењу штаба 46. дивизије, хитно пребачен у Приштину, где је 13. марта 1945. године атентатор Хаки Таха убио секретара Обласног комитета КПЈ Миладина Поповића. После извршеног убиства, атентатор је успео да непримећен изађе из зграде Обласног комитета и за кратко време му се изгубио сваки траг.

После насталог изненађења, органи службе безбедности предузели су све мере да се атентатор што пре ухвати. У том циљу одмах је извршена блокада свих прилаза и излаза из града. У ову акцију је укључен и 1. батаљон. Поред блокаде, патроле су вршиле систематски обилазак и претрес сумњивих рејона и кућа у Приштини. Када је приметио да је опкољен од пипадника службе безбедности, атентатор Хаки Таха је изашао из свог скровишта и извршио самоубиство у дворишту куће у којој се скривао после почињеног злочина.

²¹⁸⁾ Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 5. и 6. март 1945.

²¹⁹⁾ Исто, 13. март 1945.

Миладин Поповић је сахрањен у родном месту, у Пећи, уз све војне почасте. Један од говорника приликом испраћаја посмртних остатака Миладина Поповића из Приштине, био је и помоћник политичког комесара 46. дивизије, мајор Вељко Ражњатовић, а у строју војника који су учествовали у испраћају био је и 1. батаљон 25. бригаде.

У то време, сазнања о убиству Миладина Поповића, о томе чије је то дело, како је организовано итд., била су веома оскудна. Тек много касније, постепено се уобличавала представа и стварала права слика о свему што је претходило том злочину. Писани документи и извештаји припадника службе безбедности, као и признања осумњичених и ухапшених, дали су одговор на питање коме је сметао секретар Обласног комитета КПЈ и како је организовано његово убиство.

Наиме, успостављањем Војне управе на Косову и Метохији, и енергичном акцијом јединица НОВЈ и КНОЈ-а, банде контрареволуције су разбијене. Преостали одметници и припадници фашистичких квислиншких формација, по наговору страних обавештајних служби, којима су верно служили, одrekli су се својих сувише компромитованих организација као сарадника окупаторских власти и стварали нову организацију »Националну демократску организацију Шиптара«.

Један од основних задатака припадника те нове организације био је »да се што већи број њихових људи убацује у народну власт и друге установе, у ЈА, КПЈ, како би изнутра деловали разбијачки«. ²²⁰⁾ Због небудности одређених органа на Косову и Метохији, а и благонаклоном гледању на појединце, доста скривених непријатеља успева да се увуче и ради у сеоским, градским и среским НО одборима, у Обласном НО одбору, у ЈА, па чак и у Оперативном штабу за Косово и Метохију. ²²¹⁾

Управо уз помоћ таквих појединаца организовано је и убиство Миладина Поповића. После неколико тајних састана-

²²⁰⁾ Извештај Тахира Х. официра ОЗН-е, почетком 1945. год. (Живорад Михајловић, »Дуга« Београд, април-мај 1986).

²²¹⁾ Хасан Ремо постао је заменик интенданта Оперативног штаба за Косово и Метохију. Познат је и школован као италијански шпијун, енглески агент, и агент немачког Абвера. Садик Тафаршик у Оперативном штабу за Косово и Метохију био је задужен за агитацију и пропаганду. Под њим је била и једна радио станица. Он је био у сталном контакту са побуњеницима у Дреници које је радиом обавештавао о акцијама НОВЈ, о покрету снага НОВЈ, о наоружању, кадру и др. Завођењем Војне управе одузета му је радио-станица. До тада је упућиван на преговоре са побуњеницима у Дреници.

ка у Баковици,²²²⁾ одлучеио је да организовање овог злочина изврши Ибрахим Бануши, заменик команданта Команде војног подручја у Пећи. У то време он је био капетан ЈА.

Последњи састанак завереника одржан је 6. марта 1945. године у канцеларији Ибрахима Бануше, у Команди подручја у Пећи. Састанку су присуствовали (поред Ибрахима Банушија) и Хасан Ремо, заменик интенданта Оперативног штаба, Тахир Деда, чиновник Обласног НО одбора, Хаки Таха, учитељ са још тројицом својих колега и вршњака.²²³⁾

Иако је коцком одлучено ко ће убити Миладина Поповића, за извршење се сам пријавио Хаки Таха, образлажући то тиме што му је дозвољен приступ у зграду Обласног комитета КПЈ и долазак у канцеларију код Миладина Поповића, будући да га је Миладин примио у КПЈ и да о њему води посебну бригу јер је болестан од туберкулозе.²²⁴⁾

Сви присутни су се сложили са овим предлогом. Договорено је да се убица обавије албанском заставом. Такође је договорено да Хаки Таха изврши убиство 9. марта. Међутим, због извесних сметњи, до којих је дошло у међувремену, то је учињено 13. марта 1945. године. Такође је обезбеђено да се Хаки Таха одмах после убиства склони у кућу познатог балисте чија се кућа налазила у близини зграде Обласног комитета КПЈ, и у којој му је већ било припремљено склониште.

СЛУЖБА БЕЗБЕДНОСТИ

Послове из домена безбедности у 25. бригади су обављали партијско-политички органи, који су бринули и о решавању питања морално-политичког карактера. Свој допринос су у извесном смислу давале команде и штабови јединица.

²²²⁾ Сви састанци завереника одржавани су у кући Али Бакше, из Баковице. У тој кући су проказани Бора Вукмировић и Рамиз Садику. У њој је извезена албанска застава, којом се обавио убица Хаки Таха.

²²³⁾ Халиб Спахија, један од учесника завере за убиство М. Поповића успео је да се увуче у Срески НОО Призрен и постане његов председник. Чим му је Банши телефоном јавио да је Поповић убиен, побегао је у Албанију, према ранијем договору. Мустафа Шаип био је председник Окружног суда у Приштини. Он је као учесник завере ухапшен тек новембра 1947. године. Поред ових имена служба безбедности наводи и заверенике балисте, који су на одређен начин учествовали или знали за припрему убиства.

²²⁴⁾ убицу Хаки Таха у КПЈ је примио Миладин Поповић и о њему водио посебну бригу. Преко НО одбора у Баковици, Миладин је обезбедио да му се даје топла обућа и одећа и да га редовно снабдевају храном. Обећао му је да ће га, чим се ослободи Словенија, упутити на Голник, ради лечења. Код Миладина Поповића имао је увек слободан приступ и у Обласном комитету су га познавали.

Првих дана децембра 1944. године, у штаб Бригаде је уведен посебан орган за питање безбедности и контраобавештајне активности, под називом Опуномоћство ОЗН-е. За опуномоћеника је постављен дотадашњи политички комесар 2. батаљона Никола Антић. Фебруара 1945. године, опуномоћеник ОЗН-е добио је помоћника. На ту дужност постављен је Божа Поповић, дотадашњи обавештајни официр 1. батаљона.

Безбедносна ситуација у Бригади била је увек, од првог до последњег дана њеног постојања, углавном добра. Тако је било захваљујући, пре свега, борачком и старешинском саставу. Бригада је формирана од људства које је добровољно ступило у НОВЈ, и то са терена Пирота и Лужнице. Такав састав Бригаде је остао до октобра месеца, када је извршена попуна новим људством, које је мобилисано, углавном, из околине Врања, Лесковца и Сурдулице. Стање се, међутим, после попуне Бригаде није изменило у безбедносном погледу. Ако је и било непријатељски расположених појединаца, они се нису повезивали са својим истомишљеницима на терену.

Поред доста ретких појединачних случајева дезертерства, била су два случаја покушаја напуштања јединице. Први случај десио се када је Бригада са терена Пирота кренула у правцу Врања. Тада је јединицу напустила мања група бораца која је врло брзо похватана и враћена у борбени строј. У овом случају радило се о младим људима који су се бојали удаљавања са свог терена. Други случај је забележен када је Бригада требало да крене са терена Врања на Косово. Њих неколико бораца отишли су под изговором да сврате до својих кућа да би се снабдели топлом одећом и обућом за зиму која је била на прагу. До поласка Бригаде на Космет, ниједан од ових бораца није се вратио у своју јединицу. Међутим, брзом акцијом органа на терену, сви су они одмах похватани, враћени и предати војном суду. По општој оцени, дезертерство тих двеју група није било резултат организоване акције непријатеља, већ настојање појединаца да избегну одлазак на фронт, поготову на непознати терен Косова и Метохије.

У жељи да се врате својим кућама, појединци су се, док је Бригада водила борбе код Врања и Бујановца, намерно рањавали. Начелник санитета Бригаде др Милован Антић установио је два таква случаја и о томе известио штаб Бригаде. Убрзо, та појава је потпуно ишчезла и није било више ниједног случаја саморањавања. У току новембра 1944. године, Врховни штаб НОВЈ упутио је упозорење свим јединицама за

спречавање дезертерства (као врло штетне појаве која слаби јединство и чврстину јединице) и на појачано политичко деловање као превентивну меру.

По доласку на Косово и Метохију, основни задатак целокупног борачког и старешинског састава јединице био је правиан однос према шиптарском становништву упркос његовог масовног учешћа у отпору јединицама НОВЈ, које су се бориле за ослобођење Косова и Метохије. Тај нимало лак задатак, припадници Бригаде су од првог дана врло успешно остваривали. То је констатовано и на састанку обласног руководиоца ОЗН-е за Косово и Метохију Спасоја Баковића са опуномоћницима ОЗН-е свих јединица, фебруара 1945. године.

Због специфичности борбе против балиста и обрачуна са учесницима контрареволуције - што је захтевало честе покрете, изузетне напоре, много умешности и стрпљења - појединци су неретко гунђали, говорећи да би радије били на Сремском фронту, где се бар зна на којој је страни непријатељ и ко је непријатељ.

ПРЕЛАЗАК У МЕТОХИЈУ

Петнаестог марта 1945. године 1. батаљон је извршио марш из Приштине, преко Липљана, до села Белца, 2. батаљон се налазио у селу Белаћевцу, а 3. батаљон са штабом Бригаде извршио је марш преко села Слатине до села Коморана, док је 4. батаљон маршовао према Ораховцу. У току дана, Бригада је успоставила везу са 4. косовско-метохијском бригадом у Ораховцу и 5. косовско-метохијском бригадом у Глоговцу.

Сутрадан, 16. марта, штаб Бригаде је примио наређење Генералштаба ЈА Пов. бр. 46 о понашању и опхођењу војних лица на дужности, посебно према грађанима, и издао своју заповест, којом се у оквиру додељеног сектора Бригаде, одређује сваком батаљону рејон дејства.^{225>} Према тој заповести, 17. марта, до 12 часова, батаљони су овако распоређени: 1. батаљон у селима Блацу и Ладарићу, 2. батаљон у селима Бањи и Црном Лугу, 3. батаљон у селима Сврхама и Волујаку, 4. батаљон у селима Радостима и Ристовцу и штаб Бригаде, са приштапским јединицама, у Ораховцу.

Ораховац и његови питоми брежуљци, окићени виноградима, чине диван крајолик, па је свима било драго што су дошли у овај крај, посебно због изванредног расположења ста-

^{225>} Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 16. марта 1945.

новништва према јединицама ЈА. Све је то у Бригади створило добру атмосферу и расположење. То су били и први пролетњи дани који су бивали све дужи, па је и поред снега, сваким новим даном бивало све топлије.

Одмах после смештаја на новом терену и кратког предаха после марша, јединице Бригаде су наставиле свакодневни живот. Извиђачки делови били су у извиђању, упознавању терена и прикупљању података о балистима. Из штаба 46. дивизије су 18. марта стигли подаци да је у околини села Прицеп, на планини Црнољеви, примећена одметничка банда јачине 150 одметника.²²⁶⁾

У Ораховцу је Бригаду сачекао један батаљон 4. косовско-метохијске бригаде са официром безбедности 4. бригаде другом Шујицом. Био је то наочит и крупан млади Херцеговац. »Док сам обављао преузимање обезбеђења од стране наших јединица« - сећа се Никола Антић, официр безбедности 25. бригаде - »друг Шујица ме је упознавао са ситуацијом на терену. Међутим, како рече, најтежи му је проблем у самом батаљону. Има података да се припрема дезертерство и одлазак батаљона у одметништво. Како је батаљон већ био прикупљен и постројен за покрет, не размишљајући много, предложих му да разоружамо борце батаљона. Није се усудио на такав корак. Поздрависмо се и батаљон, у сам залазак сунца, пође пут Призрена. И сада ми је пред очима слика - сунце залази иза планина на албанско-југословенској граници, а зачеље колоне батаљона замиче иза косе на источној страни Ораховца. То је био последњи покрет овог батаљона као јединице НОВЈ, јер су исте ноћи одметници побили неколико најистакнутијих руководилаца команде батаљона, који нису били Албанци, и цео батаљон је прешао у одметништво. То је био тужан крај ове јединице, чији су борацки састав сачињавали углавном тек мобилисани Албанци«.

Одмах је наређено свим извиђачким деловима 25. бригаде да прате кретање ове групе одметника. Наредног дана, извиђачи су је открили код села Клечке и покушали да јој се приближе. Међутим, и поред свих настојања, нису успели да успоставе са њима контакт, јер је група избегавала било какав сусрет са јединицама ЈА.

У таквој ситуацији, 19. марта, уследио је додатак заповести штаба 25. бригаде бр. 14 којом је наређено да батаљони прикупе све своје делове у места у којима се налазе штабови

226) Исто, 18. март 1945.

батаљона.²²⁷ Такође је наређено 3. батаљону да се пребаци у село Покорце, а 4. батаљону да из села Радосте пређе у село Дреновац. Остале јединице су тога дана изводиле борбену обуку по десетинама, а послеподне је одржана политичка настава и организована културно-просветна делатност.

Због појаве групе од тридесетак одметника у околини села Кравосерија, две чете 2. батаљона су 20. марта кренуле у том правцу, ради провере података и евентуалног присиљавања одметника на предају. Међутим, није дошло ни до каквог контакта са овом групом, јер се иста раздвојила на мање делове и нестала.

Истога дана (20. марта) примљено је наређење штаба 46. дивизије бр. 165 поводом доласка новомобилисаног људства у Призрен,²²⁸ па је, у духу тог наређења, 4. батаљон 25. бригаде отишао 22. марта у Призрен, ради појачања јединица у гарнизону.

Од 20. до 25. марта 1945. године, јединице 25. бригаде су редовно крстариле тереном, јер су се, приликом мобилизације за ЈА, повремено јављале мање или веће групе, било бегунаца било оних који су избегавали да буду мобилисани. На терену су, поред извиђача, одлазиле и чете, али највише по две, и на терену проводиле два или три, па и четири дана, и онда се враћале у састав својег батаљона. У том периоду чете су одлазиле у село Кравосерију, у више села општине Црни Луг, затим у села Зјум, Којуш и др. Две чете 4. батаљона су 24. марта контролисале леву обалу Белог Дрима, да би спречиле евентуално дезертирање новомобилисаног људства, које се тога дана кретало из Баковице према Призрену, где је био сабирни центар.

Санитет бригаде је 23. марта 1945. године добио вакцину против пегавог тифуса, и тога дана су сви борци примили прву вакцину, а другу 29. марта. Тиме је ликвидирана вишемесечна бојазан која је Бригаду пратила још од половине децембра 1944. године, односно од доласка у Косовску Митровицу, где је владала зараза.

БРИГАДНИ ВЕЗИСТИ

За време боравка у Ораховцу, штаб 25. бригаде је имао редовну телефонску и курирску везу са дивизијом у Призрену (раздаљине 28 км), са свим батаљонима, самосталним четима и

²²⁷ Исто, 19. март 1945.
²²⁸ Исто, 20. март 1945.

суседном 26. и 27. бригадом. Повремено је одржавана веза и са 5. косметском и 1. бокелском бригадом. То је, пре свега, био резултат опремљености и оспособљености припадника Чете за везу.

У првим данима постојања Бригаде, могућности службе везе биле су врло скромне, јер није било материјалних средстава за везу, резервних делова, нити људства обученог за руковање тим средствима. Тадашњи услови дозвољавали су једино употребу курирске везе унутар јединица, као и за везу са штабом Дивизије и суседним јединицама, са којима је бригада садејствовала.

Курирска група је била при штабу Бригаде, и у батаљонима у мањем броју. Они су били поуздана веза, али им је недостатак био спорост у преношењу наређења, извештаја или обавештења. У изузетним, хитним случајевима, курири су користили јахаће коње, посебно када је требало одмах пренети наређење за напад или покрет јединица.

У прво време, при штабу Бригаде налазила се Штапска чета, или »Омладинска« како је често називана. У њој је било преко 60 бораца: извиђача, курира, стражара, бораца из интендантуре и др. Ускоро су из те чете издвојени водови за одређене намене, па је један од њих био и Вод за везу. За командира Вода одређен је Тугомир Манић (њего је доцније заменио Петар Станковић Шулеја), а за политичког делегата вода Миодраг Станковић (касније шифрант). У Воду за везу било је бораца који су служили у бившој југословенској војсци а било је и мајстора разних струка, тако да су сви они добро дошли касније у стварању телефонске везе у јединицама.

Прве телефонске везе успостављене су у октобру 1944. године, када се дошло до заплењеног немачког материјала за везу. Истовремено везисти су у околини Враћа, код сељака, пронашли товарне самаре за потребе везе, заостале из априлског рата 1941. године. Нађени су и велики калемови са кабловима. У појединим кућама, обично у двориштима, везисти су налазили дугачке мотке, такозване »пецалице«, помоћу којим су постављани каблови за везу, или их користили приликом тражења прекида везе, као и за пребацивање каблова преко високих препрека. Пронађени су и пољски телефони, па и трофејна телефонска централа или по која кожна линијска торбица, неопходна везисти за рад на линији.

Тако је у Воду за везу прикупљено неколико телефона - типа »ериксон« (које је употребљавала бивша југословенска

војска) и трофејних немачких телефона типа »М-33«. Од телефонских централа биле су италијанске трофејне централе са 10 бројева. Прво је требало прикупити и испитати сав тај материјал и, евентуално, отклонити кварове и оштећења (ако се може), па тек онда рачунати на његову употребу.

Везисти су се највише намучили са »риксоним« трофејним телефонима, који иако су били добро очувани нису радили. После више провера и демонтирања, двојица везиста Бошњак и Здравковић Мацко (иначе изванредан механичар) пронашли су квар код мембране слушалице. Наиме, од дугог стајања мембрана је зарђала и испуцала. Онда је Здравковић пронашао да је лим кутије за ималин најприближнији дебљини лима мембране, па је направио пробу. Борци су исекли кутије у облику мембране и убацили у шкољку слушалице. На радост свих везиста, телефон је прорадио.

Било је и других тешкоћа, као што је недостатак изолира, за спајање два краја проводника и њихову спољну изолацију. И ту је пронађено приручно решење. Сечене су траке од танког шаторског крида и њима обмотавао спој, који се, на крају, везивао танком жицом или канапом.

У Воду за везу сви су познавали чика-Јанка, старог граничара из села Обреновац, код Пирота, који је био најзаслужнији за отклањање кварова телефона или централе. Он је био мајстор да поправи и свако оружје, чак и да угради неки нови део. Уз то, ако неко није могао да буде дежуран на телефонској централі, ту је увек био добровољац чика Јанко.

Док су се водиле борбе на положају Ушима, октобра 1944. године, први пут је успостављена телефонска веза између јединица на положају и штабова бригаде и Дивизије. При постављању ове везе стицана су и прва практична искуства, не само у успостављању везе већ и у њеној сталној употреби.

Преласком на Косово, у Приштину и Косовску Митровицу, Вод за везу се још више обогаћује потребним материјалом за везу. И у Приштини и у Косовској Митровици постојали су магацини народних добара. Из тих магацина везисти су се снабдели потребним материјалом за организацију целокупне кабловске везе унутар Бригаде, и од Бригаде до Дивизије и суседних јединица. Поред осталог, пронашли су телефонску централу од 20 бројева, затим радио-апарат,²²⁹⁾ исправне телефоне и друго што је могло да се употреби.

²²⁹⁾ Овај радио-апарат сачувао је Јован Бошњаковић, референт везе 25. бригаде и биће предат музеју у Пироту.

Сав тај материјал, везисти су сами поправљали колико су знали и умели. У том послу увек су били присутни чика Јанко и Бошњак.

Да би се оспособили везисти за рад на централама и телефонима, као и да би се оспособили да прикључе везу или отклоне основне кварове, штаб Бригаде је формирао бригадни курс везе са 32 слушаоца. Из сваке чете одабрани су по два борца, па је курс почео са радом 27. децембра 1944. године. За наставнике курса одређени су Јован Бошњаковић, руководилац курса и Борђе Борђевић. Курс је био у Косовској Митровици, у згради преко пута штаба Бригаде.

Услови су били изузетно тешки, јер је зграда била оштећена од бомбардовања, па је на прозорима било мало стакла, а неки су били заковани даскама. У једној већој просторији одржавала су се предавања и часови практичне наставе, а ту се истовремено и спавало. Мало се ложило у овој просторији, па је било доста хладно. Али и у тим, тако тешким, условима слушаоци су успешно завршили курс и оспособили се за рад у батаљонима.

После оспособљавања везиста, по батаљонима су организована одељења везе при штабовима, ради успостављања и одржавања везе унутар бригаде и батаљона. Телефонске везе су успостављене са штабом дивизије и суседним јединицама: 27. српском бригадом у Вучитрну и 5. косовско-метохијском бригадом у Србици.²³⁰⁾

У магацину народних добара у Косовској Митровици и касарни, Бригада је дошла у посед довољне количине калемова каблова, заосталих при повлачењу немачких јединица. Са овим материјалом, уз коришћење постојећих сталних кабловских веза, Бригада је била у могућности да обезбеди целокупну телефонску везу у свом рејону.

Према новој формацији, Вод за везу прерастао је, у Косовској Митровици, у Чету за везу. Тада је телефонска веза била разгранатија и остваривана је унутар штаба Бригаде, са артиљеријском бригадом, Интендантуром итд.

Да би се обезбедила стална (непрекидна) веза и онда када дође до прекида телефонске линије, приступило се оспособљавању везиста за сигнализацију помоћу заставица. Тим кратким курсом, руководио је Бошњаковић, референт везе. По завршетку курса, борци су упућени у састав одељења за везу при батаљонима.

²³⁰⁾ Операцијски дневник штаба 25. бригаде 19. јануара 1945.

Једном недељно референт везе у штабу Бригаде је свим централама прописивао тајне називе, па је везу могао добити само корисник који је знао тај назив. Тако се спречавало неовлашћено коришћење везе, као и убацивање непријатеља у мрежу.

Доласком у Метохију, телефонска веза се још више разгранала, јер је Чета била боље снабдевена материјалом за везу, а било је и више сталних кабловских линија (око 50 км), што је омогућило бољу и сигурнију везу с Дивизијом и суседним јединицама.

Чета за везу је дејствовала као самостална јединица под непосредним руководством начелника штаба Бригаде. Имала је партијску ћелију и актив СКОЈ-а.

Болничарка Чете била је другарица Милунка, дете без родитеља из околине Лесковца. Сви су је волели и са великом пажњом се односили према њој, јер је поред обављања послова болничарке, увек била спремна да помогне другу када је требало нешто заштити, опрати, набавити. Била је просто ненадмашна и у успостављању контакта са народом села у којима је Чета боравила и у местима кроз која је пролазила.

ПРОСЛАВА 25. МАРТА, ДАНА СВЕТСКЕ ОМЛАДИНСКЕ НЕДЕЉЕ
И 27. МАРТА

Одмах по доласку у Ораховац, успостављена је уска веза руководства омладине 25. бригаде са среским и градским рукаводствима. На заједничким састанцима направљени су и конкретни планови акција које би требало да изводе омладина јединице и града. Посебно је сачињен план прославе Дана светске омладинске недеље, 25. марта.

У Бригади је одлучено да тог дана не буде занимања, изузев омладинских састанака на којима је говорено о Дану светске омладинске недеље. Тога дана је неколико група омладинки и омладинаца из града посетили јединице са разним понудама које су сами припремили. Послеподне одржана је културно-забавна приредба за грађанство и за борце-омладинце.

По наређењу команданта 46. дивизије, 26. марта отишле су у Призрен две чете 3. батаљона, ради учешћа у прослави 27. марта.²³¹⁾ Остале јединице Бригаде су у Ораховцу свечано

231) По телефонском наређењу команданта 46. дивизије, записано у Операцијском дневнику штаба 25. бригаде, 26. марта 1945.

прославили 27. март, као успомену на тај дан 1941. године, када је одбачен Тројни пакт и збачена краљевска влада Цветковић-Мачек. У прослави су учествовале све јединице, заједно са грађанима Ораховца и околних села. Прво је одржан свечани дефиле јединица испред штаба Бригаде, а затим се грађанима и борцима обратио командант Бригаде капетан Драгојло Стојић, који је говорио о значају 27. марта, о устанку и оружаном борби у току НОР-а.

После подне истога дана, културна секција Бригаде дала је врло успешну културно-забавну приредбу за грађанство и борце.

Тих дана, референт за везу бригаде Јован Бошњакковић, у оквиру културне секције задужен као фотограф, успео је да нађе неке филмове (што је иначе било врло тешко у тим данима). Тако нам је остало сведочанство о овим прославама из почетка 1945. године.

Двадесет шестог марта извиђачка патрола 1. батаљона је, око 14.30 часова, наишла између села Луншице и Корашине на осам одметника, наоружаних пушкама и једним пушкомитраљезом. У краткој борби погинуо је један извиђач, а један је рањен, док су одметници успели да се повуку. Штаб Батаљона је одмах упутио две чете ради претресања терена и евентуалног уништења те групе. Међутим, тога дана одметници нису пронађени.

Од 27. марта до 2. априла 1945. године, Бригада је извршавала свакодневне обавезе из војне и политичке наставе, а извиђачки делови су непрекидно крстарили тереном, осматрали и пратили кретње сумњивих и непознатих група. Другог априла приметили су око 15 одметника који су се кретали од села Понорца према селу Бубљу и нестали без трага. Тих дана пријавило им се 27 сељака који су се до тада скривали и избежавали одлазак у војску. Извиђачи су их упутили у сабирни центар.

Други батаљон је 4. априла 1945. године кренуо у село Орлот, где је у 12.30 часова успоставио везу са 1. и 2. батаљоном 4. косовско-метохијске бригаде. Њихов задатак је био да претраже терен око села Доњег Ерлата, Трпца, Ладровца и Новог Села. У току поподнева, прочешљан је читав овај простор, али непријатеља није било.

Тога дана, 4. батаљон је добио наређење да у општини Жур изврши мобилизацију, а 3. батаљон да поседне положај Врашајски Мост-село Лаћ и спречи прелазак одметника пре-

ко Дрима, док 1. бокелска бригада буде вршила претрес тог терена. Трећем батаљону су у овој акцији придодата и два противавионска митраљеза из састава Пратеће батерије штаба Бригаде.²³²⁾

Следећег дана, 1. бокелска бригада је претресла терен, а 4. батаљон 25. бригаде је у селима Нашежу и Атмаћи мобилисао 60 обвезника и одмах их упутио у општину Жур. У општини Зјум, самоиницијативно се пријавило 17 обвезника, који су се до тада сакривали од народне и војних власти. Око 20 часова, људство 3. батаљона је, после извршеног задатка, кренуло са положаја у село Дреновце, где је било седиште батаљона.

КОМАНДАНТ ИСКРЕН

Прва половина априла 1945. одликовала се веома лепим временом. То је омогућило борцима да посвете више пажње и својој личној хигијени. Батаљони су већ почели да организују и своје приручне кројачке и обућарске радионице у којима се вршила оправка одеће и обуће. Нарочито је 2. батаљон био у повољном положају, јер се налазио у селу Бањи, у коме је постојао омањи откривени базен са термалном лековитом водом. Борци су се увек после повратка са терена одлушевљено купали у топлом базену. Неколико другарица врло радо су помагале борцима, да у потоку, којима је отицала вода из базена, оперу веш.

Овакву »благодет« прекинуо је догађај од 9. априла, који ће сваком борцу 2. батаљона остати у болном сећању, јер су тога дана, поред пет другова, изгубили и свог омиљеног команданта Божидара Искреновића Искрена.

На вест да је извиђачка патрола у засеоку Сенику (4 км североисточно од Бање) опколила у једној кући групу од неколико балиста, Искрен је одмах повео 1. чету, а свом помоћнику Бокчану наредио да скупи 2. чету и делове 3. чете (већина ове чете је била на терену), те да крене за њим.

Кућа у којој су били опкољени балисти била је сва од камена и на спрат, са врло уским прозорима. Око куће чисто двориште - брисани простор, преко којег је било скоро немогуће прећи. На прозорима камене плоче које су се померале само да би била избачена покоја ручна бомба, ако се неко од бораца привуче до куће, а из углова вире само цеви аутомата.

²³²⁾ Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 4. март 1945. године.

Премда је Искрен добро знао када и како треба напасти непријатеља, у овом случају повукао га је бујан темперамент, заборавио је да је глава батаљона, па је «лудо» храбро и непромишљено, јурнуо ка улазу, с бомбом у руци. Сматрао је, ваљда, да је ликвидација опкољених бандита питање његове части. Пао је већ после првих корака, а да би га извукао, Бокчан је одмах наредио брзу паљбу на сваки, и најмањи отвор у згради. Успео је и одмах послао курира да извести заменика политичког комесара батаљона Тодора Најдановића.

»Никада нећу заборавити тренутак« - сећа се Најдановић - »када сам на пола пута од Бање до Сеника срео групу уплаканих бораца са носилима на којима је лежао Искрен. Спустили су носила и ја сам, загрливши га, упитао: »Шта учини Искране?« Вечни полусмешак који је красио тог драгог човека, као да се није потпуно угасио. Погледао ме је тужно, али ми ништа није могао рећи. Борци ме обавестише да је и Бокчан у опасности, јер када су пошли, чули су га како псује мајку фашистичку и како подстиче борце на јуриш.

Знајући да Бокчан још мање од Искрена уме да се чува, помислио сам да ћу и њега срести на носилима, па појурих. И не памтим прћени пут; али зато ново, незаборавно сећање: задихан од трчања полетех ка Бокчану који, стојећи сам на чистини, са аутоматом у рукама, псује балисте и пуца. Онако из залета скочих на њега, оборих га, па и сада чујем себе како му наређујем: 'У име Партије забрањујем ти да и ти погинеш'. Он ме послуша и одмах поче да организује систематскији напад. Ватру наших бораца смо прекинули и одлучисмо да кућу запалимо, и то с крова, јер се камени зидови приземља нису могли пробити. Док је Бокчан обилазио борце око куће, ја сам наредио да се ручним бацачима разбију камене плоче на крову. Мислим да нам је било потребно најмање двадесетак мина, када успесмо да створимо рупу ширине око једног метра.

Балисти су схватили нашу намеру, па је један од њих успео да кроз тај отвор избаци неколико ручних бомби. Све се то одвијало на задњем делу зграде, па је заинтересованост за исход одвратила пажњу бораца са предње стране. Почео да се спушта сумрак. Успели смо некако да запалимо кров и таман смо то исто намеравали да учинимо и са улазним вратима, балисти су нагло отворили врата, избацили десетак ручних бомби и буквално преко глава наших бораца претрчали до једне јаруге низ коју су умакли.

Бокчан је остао да среди јединице, а ја сам се вратио у Штаб с надом да ћу затећи Искрена живог. Та нада се изја-

ловила, умро је и не стигавши до Штаба. Сутрадан, на испраћају посмртних остатака, једва сам успео да проговорим неколико речи изнад његовог одра. Сећање на тог човека и данас изазива бол у мени, јер сам с њим као заменик комесара 2. батаљона, од првог дана његовог доласка, био веома близак. А нисмо га звали Искрен само као скраћеницу његовог презимена. Волели смо га».

Погибија Искреновић Божидара Искрена, једног од најомиљенијих команданата батаљона не само у 25. бригади, већ и у целој 46. дивизији, био је тежак губитак. Када је формиран Ударни батаљон, постављен је, као најбољи, за команданта тог батаљона. Поред команданта Искрена, погинули су и његови борци: Стојан Љубисавић, Трајко Милошевић и Никола Стојановић (сви из 2. чете), Живојин Кирић и Матеја Борђевић (из 3. чете). У овој борби рањени су: командир 2. чете Вукашин Панајотовић, млаћи водник 2. чете Најдан Тешић, курир батаљона Александар Ристић и борци Милорад Ташковић из 1. чете, Јован Илић из 2. чете, Милорад Јовановић, Србислав Костић и Живојин Крстић из 3. чете и Јован Ранчић из Пратеће чете.

НА ТЕШКОМ ПУТУ ОД ПРИЗРЕНА ДО СКАДРА

Од мобилисаног људства 9. априла 1945. године, приликом спровода из долачке општине за Ораховац, побегло је око 100 Албанаца. Наредних дана, сви одбегли обвезници су се по групама предавали нашим јединицама (првог дана 18, наредног дана 25 и 12. априла још 25).

У току 13. и 14. априла јединице Бригаде, на основу заповести штаба 46. дивизије вршиле су мобилизацију у Ораховачком срезу,²³³⁾ и то: 2. батаљон у кијевској и долачкој општини, 3. батаљон у траточинској, а 4. батаљон у општини Бела Црква и Ораховац. Први батаљон је био у селу Великој Хочи у резерви.

У току првог дана, 13. априла, мобилисан је 741, а другог дана још 400 обвезника и сви су у две колоне упућени у Призрен.²³⁴⁾

На дан 16. априла, извиђачима 3. батаљона самоиницијативно се пријавило 16 сељака, који су се претходног дана сакрили да би избегли мобилизацију. Делови 3. батаљона при-

²³³⁾ Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 12. април 1945.

²³⁴⁾ Исто, 13. и 14. април 1945.

купили су и мобилисали у^ИИштии Данцима још 111 обвезника, већином оних који с ш р тада избегавали одлазак у Југословенску армију, а глаШина 3. батаљона и 4. батаљон учествовали су у претресу у Призрену, који је спроведен без инцидентата.

Први батаљон је 15. априла из села Велика Хоча пребачен у Призрен, где су се прикупљали сви мобилисани борци. Дан раније у Ораховцу командант 46. дивизије Томица Поповић поставио је штабу истог батаљона необичан и сложен задатак: да из Призрена до Скадра буду у оружаном пратњи 3.000 мобилисаних војника. Командант Дивизије није дуго говорио, али је нагласио да штаб 1. батаљона сам размисли о добијеном задатку и сам разради план маршруте до Скадра, као и распоред својих јединица на обезбеђењу колоне, у којој ће међу 3.000 мобилисаних, бити око 500 Срба и Црногораца, који су на крају рата највећим делом заведени или мобилисани од четника. Међу Шиптарима је такође било заведених одметника (балиста), или оних који су учествовали у побуни под Адемом Воцом и у нападу на рудник Трепчу, а касније се предали нашим властима и сада су мобилисани.

Штаб 1. батаљона сачинио је детаљан план кретања колоне од Призрена до Скадра. Дан пре поласка упознати су сви борци Батаљона са предстојећим задатком. При том су сви упозорени да се ради о будућим борцима Југословенске армије, који ће, после марша од Призрена до Скадра, бити пребачени бродовима на ратиште - операцијски простор 4. армије. Затим су упозорени да треба бити врло опрезан, будући да је не мали број мобилисаних био у квислиншким, балистичким и четничким јединицама. Требало је имати на уму да ће се неки од њих, можда, усудити и на прокације - бекство из строја, покушај насилног отимања оружја у току марша, за време одмора или ноћивања.

У то време командант 1. батаљона је био Миодраг Здравковић Маџар, заменик команданта Драгољуб Соколовић, а политички комесар Станко Младеновић, док је заменик политичког комесара био одсутан, па је ту дужност обављао омладински руководилац Батаљона Петар Панчић; обавештајни официр је био Божидар Марковић Милева.

Пошто је штаб Батаљона примио мобилисано људство у дворишту касарне у Призрену, обезбедио је двориште стражама, а затим извршио претрес примљеног људства. Пронађено је педесетак бомби, двадесетак пиштоља, три аутомата и

много ножева. Да то није учињено, ко зна какву би судбину доживели припадници Батаљона на том дугом маршу.

Батаљон је 19. априла 1945. године кренуо из Призрена до Скадра (неких 150 километара), по ешелонима од по 200 до 300 људи у пратњи до 15 наоружаних бораца за сваки ешелон. Марш је трајао пет дана. Кретало се дању по свим правилима маршевања, а ноћило, након поделе хране, под ведрим небом. Према је Батаљон цели марш провео без одмора и сна, најтежи су били први и последњи дан марша (рачунајући само пут од Призрена до Скадра). На првој деоници пута, од Призрена до Кукса (неких 28 км), борци су услед неприлагођене обуће (већина их је пред полазак примила енглеске војничке цокуле) подбили стопала, па су се једва кретали. Кад је колона пристигла у Кукс, уморни борци попадали су као снопље. Поспали су чак и они на обезбеђењима. Чланови штаба су их стално обилазили, будили и често смењивали стражаре.

По широком путу (макадамском), који су у току рата градили Италијани, Батаљон је три дана маршевао 30-40 км дневно. Није било нимало лако ни мобилисаном људству, посебно борцима и старешинама батаљона, који су дању маршевали, а ноћу стражарили или контролисали страже, патроле и обезбеђења. Иза колоне се кретала само оскудна батаљонска комора, а није било ни транспортних ни санитетских возила. Један мањи број Шиптара покушао је да бежи из колоне, па је стража свим средствима настојала да то спречи. Штаб Батаљона и команде чета имали су много посла и мука око поделе хлеба и нешто печеног меса, дотераног камионом из Скадра.

Четвртог дана марша колона је избила на Дрим, неких двадесетак километара испред Скадра. Дрим је био набујао, па преко реке није прелазила скела, која је иначе редовно превозила возила и људство и служила уместо моста. Штаб Батаљона је био у неприлици. Што је друго могао да учини, но да се, после консултације са члановима Среског комитета КП Албаније, упути низводно, до места где је један Албанац чамцем, везаним за жичану сајлу од једне до друге обале, пребацивао путнике. Чамац је био везан челичном сајлом за жичано уже које је премошћивало реку.

Прелаз преко Дрима био је добро орагнизован. Чамција је био постарији Албанац, снажних руку и препланулог лица. Када је на другу обалу пребачено око 800 мобилисаних и стотинак бораца Батаљона, формиран је ешелон. Под руковод-

ством команданта Миодрага Здравковића и Перице Панчића, ешелон је пошао за Скадар да се тамо смести и повеже са представницима 9. далматинске дивизије, с њима договори о предаји људства, организује исхрану и смештај батаљона.

»Тек што је тај ешелон отишао, задесио нас је такав уда-рац да се скоро читаву ноћ нисмо повратили. Наиме, чамац са око 18 Шиптара, два наша борца и чамцијом Албанцем, од-једанпут је почео да се љуља и пуни водом. Убрзо, због вели-ке тежине, чамац, напуњен водом, откинуо се од главног уже-та и почео да тоне.²³⁵⁾ Били смо запањени, али немоћни да уг-роженим пружимо било какву помоћ. Чамац је био скоро на средини набујалог Дрима и ми смо им панично викали на сав глас да искачу из чамца и пливају низводно према обали. Убр-зо, на наш ужас, чамац је потонуо, а они су се оглушили о наша упозорења да напусте чамац. Једино смо видели како је наш ађутант батаљона Војислав Ршрић,²³⁶⁾ који је био у чамцу, изронио из воде и запливао ка обали. Спасио се и чамција Ал-банац, Друкчија је била судбина другог нашег борца, болни-чара чете из околине Врања. Држећи се обема рукама, он је полумртав остао у чамцу. Након хватања чамца, на око 200 метара низводно, спасили смо свог друга. Болничари су се по-старали да му избаце воду, које се нагутао, и да га вештачким дисањем спасу сигурне смрти. За осталих 17-18 удављених није могло више ништа да се учини.²³⁷⁾

Чамција је после кидања ланца и потапања чамца брзо испливао. Одмах се прихватио посла, очистио и поново при-премио чамац и везао га сајлом за главно уже.

Иако је све било спремно за превоз људства, штаб Ба-таљона се поново нашао на муци, јер нико од мобилисаних људи није више хтео у чамац ни за живу главу. Штаб је дуго већао шта да предузме; о свему је размишљао, али о примени силе никако. Најзад, мобилисани су пристали, под условом, да се у сваком чамцу нађе по један од руководиоца штаба Ба-таљона или команди чета. Тако је и било. Пребацавање је тра-јало скоро целу ноћ, колона је у целости била на другој обали и напокон, настављено је маршевање.

²³⁵⁾ До тога је дошло у тренутку када су Људи у чамцу почели на средини Дрима да захватају воду за пиће. Због нагињања, чамац се све више л>уљао и све више пунио водом.

²³⁶⁾ Војислав Кирић, ађутант 1. батаљона, био је морнар бивше југословенске војске.

²³⁷⁾ Сећања политичког комесара 1. батаљона Станка Младеновића.

Био је то јадаи од најтежих ратних задатака овог батаљона, један несвакидашњи, мучан и исцрпљујући марш, од којег дуго није могао да се опорави.

Тешко је из Батаљона издвојити појединца који се више несебично заложии, који је више издржао. Многи ипак издвајају обавештајног официра Божидача Марковића Милеву, који је непрестано обилазио колону, бодрио борце, обилазио стражаре, дрмусао поспале и скраћивао време њихове смене.

ДРУГАРИЦЕ

Шеснаестог априла 1945. године, све другарице из 25. бригаде, њих четрдесетак, упућене су, према наређењу штаба 46. дивизије, у Призрен.²³⁸ Приликом формирања Бригаде било их је двадесет и једна. Распоређене су по батаљонима као болничарке. Неке су, међутим, по сопственој жељи, распоређене као борци.

У Пиротском партизанском одреду, од његовог формирања, биле су Ратка Митић, санитетски референт Одрода и Емилија Манчић Слободанка, болничарка чете. Убрзо је дошла Марица Борђевић, такође болничарка чете. Јула и августа 1944. године, осетно се повећао прилив нових бораца. Међу њима је било и доста другарица из Пирота и околине. Највише их је дошло из Великог Јовановца (Лоза Борђевић, Милованка Манић Цона, Бисерка Потии, Антица Борђевић, Славенка Весић, Каменка Нирић, Зорица Кирић и Каменка Потии). Дошле су организовано јер су им у Одреду већ била браћа, неко од родбине и њихови вршњаци.

Већ у првим акцијама, другарице су испољиле не само присебност и храброст, већ и упорност и умешност у послу око превијања рањених другова на положајима. Бринуле су, затим, о томе да се исти пренесу до места одакле су били транспортовани, обично у болницу 46. дивизије.

Са врањског терена у Бригаду су дошле нове другарице, па се њихов број повећао на око 40; тај број остаје све до њиховог повлачења из Бригаде.

²³⁸> Оне су кратко време остале при штабу 46. дивизије, а неке су радиле у дивизијској болници. Наредбом штаба Дивизије бр. 26 од 5. маја четне болничарке унапређене су у чин млаћег водника. После расформирања Дивизије, оне су претежно распоређене по војним болницама 5. армије. Децембра 1945. године један део их је демобилисан из ЈА, међу њима и Јованка Манић Цона, у чијој војној књижици стоји да је демобилисана као млаћи водник 11. децембра 1945. године. (Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 16. април 1945.)

Новопридошле другарице су распоређене равномерно по четатама, тако да су поједине чете добиле заменика болничара; а попуњена су и места болничарки у самосталним четатама и водовима у Бригади и батаљонима. Поједине су и даље остале као борци у чети. Једна од њих, Бурђа Стаменовић из 2. чете 4. батаљона, тешко је рањена у борби за Трепчу.²³⁹⁾

На положајима код Врања, другарице су подносиле све тегобе рата. У току октобра и до половине новембра 1944, када је било најтеже, није се десио ни један случај да друга-рица, било да је болничарка или борац, напусти своју једини-цу, или тражи да се смени са положаја. Напротив, заједно са својим друговима, подносиле су све тешкоће непрекидних и тешких борби, неповољних временских услова и опште оску-дице.

Неке од другарица испољиле су склоност за партијско-по-литички рад па им је пружена прилика да се и у том смислу искажу. У октобру и првој половини новембра 1944. године, више њих је примљено у СКОЈ. То је учињено на иницијативу члана Политичког одељења 46. дивизије, Станојке Крушчић. Она је често обилазила чете и батаљоне, присуствовала са-станцима СКОЈ-а и партијских ћелија и залагала се за то да се више политички ради са другарицама и да се затим предла-жу за пријем у СКОЈ и Партију. Тврдила је, при том, да неке од другарица, са којима је често разговарала и поименично их познавала, релативно брзо могу да буду оспособљене за дуж-ности политичког комесара чете. То се ускоро и остварило.

У то време, у другој половини октобра 1944. године, штаб 46. дивизије упутио је у 25. српску бригаду Драгицу Ристић.²⁴⁰⁾ У штаб Бригаде дошла је у селу Катун.²⁴¹⁾ Од првог дана се истиче несебичним залагањем и умећем, па је убрзо поставље-на на дужност политичког комесара 1. чете 3. батаљона.

Тежак је био животни пут другарице Ристић. Рођена је и живела у Приштини. После априлског слома 1941. године, њена кућа је више пута претресана, а укућани малтретирани и тучени од стране италијанских и шиптарских власти. Њеног оца, старог ратника из првог светског рата, интернирају у Ал-банију. Драгица је врло активна и новембра 1941. године по-стаје члан СКОЈ-а, а 1943. члан КПЈ. Са својом сестром и бра-

²³⁹⁾ Остала је инвалид без решеног статуса инвалида, јер није на време тра-жила своја права.

²⁴⁰⁾ Касније удата Живковић.

²⁴¹⁾ Штаб 25. бригаде био је у селу Катун од 18. до 29. октобра 1944. године. (Операцијски дневник Бригаде).

том рукује партијском техником почев од августа 1943. године. У пролеће наредне године читава њена породица протерана је из Приштине. Преко Београда стиже у Лесковац, где се ускоро прикључује Бабичком партизанском одреду, а нешто касније одлази у 22. дивизију. Као добар познавалац прилика на Косову и Метохији премештена је у 25. српску бригаду, јер се ускоро очекивао њен продор на тај терен.

У својој чети и батаљону, Драгица је била позната не само као активан политички радник већ и као добар и веран друг у борби. Убрзо после борбе у Старом Тргу (26. јануара 1945. године), Драгица се разболела, па је упућена на лечење.²⁴²

Другарица Лоза Борђевић постала је заменик политичког комесара 2. чете 1. батаљона, са чином потпоручника,²⁴³ а шест другарица је завршило течај за политичке делегате водова, при Пропагандном одсеку Бригаде, у Старом Тргу. Све су добро савладале градиво и добиле потврде о положеном течају.

Две другарице руководиле су санитетом батаљона: Јелка Живковић у 3. батаљону, а Лоза Здравковић, као заменик санитетског референта, у 4. батаљону. Многе су поред обављања редовних дужности биле чланови четних и батаљонских хорова и дилетантских секција, које су припремале и изводиле веома успешне приредбе за борце батаљона, понекад и за становнике насеља у којима су батаљони боравили.

Активност другарица на том пољу делатности понајвише је долазила до изражаја после формирања Пропагандног одсека Бригаде, јануара 1945. године. Тада је осам другарица ангажовано у културној екипи. Радиле су у хору и драмској секцији. Неке од њих су биле изузетно добре на сцени, нарочито у комаду »Бидо«, у којем је играло шест другарица. Према подацима из »Прилога за историју Пропагандног одсека«,²⁴⁴ највише успеха имала је Марица Борђевић.

Поред запажене активности у јединицама Бригаде, другарице су изванредно политички деловале и на терену. Наиме, оне су лако оствривале контакте, посебно са женским делом становништва. Пред њима су све жене, па и Албанке, биле слободније, лакше се упуштале у разговор, позивале их у

²⁴² После оздрављења Драгица је по својој желји демобилисана. Касније је добила чин капетана I класе.

²⁴³ Војна књижица Лозе Борђевић, бр. 250062, демобилисана 12. IV 1946.

²⁴⁴ Архив ВИИ, к. 1341, бр. рег. 2-16/5.

куће. Другарице из Бригаде су знаде да им прићу, да им помогну када су у питању лакше болести њих или њихове деце, да их посаветују, нарочито у одржавању хигијене. Успевале су да стекну поверење, поготову млаћег дела женског становништва и да многе од њих придобију за НОП.

Осим Арагице Живковић, у Бригаду је ступила још једна другарица са Косова. Док је 1. батаљон боравио у Сељанцу, крајем јануара 1945. године, дошла је у чету командира Владе Станковића једна мештанка и изјавила да жели да буде борац. Изненађење је било тим веће што је говорила течним српско-хрватским језиком. Рекла је да је Српкиња, из околине Подујева, да је удата за Албанца, да има два сина, али да је њен муж међу побуњеницима и дуго одсутан од куће. Била је упорна, примили су је и распоредили у чети као борца.

Када је Батаљон кренуо за Скадар, ради спровођења мобилисаних, доста је помогла у споразумевању са мобилисаним Шиптарима, јер је добро говорила њихов језик. У Скадру се, међутим, изненада тешко разболела, па је смештена у болницу, одакле је, нешто касније у Батаљон стигло обавештење да је та другарица умрла.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА АКТИВНОСТ И ЗАБАВНИ ЖИВОТ

За време боравка Бригаде у Ораховцу дошло је до пуног размаха културно-просветне активности и забавног живота. У почетку тих активности није ни било, из простог разлога што није било ни времена, а ни материјалних могућности. Али постепено се утирао пут и тим активностима. Стварани су најпре културно-просветни одбори (прво у четама, па у батаљонима), који су оснивали хорске секције и дилетантске групе. У њима су се училе партизанске песме које су се затим певале у строју, или на приредбама; чак су увежбавани и мањи драмски комади и скичеви.

Партијске ћелије и скојевски активни покренули су иницијативу за писање и издавање четних џепних новина. Прве такве новине појавиле су се у четама које су биле распоређене на положајима изнад Врања. Ту иницијативу, у прво време, спроводили су у живот чланови СКОЈ-а, који су били и први аутори прилога, а постепено су је и остали борци прихватили, И сами су желели да пишу па су били пуни поноса када у џепним новинама виде прилог са својим потписом. На тај начин многи скромни и анонимни појединци постали су запажени, не само у џепним новинама, већ их је то подстакло и за

остале активности у чети. Поред четних, настале су и батаљонске цепне новине,²⁴⁵ које су издаване у више примерака. Ускоро у Бригади није било ни једне чете, ни батаљона без сопствених цепних новина. На тим пословима, изузетно се залагао политички комесар 2. чете 2. батаљона, Тодор Најдановић, који је знао да и до касно у ноћ пише своје прилоге или сређује рукописе бораца из чете.

Пошто су се стекла основна искуства те новине постале су све осмишљеније, са добрим садржајем, а и технички су биле све боље уређене. Посебно се водило рачуна о насловној страни, са обавезним симболом петокраке и лепо исписаним партизанским поздравом »Смрт фашизму - слобода народу«, редним бројем новина и називом јединице.

Ускоро су се појавиле прве писаће машине, које су у то време биле право откриће и још већи подстицај како за обимнији садржај, тако и за тираж. Јединица која је имала писаћу машину позајмљивала би је другој, која је још није имала, па се често до дубоко у ноћ чуло куцање на позајмљеној машини.

Садржај цепних новина, и не само њих, представља право сведочанство о раду и животу јединица 25. бригаде. Ту су записи о погинулим друговима,²⁴⁶ сећања на њих, описи погибија, затим питања војне и политичке наставе, резултати такмичења и имена бораца који су имали најбоље резултате. Сретен Стојановић, борац 2. чете у броју 8 цепних новина на једној страни даје сажет и користан савет о чувању и чистишењу оружја и муниције и на крају каже у стиху: »Оружје нам је и отац и мати, па га зато треба тако и чувати«. У цепним новинама 2. чете 2. батаљона »Пошет«, забележени су резултати такмичења и то: расклапање пушкомитраљеза »бренгал« (Стојадин Петровић за 15 секунди, Мирослав Младеновић за 14 секунди и Милутин Андрејевић за 13 секунди), расклапање типа »зорка« (Станислав Живковић за 35 секунди и Вукадин Нешић за 40 секунди), а расклапање пушчаног затварача (Благоје Савић расклапао је и поново саставио за само 8 секунди итд.).

Цепне новине су први опипљиви резултати културно-просветне активности²⁴⁷, чији су носиоци и организатори култур-

²⁴⁵ Други батаљон је своје прве новине издао у селу Катун, у другој половини октобра 1944. године.

²⁴⁶ Сећање на Вулета Васића - прилог Станојке Крушић, члана Политичког одељења 46. дивизије; »Иксрен« - прилог Д. Јончића о погибији Божицара Искреновића, команданта батаљона.

²⁴⁷ Један део четних, батаљонских и бригадних новина 25. бригаде налази се у Војноисторијском институту, а копије у Музеју Понишавља у Пироту.

но-просветни одбори јединица. Поред џепних новина појављују се батаљонске зидне новине и, коначно, лист Бригаде - »Реч Двадесет пете бригаде«. Партијске ћелије и активи СКОЈ-а нису више непосредни иницијатори и извршиоци тих делатности већ чланови КПЈ и СКОЈ-а делују у културно-просветним одборима, настојећи да се на тим пословима ангажује што више бораца.

Постепено, културно-просветни одбори стварали су, поред хорских, и дилетантске секције у четама и батаљонима, које припремају и изводе на приредбама партизанске песме, рецитације и кратке скичеве. Упоредо са тим активностима, организовали свакодневно су и рад са неписменима, којих је било доста. И тек што би се, уз много труда, сви описменили, долазили су нови борци, а с њима и нови неписмени. У неким јединицама појединци су почињали да гунђају тврдећи да су њиховој јединици увек намерно додели већи број неписмених, како би у такмичењу имали мање бодова.

Најбоље припремљене приредбе биле су за дочек Нове, 1945. године у Косовској Митровици. За ту прославу сви батаљони су се добро организовали. Поред припадника јединица, приредби су присуствовали и грађани, а било је и доста родитеља или родбине бораца, који су дошли да их посете. Сваки батаљон је посебно одржавао приредбу и то: 2. и 4. батаљон у граду, 1. батаљон у Звечану, а 3. батаљон у Старом Тргу.²⁴⁸⁾ Штаб Бригаде је послао своје представнике у батаљоне. Командант Бригаде Миле Дробац и комесар Милорад Мишчевић били су на приредби код 1. батаљона, јер су тој приредби присуствовали и неки представници штаба 46. дивизије (командант Томица Поповић и комесар Слободан Цекић), који су изјавили да овако успешну приредбу бораца до сада нису видели, а били су задовољни и после прегледа стања у Батаљону.

Двадесет првог јануара 1945. године штаб 25. бригаде је формирао Пропагандни одсек, који је требало да ради на организовању и интензивирању културно-просветног рада и забавног живота. Одсек је смештен у Косовској Митровици, поред штаба Бригаде. Руководилац Пропагандног одсека био је Вујица Живковић, који је истовремено водио политичке курсеве. Културно-просветну секцију водио је Симо Чемерићић, иначе професор. Његов је задатак био да организује аналфабетске течајеве и непосредно ради са неписменима, затим да

²⁴⁸⁾ Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 1. јануар 1945.

обавља део послова око припремања бригадног листа, да припрема пропагандне плакате и пише паролe. Фотографску секцију водио је Јован Бошњаковић, референт за везу и заменик командира везе. Поред снимања, задужен је да припрема фотографије за зидне новине и посебне табле са фотографијама. Драмску секцију (за песму и глуму) водио је Богдан Станојевић, са задатком да припрема скичеве и позоришне комаде. За хор Бригаде био је задужен Илија Николић, који је уједно био и диригент.

У време када је формиран Пропагандни одсек, ситуација у рејону Бригаде (Митроивачка Шаља) није била нимало повољна. Побуна мобилисаних код Вучитрна, затим напад на Трепчу и офанзива наших јединица за сламање контрареволуције, на одређен начин је успорило делатност Пропагандног одсека. После слома побуне нагло је оживео рад Одсека. Организовани су најпре политички течајеви за делегате водова, што је такође спадало у његову надлежност. Полазници су били најбољи борци из јединица. Проучавали су шест тема: о војној ситуацији у свету и у земљи предавање је држао в.д. команданта Бригаде Радосав Јанковић; а о политичко-партијском раду, политички комесар Милорад Мишчевић; о раду СКОЈ-а, омладински руководиоца Бригаде, а остале теме - историја КПЈ, непријатељске офанзиве и одлуке Аругог заседања АВНОЈ-а предавао је, у прво време, руководиоца Пропагандног одсека. Касније су за предаваче ангажовани и политички комесари батаљона. После предавања полазници течајева су водили дебате. На крају су обављени испити и додељиване потврде о успешно завршеном течају.

Седамнаестог фебруара почео је рад са другом групом полазника течаја за делегате водова у којој је било 20 слушалаца: један заменик комесара чете, три политичка делегата вода, два десетара, једна четна болничарка и 13 бораца. Они су, такође, проучавали шест тема. Последња (пета) група слушалаца проучавала је, поред шест редовних, и седму тему - Кримска конференција и јединствена југословенска влада.

Течајеве је похађало и положило 204 полазника, међу којима је било највише бораца, који су стекли почетна знања за обављање дужности политичких делегата у водовима. Према укупним резултатима, најбољи успех постигли су полазници из 3. батаљона, затим из 2. и 4. батаљона, а најслабији - полазници из 1. батаљона.²⁴⁹

²⁴⁹> Архиви ВИИ, к. 1341, бр. рег. 2-16/5.

Изванредном успеху политичког течаја допринео је, пре свега, руководилац течаја Вујица Живковић, али и остали политички радници, који су својим залагањем и умећем, предавањима и вођењем дебата помогли да полазници успешно сагледају предвиђени програм.

До формирања Пропагандног одсека, алфаветски течајеви су одржавани у четатама и батаљонима, а већ 21. фебруара почео је да ради први течај за неписмене при Одсеку, који је похаћало 13 неписмених. Други је радио са 29 полазника и одржан је у марту, а на трећем течају је описмењен 31 борац. Предавач, професор Симо Чемериќић, на изванредан начин и за најкраће време, сасвим је описменио 74 борца. Како више није било сасвим неписмених, то је описмењавање полуписмених пренето у батаљоне и чете (зависно од броја полуписмених).

Поред алфаветских течајева, овај одсек издавао је бригадни лист »Реч« (излазио у 10 примерака) и пропагандне плакате и пароле за све јединице. Дана 12. априла 1945. године припремио је и део велике и веома успеле пропагандне изложбе,²⁵⁰⁾ која је организована у Призрену, у оквиру 46. дивизије. Поред тога, свакодневно је умножавао и делио радио-вести свим јединицама, као и дневне информације. Одсеку је придодат и Момчило Денковић, ради помоћи у пословима око припреме и издавања бригадног листа. Денковић је дао запажен допринос његовом садржају и техничком изгледу.

Фото-секција је поред снимања значајних догађаја набављала фото-материјал, обезбећивала развијање филмова и израду фотографија, припремала фотографије за зидне новине и израдила 15 фото-табли са омладинских такмичења, које су биле изложене у бораћким просторијама и другде.

Драмска секција (у прво време за песму и глуму) ускоро је прерасла у Културну екипу. Од 13. фебруара њена дилетантска група и хор почели су да припремају позоришне комаде и да увежбавају одређене песме. Врло брзо су увежбани комади: »Ми ћемо победити«, »Виноградари из Шартереја« и »Он из позадине«. И хор је, такође, брзо напредовао. Културна екипа је, поред одржавања приредби у батаљонима, наступала и у Старом Тргу, Првом Тунелу, Косовској Митровици и Вучитрну, а касније у Ораховцу и Призрену. У Трпчи је екипа одржала веома успелу приредбу заједно са Културном екипом 26. српске бригаде. То је била прва размена искустава између

Марш 25 бригаде

Музички центар Београд

Tempo di Marcia

Музичари Ч. Николића

Музички центар Београд
Музичари Ч. Николића

1. Ми смо борци 25 бригаде брзине
2. Преко брда и долина ори се песма наша
Знају добро то смо ми
Песма у дој удојна

Solo cantabile tenuto

3. У мучи војни идемо
4. У вој за слободу нашу
Са осмехом на уснама
Ушрећено убих ми

1. у
2. у
3. у
4. у

1. у
2. у
3. у
4. у

1. у
2. у
3. у
4. у

3. у мучи војни идемо
4. у вој за слободу нашу
Са осмехом на уснама
Ушрећено убих ми

Марш 25 бригаде

1. Ми смо борци 25 бригаде брзине
српачки војне корпе нисме
Знају добро то смо ми

Solo
У мучи војни идемо
У вој за слободу нашу

Legato
Са осмехом на уснама
Ушрећено убих ми

2. Преко брда и долина ори се песма наша
У партизанска десна борбе
Песма у дој удојна

Solo
Живота своје не жалимо
Зер сматла је црпе

Allegro
Пашто у борбу за слободу
Крива је црпе

Марш 25. бригаде

ове две екипе. Екипа је затим припремила »Муву« и »Аналфа-бета« од Нушића, као и »Биду« Јанка Веселиновића.

Са новим комадима екипа је наступала у Ораховцу и око-лини, и у Баковици. По многим оценама најуспешнија је била приредба са комадом »Бидо« и хорским песмама. Најбољи међу глумцима били су: Марица Борђевић, Душан Стошић (Бидо), Василије Мадих и Драган Здравковић.

Врло успешна била је и приредба у Ораховцу за борце, омладину и грађане, поводом прославе Празника рада, првог маја 1945. године. Та приредба је отворена »Маршем 25. бри-гаде« (први пут изведен), делом Илије Николића који је напи-сао и речи. За три и по месеца рада, Културна екипа је од-ржала 34 приредбе, тј. сваког трећег дана.²⁵¹⁾ То је био изван-редан допринос зближавању становништва и припадника је-динице.

Поред бригадне Културне екипе, успешно су деловали ба-таљонски хорови и дилетантске групе, које су увек имале увежбане програме и биле спремне да одрже приредбу за ста-новништво, пре свега у удаљеним селима, до којих је било теже стићи.

НАЈМЛАБИ БОРЦИ

Сутрадан после ослобођења Приштине (19. новембра 1944), у штаб Бригаде дошла су три дечака. Тражили су команданта или комесара да са њима разговарају. Изјавили су да желе да буду борци. Били су још дечаци од 13 и 14 година, али упорни у свом захтеву да остану у јединици. Родом су били из око-лине Приштине: Маравић из села Помазетина, крај Белаћевца, а Ковачевић и Грујић из Обилића, сви из породице рудара. Жалили су се како су им куће, у току рата, попаљене, а ро-дитељи и најближи у затвору или логору.

Политички комесар Бригаде Милорад Мишчевић трудио се да их наговори да се врате кућама, говорећи да ће ускоро живот да се нормализује, да је њихов основни задатак да се упишу у школу и да уче и да, као пионири, раде и на изград-њи земље. Међутим, дечаци су изјавили да немају где да се врате и да су дуго чекали дан када ће доћи прва партизанска јединица којој би се прикључили. Штаб је донео одлуку да за-држи дечаке у јединици. Распоређени су у Заштитни вод.

²⁵¹⁾ Исто.

Пионири-борци постепено и успешно су се уклапали у свакодневни живот и рад јединице. Били су добро одевени, у топла одела, а сваки је имао и доламицу. Говорили су да су припремали зимску одећу и обућу, ради ступања у партизанске јединице. Рекли су, да када се пронео глас да наилазе јединице НОВ, да су девојке цепале све што је црвено и правиле заставе за дочек наших јединица.

После неколико дана, као по договору, из околине Приштине почели су да пристижу нови борци-пионири. Сви су били из породица које су прогањане од окупатора и њихових квислинга. Посебно је била тешка судбина породице пионира-борца Маравић Николе.²⁵²⁾ Ускоро, у Бригади је било 12 најмлађих бораца. За старешину им је одређен омладинац-десетар.

У то време, на часовима војне наставе борци су обучавани у вршењу стражарске службе, затим заузимање става мирно, војнички поздрав и др. Одмах су у ову наставу укључени и најмлађи борци, а њихов десетар је био задужен да све градиво понавља, док га цела десетина не савлада. Укључени су и у политичку наставу.

У Косовској Митровици, борци-пионири су се већ привикли на јединицу и врло су дисциплиновано извршавали све задатке. Редовно су стражарили испред штаба Бригаде. Били су наоружани италијанским пушкама, а двојица су имали енглеске аутомате. Претходно су добро савладали руковање овим оружјем, па им је оно тек после обуке додељено. Поред стражарске дужности обављали су и курирске послове, у одржавању везе штаба Бригаде са батаљонима. У прво време, при извршавању курирских задатака, са њима су увек ишли и старији - искуснији курири, који су их оспособљавали за ове задатке.

Због заразе, која је владала у Косовској Митровици, посебно се водило рачуна о овој десетини, спровођењем превен-

²⁵²⁾ Његов отац Илија Маравић, пре рата синдикални руководиоца рудара, а у току рата сарадник НОП-а, 1943. године, заједно са својом женом затворен је у логор у Косовској Митровици. Најстарији брат је предатни комуниста, првоборац Александар Маравић, учитељ, јануара 1943. године рањен у борби и стрељан од окупатора. За народног хероја је проглашен 1953. године. Други брат је интерниран у логор у Немачку, а Никола остаје сам са млаћим братом и сестром.

После ослобођења Косовске Митровице, Илија Маравић је одмах унапређен у чин капетана и постављен за команданта места у Вучитрну. После рата је инспектор рударства СР Србије. У Београду је пензионисан, а умро је 1968.

тивних мера и то како путем одржавања личне и опште хигијене, тако и кроз појачану исхрану и редовне лекарске прегледе.

Половином јануара 1945. године, у десетину најмлађих ступио је и Драгољуб Спасић, из села Сибовца код Болећевца. И он је био из породице рудара.²⁵³⁾

Десетина је изванредно добро савладала војну и политичку наставу. На пример, одлуке АВНОЈ-а су знали напамет, затим офанзиве, а војну наставу су и сами вежбали у слободно време. Тако је Никола Маравић у слободно време вежбао поздрав са енглеским аутоматом, став »мирно« и »на месту вољно«. У једном тренутку, када је мало снажније ударио кундаком о под, зачуо се кратки рафал. Сви су се сјурили у собу ове десетине. Маравић је стајао преплашен и није знао како је до тога дошло. Срећом, страдала је само таваница. За казну, командир чете му је одузео енглески аутомат, а предао му руски, који је три-четири пута био тежи. А негде јануара 1945. године Никола Маравић је био на стражарском месту испред Штаба; наишли су његов отац и мајка и када су хтели да му се приближе, снажно је викнуо »одби« и »јави се командиру«. Није им дозволио да му приђу све док га командир није смењено са стражарског места, иако је његов отац био у униформи капетана НОВЈ.

Како је пролазило време, борци-пионири су све више сазревали, бивали све слободнији, па су се понашали као и њихови старији другови, како на настави тако и у слободном времену. Због изузетног залагања, скоро половина њих примљени су у СКОЈ, а у погледу дисциплине и извршења задатака, били су међу првима. Маравић, Ковачевић и Грујић више су се дружили, јер су били из истога краја, заједно су дошли у јединицу, а били су и вршњаци. Илија, такође из једног села поред Приштине, био је најмлађи. Био је из врло сиромашне породице и није се школовао. У Ораховцу је пронађен буквар, па је из њега Илија свакодневно учио поједно слово. Ослобођен је свих дужности и по цео дан је срицао наглас речи из буквара. Сви су му помагали и за месец дана знао је да чита и пише.

Пред крај рата најмлађи борци имали су уједначену униформу и исто наоружање-италијанска пушка и поједна бомба.

²⁵³⁾ После демобилизације није имао никаквих контаката с било ким из Бригаде. Тек је путем огласа у дневној штампи (1960) успео да пронађе политичког комесара Станка Младеновића, с којим је пошао из села у Бригаду.

Десетина Је имала и два аутомата, које су носили најстарији пионири.

Маја 1945. године најмлађи борци-пионири напуштају јединицу. У Бригаду су стекли основна војна и политичка знања, а сада је требало да школовањем стекну нова знања и знања.^{254>}

ИНТЕНДАНТИ

Преласком 25. бригаде у Метохију осетно се побољшавају исхрана и снабдевеност бораца одећом. Међутим, у обући се још увек оскудевало, јер не само да није било довољно готове обуће, већ није било ни материјала за њено крпљење. То стање се побољшавало тек пред сам крај рата. Поред нове одеће и обуће, у снабдевању јединица важну улогу су одиграле радионице при штабу Бригаде, као и оне у батаљонима са 2-3 брца-мајстора, који су вршили мање поправке и доводили у исправно стање делове одеће и обуће бораца. Радионице су биле у саставу Интендантуре Бригаде и батаљона. Формиране су 21. новембра 1944. године, други дан после ослобођења Приштине.

Организација интендантске службе почела је самим формирањем Бригаде. За интенданта Бригаде постављен је подофицир бивше југословенске војске Раденко Ристић, а за заменика Страшимир Костић. Са неколико додељених бораца они су формирали интендантуру Бригаде. Истовремено су постављени и интенданци батаљона, а по четима економи. Интенданци батаљона били су: Ратко Миленковић, Милорад Младеновић, Милорад Митић Брица, Бошко Борђевић Лула и Новица, из Суводола.

Интендант Ристић набавио је двоколице и њима обилазио села ради набавке намирница. Успео је да пронађе и трофејне

²⁵⁴⁾ Никола Маравић после демобилизације одлази у Приштину. У јесен исте године уписао се у гимназију и био секретар актива СКОЈ-а. Учесник је омладинске акције Шамац-Сарајево, а од 1947. године је у Војној академији. Успешно је завршава и постаје потпоручник-пилот. Он је из прве генерације пилота, који су завршили обуку на млазним авионима на аеродрому крај Париза. Од 1955. године је наставник летења на млазним авионима у центру за преобуку. Одлази затим у летачку-борбену јединицу, где обавља дужност командира ескадриле, команданта пука, начелника Команде РВ и ПВО и на раду у ССНО са чином генерал-потпуковника. Иако је прошло више од 43 године од одласка из 25. бригаде, Маравић каже: »Више сам у Бригади научио о пешадијском наоружању, стражарској служби и друго него касније кроз све војно школовање. Можда је боље рећи да ми је то било најбоља подлога за сва каснија знања, која сам стекао у току школовања«.

покретне кухиње, казане и посуде за преношење готове хране. Прву кухињу поставио је у ћелу Камбелевцу, у кући сељака Милоја.²⁵⁵ Кућа је била пространа, са великим двориштем, и погодна не само за смештај и рад кухиње, већ и за поделу хране борцима и јединицама.

Одласком Бригаде на терен око Враћа, Интендантура је била већ потпуно опремљена, а и храна се редовније прикупљала. Понекад је било и примедби да је недовољно хране и да се не доставља на време јединицама на положајима (караула - кота 956 и кота 925). Због тога је Интендантура оштро критикована, па је храна знатно побољшана, а и редовније достављана.

Преласком на Косово, у прво време није било неких већих проблема у снабдевању јединица храном. Међутим, касније је све више почињала да се осећа оскудица. Већ од краја децембра, у Операцијском дневнику штаба 25. бригаде све чешће се наглашава да је »... храна људства слаба«. Уопште, снабдевање у току зиме 1944/1945. године било је знатно отежано. Оскудевало се у храни и на терену са којег су намирнице прикупљане. Посебну тешкоћу чинило је непознавање језика становништва. Па ипак, интенданци су редовно снабдевали јединице најосновнијим потрепштинама и у релативно задовољавајућој количини, а да се при том није десио ниједан случај неспоразума са становништвом.

У то време је за интенданте Бригаде постављен Миодраг Живковић, старији водник, а Интендантура је, као служба, била добро развијена и са највећим бројем уполслених при штабу Бригаде. На пример 23. децембра 1944. године, бројно стање Штаба и његових приштапских делова било је укупно 186 бораца и старешина, од чега највише у Интендатури - 82, у Омладинској чети 46 (извиђачи и Заштитни вод), у Воду за везу 29, а Санитету 17 и у самом Штабу 12 старешина и бораца.²⁵⁶

У Ораховцу, а касније и у Призрену, снабдевање јединице је побољшано. У том периоду, посебно су биле активне радионице за оправку обуће и крпљење одеће, које су свакодневно радиле. Радници су се надметали, јер је то њиховим јединицама доносило више бодова и боље место на ранг-листи у такмичењу.

³⁵⁵ Милоје је био добростојећи сељак, који је у Пироту имао циглану.

³⁵⁶ Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 23. децембар 1944.

Послове око неге, исхране и лечења коња у Бригади водио је ветеринар потпоручник Борђе Илић. Захваљујући његовој бризи и стручном надзору у Бригади није било озбиљнијих зараза и угинућа коња. До коња се, као и до остале опреме, долазило, углавном, пленом. Пред само формирање Бригаде, Пиротски партизански одред је, у борби код Стола, запленио седам јахаћих и шест товарних коња, као и једног коња са санитетском опремом, а заплењена је и цела комора бугарског батаљона.

У борби за ослобођење Враћа, 11. октобра 1944. године, од Немаца је заплењено седам коња, три мазге, једна кола и шест кара са војном опремом. Бригада је до краја рата укупно запленила 45 коња,²⁵⁷⁾ па је при штабу Бригаде увек било 4-5 јахаћих коња за потребе чланова Штаба и курира. Интендантура је располагала и запрежним колима и коњима за превоз кухиња и намирница, као и за потребе Санитета. Исто тако, у свим батаљонима је било по неколико јахаћих и теглећих коња.

Наредбом штаба 46. дивизије пов. бр. 130 од 5. марта 1945. године Бригади је додата и батерија топова, које је вукло 12 коња.

Исхрана коња била је организована тако што је храну набављала Интендантура 46. дивизије и дотурала је Интендантури Бригаде. До јануара 1945. године снабдевање је ишло уредно, али већ почетком јануара у Операцијском дневнику штаба бригаде је написано да је храна за коње врло слаба. То се у Дневнику понавља и током фебруара 1945. године.

Доласком 25. бригаде у Призрен, маја 1945. године, још више се оскудевало у сточној храни. Коњи су смршали и почели да оболевају. И поред све неге, у 1. батаљону су, 26. маја, угинула два коња од заразне болести антракса.⁵⁸⁾ Одмах су предузете све потребне мере да се зараза спречи. Извршен је преглед свих коња, проверени услови у којима се коњи чувају, и убрзо је спречено ширење болести.

И у овом случају дошла је до пуног изражаја не само марљивост већ и стручност ветеринара Борћа Илића.

ДЕФИЛЕ У ОРАХОВЦУ

У другој половини априла 1945. дошло је до нове промене у саставу Бригаде. Двадесетпетог априла је упућено 10 најбољих бораца за попуну Пратећег батаљона Оперативног штаба за

257) Архив ВИИ, к. 1341, рег. бр. 214-5.

258) Операцијски дневник штаба 25. бригаде, 26. јануар 1945.

Косово и Метохију, а три даиа касније демобилисано је, према наређењу штаба 46. дивизије, 110 бораца старијих од 35 година. Међу њима је било и оних који су се у Бригади налазили од њеног оснивања. На дан 11. маја из Бригаде је демобилисано још 15 бораца. На место демобилисаних, стигло је 269 новомобилисаних бораца (239 из врањског и 30 са прокупачког подручја) тако да је бројно стање Бригаде 24. априла износило 2.320 бораца.

Последњег дана маја 1945, једна патрола бораца КНОЈ-а наишла је код села Понорца на заседу одметника. Том приликом, погинуо је један борац а један је рањен. Чим је о томе обавештен, 3. батаљон 25. бригаде је одмах послао једну чету на место сукоба. Извиђачи 3. батаљона су ухватили једног одметника код села Јабучева, а сутрадан им се предало седам одметника (један из Ладовишћа и шест из Милановића).

Тога дана се 1. батаљон вратио из Скадра и сместио у касарни у Призрену. Остали батаљони су изводили обуку по распореду и препремали се за прославу 1. маја на којој је био предвиђен и дефиле јединица у Ораховцу и разноврстан пригодни програм.

На Празник рада, преподне, испред Команде места у Ораховцу одржан је дефиле јединица 3. и 4. батаљона, у присуству мештана Ораховца и околних села. Поподне је било весеље народа и војске, а увече је Културна екипа Бригаде извела приредбу за грађане и војску, у дворани школе. Програм је био богат и веома добро припремљен.

Непосредно после приредбе, објављена је вест преко радија да се Адолф Хитлер, вођа немачког Рајха, поподне тога дана убио и да му је тело спаљено, а да је за његовог наследника одређен адмирал Дениц. Са југословенског ратишта стигле су новости: наше трупе састале су се у граду Тржићу са новозеландским јединицама.

Другог маја из штаба 46. дивизије је стигло наређење да 25. бригада пређе у Призрен, а 27. бригада у Ораховац. Већ у 1 току дана 1. и 4. батаљон су после краћих припрема кренули за Призрен. Штаб бригаде, са приштапским јединицама, такође је прешао у Призрен, где је 3. маја организован митинг поводом заузимања Берлина од стране Црвене армије. У војном дефилеу је учествовао и један батаљон 25. бригаде.

У Призрену је Бригада по први пут почела да живи касарнским, али не и мирнодопским животом. Добила је широк рејон за контролу и извиђања. Полазна тачка границе рејона

била је 10 км северно од Призрена, а затим село Гиљанци, па ката 1946, и даље гребеном Шар-планине, све до границе између Македоније и Космета, а одатле на северозапад, границом Албаније до Бафа Луке и затим на исток, поново до села Гиљанци. По правилу, тај терен су контролисали извиђачки делови, док су све остале јединице у касарни изводиле војну и политичку обуку према програму занимања.

Осим извиђања и контроле рејона, Бригада је добила задатак да обезбеђује град, чува важније објекте и помаже органима народне власти, па и домаћинствима у обради земље и обављању других послова.

Прве дане боравка у Призрену, јединице су искористиле за сређивање просторија, чишћење наоружања и опреме, сређивање одеће, посебно обуће у којој се оскудевало. Бригада је 7. маја, први пут од формирања, примила 86 пари војничких одела, 123 пара панталона, 57 пари цокула, 500 чарапа и 100 титовки. Стога су ти подаци убележени у Операцијски дневник штаба Бригаде.

РАТ И ПОСЛЕ КАПИТУЛАЦИЈЕ НЕМАЧКЕ

У току априла и маја 1945. године, догађаји на фронту су се толико брзо смењивали да се свакодневно очекивао и последњи чин - завршетак рата. Осмог маја 1945. године објављен је крај рата. У читавом Призрену је почело славље. Свим борцима је одобрен излазак у град, ради заједничког веселја.

У току вечери, преко радија је објављено да су јединице Југословенске армије ослободиле Загреб. И наредни дан, 9. мај 1945. године, прослављен је у граду: објављена је и вест да је у 10 часова потписан акт о безусловној капитулацији немачке војске. Потписали су га највиши војни представници Совјетског Савеза, Сједињених Америчких Држава и Велике Британије с једне, и представници поражене Немачке, с друге стране.

Иако је 9. маја потписан акт о капитулацији Немачке и њених савезника, а и званично објављено да је рат у Европи завршен, за нас у Југославији рат је настављен; непријатељ се још увек борио и пружао жилав отпор.

По свом обичају, неуморни извиђачи 25. бригаде су од раног јутра били на терену, а Извиђачки вод у рејону села Драгаша прикупљао податке о одметницима. На основу тих података, 2. батаљон је 12. маја упућен у Драгаш, са задатком да

очисти тереи тога среза. Батаљон је истога дана, у 15 часова, стигао у то место. Штаб је са новим замеником команданта Димитријем Једићем (дотадашњи заменик команданта поручник Јован Стошић упућен је на лечење у Врањску Бању) остао у Драгашу са једном четом, а три чете су смештене у оближње село Враниште.

Петнаестог маја сломљен је отпор немачке и квислиншке војске и на тлу Југославије. Рат је коначно завршен и у нашој земљи, али јединице 25. бригаде, ни после тог дана, нису могле да заживе правим мирнодопским животом. Њени извиђачи и даље су непрекидно и упорно трагали за одметницима. Тако су, 17. маја, извиђачки делови 4. батаљона, заједно са јединицом КНОЈ-а, приликом блокаде и претреса села Жура, открили четири одметника и запленили девет пушака и један пушкомитраљез »брета«. Три дана касније предала су се још два сељака који су избегли мобилизацију.

Двадесет првог маја 1945. извршене су нове кадровске промене у Бригади. Отишао је командант Бригаде капетан Драгојло Стојић, а дошао капетан Вукадин Јовановић. Са дужности помоћника политичког комесара Бригаде отишао је Димитрије Петровић, а дошао Драган Поповић, дотадашњи заменик комесара 27. српске бригаде. За заменика комесара 1. батаљона постављен је Драгољуб Борћевећ, а дотадашњи заменик политичког комесара Властимир Потић именован је за наставника на политичком курсу Пропагандног одсека при штабу Бригаде (уједно је био и партијски секретар ћелије приштапских јединица).

Извиђачки делови и даље су редовно извиђали терен према Драгашу и масиве Коритника, а сви батаљони су увежбавали парадни корак за прославу рођендана маршала Тита.

На дан прославе није одржан дефиле, већ су јединице имале свечаност у касарни. После смотре, командант Бригаде капетан Вукадин Јовановић одржао је пригодан говор поводом 53. рођендана друга Тита.

Наредних дана, поред редовне војне обуке и политичке наставе и врло живог културно-забавног живота, 90 омладинаца са својим младим руководиоцима одлази у поља, ради помоћи мештанима у обављају пољских и других радова. Њима се придружило још 40 бораца са коњским запрегама. Сви су се својски заложили да у околини Призрена што боље обаве заостале послове. Помагали су, пре свега, оним домаћинствима чији су чланови били на одслужењу војног рока у ЈА.

Наредбом штаба 46. дивизије бр. 346 од 6. јуна 1945. године, наређено је да се до 14. јуна напише историја Бригаде и достави Операцијски дневник и сва друга документа која би могла касније да послуже за писање историје Бригаде.

Истога дана, стигло је и наређење²⁶⁰ да се 7. јуна из јединице упуте сви резервни или активни официри и подофицири бивше југословенске војске, који су служили у артиљерији, ради попуне или формирања нових артиљеријских јединица ЈА.

У рано јутро 14. јуна, штаб Бригаде примио је усмено наређење команданта 46. дивизије²⁶¹ да јединице Бригаде, 14. и 15. јуна 1945. године, у садејству са једном бригадом НОВ Албаније претресу планину Коритник, посебно рејон Журске колибе. Тамо је, према прикупљеним подацима, одметник Мухарем Барјактар, са 20 својих следбеника, требало да се састане са командантом бившег четничког Косовског корпуса Жиком Марковићем, ради договора о будућој сарадњи и испомагању.

Одмах је издата заповест 1. и 4. батаљону да запоседну границу између Југославије и Албаније на Коритнику, од села Морана на југ до села Орђуше, а да 2. и 3. батаљон изврше претрес шума стрељачким стројем. Истога дана батаљони су запосели одређене положаје и на њима заноћили, а наредног дана је почео претрес. Прочешљана је свака удолина, сваки шумарак, а од непријатеља ни трага, па су се батаљони повукли у Драгаш, село Жур и у село Плава.

Први и 4. батаљон остали су у Драгашу 14. и 15. јуна извршавајући задатке око обележавања границе између Југославије и Албаније. При том је успостављена врло блиска веза са становништвом Арагаша и околних села. Извиђачи и делови Батаљона долазили су и у село Брод на Гори.

ДОПРИНОС БРАТСТВУ И ЈЕДИНСТВУ

Био је то последњи борбени задатак Бригаде, која је за релативно кратко време постојања - од 1. септембра 1944. године до 15. јуна 1945. године - успешно извршила више тешких и значајних задатака: најпре разоружава део бугарских окупационих снага; разбија четничке јединице у подножју Суве пла-

²⁵⁹> Исто.

²⁶⁰> Исто.

²⁶¹> Исто.

*, **, ***, ***/д.

нине; ослобађа Пирот, Бабушницу и околна места; затвара долину Јужне Мораве и спречава продор немачке мотомеханизоване колоне до њиховог јаког упоришта у Белом Пољу, код Сурдулице (које су држале у блокади јединице Сурдуличке бригаде), као и покушај продора те колоне кроз Грделичку клисуру ради спајања са њиховим јединицама у Лесковцу; протерује Немце из Врања и наноси тешке губитке балистичким и четничким снагама на висовима изнад Бујановца и Врања; продире на Косово и ослобађа Приштину. Затим, у тек ослобођеној Митровачкој Шаљи угушује велику побуну под руководством балистичких вођа Шабана Полуже и Адема Воце; учествује у разбијању балиста и сламању контрареволуције у Дреници и другим крајевима Косова и Метохије; даје запажен допринос стабилизацији прилика у Косовској Митровици, Вучитрну, Ораховцу, Драгашу, Призрену и широј околини тих места.

Смишљеним деловањем бораца и старешина на терену и изузетно пажљивим односом према становништву, Бригада умногоме доприноси смиривању националистичких страсти на том подручју. Припадници Бригаде налазе снаге и начине за свакодневно упорно и стрпљиво деловање и дружење са становништвом, које све више отказује гостопримство балистичким бандама, па је већ фебруара 1945. године штаб 46. дивизије могао да обавести штаб 13. корпуса да су »... зликовци усамљени, а народ је са нама«.²⁶²⁾

Уз све то, борци и старешине Бригаде улажу велике напоре да би збринули породице чији су храниоци били у редовима Народноослободилачке војске, односно Југословенске армије, помажу им у обради земље (само у пролетњој сетви у околини Призрена Бригада је дала 1224 радна дана са 99 пари коња), одржавају многобројне зборове и конференције на којима објашњавају народу циљеве наше борбе, дају приредбе по селима и градовима, помажу НО одборима и друштвено-политичким организацијама у остваривању њихових задатака. Културна екипа Бригаде и батаљонске секције обављају не само изванредну културну мисију, већ имају и значајну политичку улогу - доприносе ширењу напредних идеја, зближавању војске и народа.

Где год су припадници Бригаде чешће навраћали, или дуже боравили, мештани су им на растанку, у знак захвалнос-

^{262>} Дивизијски лист »Ка победи«, март 1945.

ти за оио што су у њиховом месту учинили, приређивали срдачне испраћаје. Нарочито упечатљив био је одлазак бораца 1. батаљона из Велике Хоче. Становници тог места су, празнично одевени, масовно изашли да поздраве борце, а онда су неколико километара пратили батаљонску колону.

Дирљив је био и испраћај припадника Бригаде из Драгаша. Одушевљени оним што су доживели у том горштачком месту, многи борци су, после демобилизације, наставили да негују пријатељске односе с Драгашевцима. На њихову иницијативу је, пре почетка школске 1945/46. године, више од сто учитеља из Пирота отишло на привремени рад у Драгаш, а у Пироту се настанило 10 породица горанаца из Драгаша. Један од потомака досељеника из Драгаша, Хасин Хасани, вредан културни посленик и скупљач горанских народних песама, Пирот сматра својим другим завичајем.

У време боравка Бригаде у тим крајевима водио се и прави рат против вековних заблуда, предрасуда и свега назадног. Бригада је својим присуством и делатношћу много помогла да се и у тој својеврсној борби забележе почетни успеси, у првом реду у мењању односа према младима, школовању женске деце, скидању зара и искорењивању свих осталих назадних идеја и навика.

Захваљујући интензивном партијско-политичком раду, у Бригади је израсло 249 чланова КПЈ и 332 скојевца.²⁶³⁾ Многи од њих су путем курсева у трајању од месец дана, и других облика рада, постали запажени друштвено-политички радници који су касније, по демобилизацији, одиграли значајну улогу у горњем Понишављу (завичајном подручју Бригаде), за време обнове и изградње земље.

Неупоредиво најзначајнији допринос Бригаде су жртве угађене у темеље слободе и независности земље. Бригада је у петомесечним борбама, до ослобођења Косова, и у шестомесечним потерама и сукобима с побуњеницима и балистима изгубила 92 борца, 8 подофицира и 10 официра (укупно 110), а рањен је 251 борац, 9 подофицира и 3 официра (укупно 263).

Борећи се против јединица немачке и бугарске фашистичке војске, квислиншких балистичких и четничких јединица Драже Михајловића, као и против балистичких одметника,

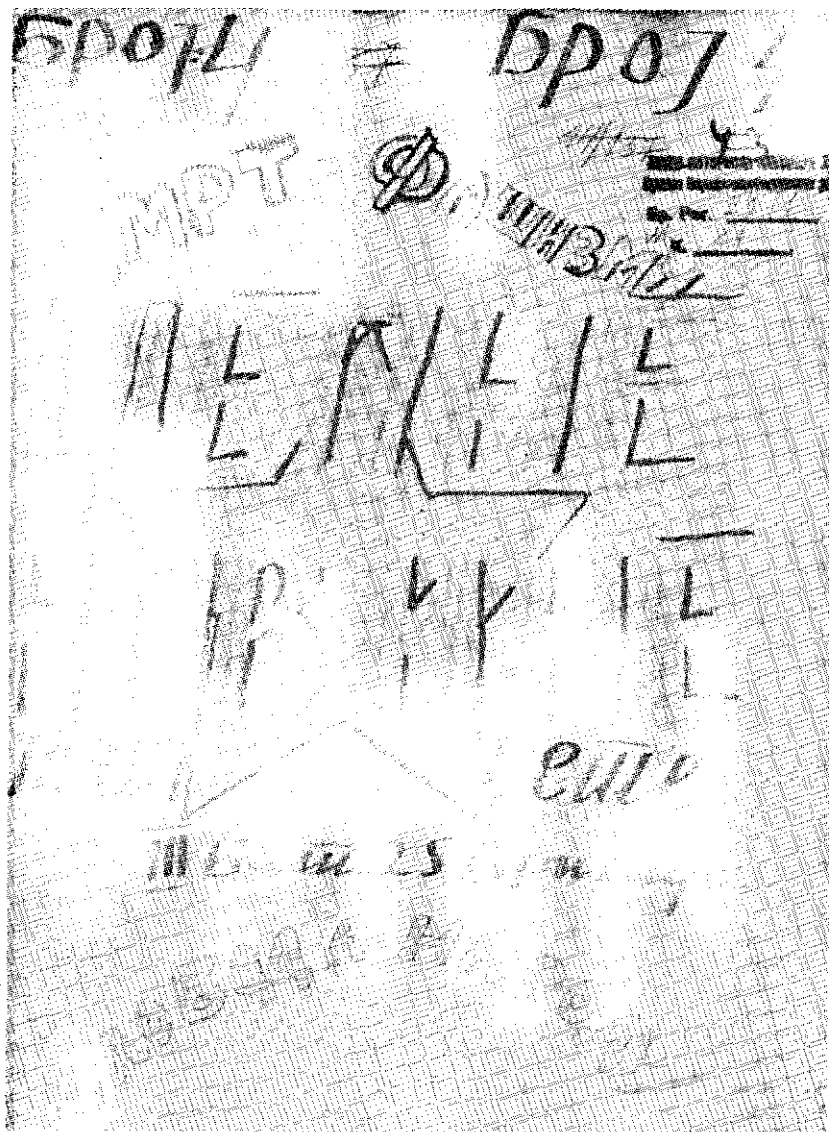
²⁶³⁾ Израсло је, у ствари, зиатио више чланова Партије и СКОЈ-а јер је међу онима који су до расформирања Бригаде упућени у друге јединице, штабове и школе било неколико стотина организованих, али о њиховом броју нема тачних података, па нису ни урачунати у наведене цифре.

Бригада је избацила из строја 1.370 непријатељских војника: 310 је убијено, 514 рањено, 111 заробљено, 210 разоружано (у бугарском упоришту у А»уберађи) и 225 одметника ухваћено.

При том је заплењено више од 500 пушака, девет пушко-митраљеза, један тешки и један лаки бацач, пет аутомата, око 50 пиштоља, више од 100 ручних бомби, око 400 мина за бацач, преко 30.000 пушчаних метака, 50 коња и знатна количина одела, обуће, превозних средстава и друге опреме.²⁶⁴

У знак признања за постигнуте резултате 25. српска бригада је одликована Орденом заслуга за народ са златним венцем (два пута) и Орденом братства и јединства.

264) у Прегледу резултата борби 25. бригаде, који се чува у Војноисторијском институту, у кутији 3141, рег. бр. 2-1/5 није приказано разоружавање бугарских војника у њиховом упоришту у Љуберађи, јер се то десило 4. септембра 1944, а у Прегледу су сумирани резултати остварени после 6. септембра 1944. године.

Насловија сграна листа »Борац« бр. 4

Дат. месец и година Место	САДРЖАЈ	Примедба
	 <h1 style="font-size: 2em; margin: 0;">1945</h1> <h2 style="font-size: 1.5em; margin: 0;">209.</h2> <p style="text-align: center;">Ми, из оштрих дела штаба 25 бригаде, одједе ратног робега новог годином доби и новог скарта, ко инципа- тивно кедривајемо тисакењу зетне ро бачајте ти поризању како милог кедривајемо како ми војничком тилом и на талачицама ЧОБУ.</p> <p style="text-align: center;"><i>Српска војска - Слободна територија</i></p>	
	<p>Полковник Комендант Штаба бригаде</p> <p>Полковник Комендант Штаба бригаде</p> <p>Полковник Комендант Штаба бригаде</p>	

Проглас Штаба бригаде